

ƏBƏDİ ÖYÜD

**(HƏZRƏT ƏLİ ƏLEYHİSSƏLAMIN ÖZ OĞLU
İMAM HƏSƏNƏ (Ə) VƏSİYYƏTİNİN ŞƏRHİ İLƏ
ƏXLAQ DƏRSLƏRİ)**

İKİNCİ CİLD

MÜƏLLİF: USTAD MİSBAH YƏZDİ

TƏRCÜMƏ EDƏN: MƏHƏMMƏD TURAN

Entesharate Darul-huda

Kitabın adı:.....Əbədi öyüd (ikinci cild)
Müəllif:.....Ustad Misbah Yəzdi
Tərcümə edən:.....Məhəmməd Turan
Nəşr edən:.....Darul-huda
Çap növbəsi:.....Birinci
Çap tarixi:.....2005
Tiraj:.....3000

964-497-044-6

964-497-042-x شابک دوره

DOSTLUĞUN BƏLASI

Bə'ziləri müəyyən səbəblərdən sui-zənnə düşər olur, bədbinlik onlarda xasiyyətə çevrilir, kimsəyə e'timad göstərmirlər. Bə'zən isə insanda qeyri-təbii hallar baş verir. Məsələn, bir səhvə, bir nöqsana görə uzun illərin dostluğu qayıdılır, hətta xəyanətlərə yol açılır. Bu xüsusi cərəyan bəis olur ki, insan tək-cə o şəxsə qarşı yox, bəlkə hamıya qarşı e'timadsız olsun. Hər halda xüsusi bir zərər, bir ruhi, psixoloji, iqtisadi, ictimai sıxıntı və ya ciddi bir narahatçılıq səbəb olur ki, insan özünə nəzarəti əldən versin, hamıya qarşı bədbin olub desin: hamı xaindir və bu dünyada kimsəyə e'timad etmək olmur. Bu hal bəis olur ki, insan xalqla yaşaya bilməsin. Sözsüz ki, bu iş, bu hal düzgün ruhiyyətə deyil və çox olsun ki, Əmirəlmö'minin (ə) kəlamının bu hissəsi belə bir mətləbə uyğun olsun: **məbada, sui-zənn sizdə xasiyyətə çevrilsin**; əgər insan bu hal və ruhiyyətə mübtəla olsa, onun üçün canıyanan rəfiq, səmimi dost qalmayacaq; əgər bədbinlik insan ruhiyyəsinə hakim kəilsə, artıq insan kimsəyə qarşı səmimi, nikbin, güzəştli ola bilməyəcək. Çünki hamıya qarşı və bütün işlərdə sui-zənn var. Artıq güzəşt, səmimiyyət, dostluq üçün yer qalmır. Bu yerdə onun üçün həyat cəhənnəm olur. Heç bir dünya və axirət işinə yetişmir. İnsan həm dünya işlərində e'timad ediləsi, həyatda ona kömək edən dostlara ehtiyaclıdır, həm axirət işlərində onların nəsihət, moizə, öyüd, göstərişlərinə e'timad etməlidir.

Əgər insan qərara gəlsə ki, heç kəsi qəbul etməsin və heç kəsə etimad göstərməsin, hamıdan qabaq onun özü zərər çəkər. Hamıdan bədbin olduğundan kimsə ilə isnişə, yoldaşlıq və dostluq qura bilməz. Kimsə ilə yoldaşlıq etmədiyi halda dünyanın əksər və ya bütün nemətlərindən məhrum olar. Hesablasaq, görürük ki, dünyanın maddi və ya mə'nəvi ne'mətlərinin çoxu dostluq nəticəsində əldə olunur. Məsələn, elmi nailiyyətlərimizdə sinif yoldaşlarımız, mübahisə tərəfi-müqabillərimiz, otaq yoldaşlarımız, ustadlar rol oynayır. Eləcə də, iş sahəsindəki nailiyyətlərimizdə şəriklər, həmkarlar, digər tacirlər tə'sirlidirlər. Onlara e'timad göstərmək, yaşamaq çox çətin və ağır olar. Dostdan məhrum olmaq çox böyük bəladır.

Ötən bəhslərlə bağlı bir rəvayət nəql etdik ki, Həzrət (ə) buyururdu:

«Allahı tanıdıqdan (mə'rifət) sonra yaxşı dostdan şirin, pak, şərif bir ne'mət yoxdur». Əgər insanda hamıya qarşı bədgümanlıq olsa, heç vaxt dost tapmayacaq və Allah-təalanın ən yüksək, ən üstün ne'mətlərindən məhrum olacaq. Çox olsun ki, bədgümanlıq onun işini sıxıntıya sala və həyatı onun üçün çətinləşdirə.

Əlbəttə, dostluq və səmimiyyətdən qaçmaqla qarşı-qarşıya duran, dostluqla bağlı digər bir problem budur ki, insan asanlıqla hamıya e'timad göstərsin. Belə səhlənkarlığın nəticəsi budur ki, insan aldanır, bəzən isə müxtəlif əxlaqi, ictimai, e'tiqadi fəsadlara mübtəla olur. Məsələn, mülki işlərdə, evlənmədə, ictimai və iqtisadi, hətta dini və əxlaqi fəaliyyətlərdə ifrat xoş gümanlıq, nikbinlik səbəbindən zərərə düşər olur. Demək, insan ifrat və təfrit kimi iki hal arasında orta həddə riayət etməlidir. Nə o qədər xoşgüman olsun ki, asanlıqla hamıya e'timad etsin, nə də o qədər bədgüman olsun ki, kimsəyə e'timad edə bilməsin. Ağlabatan şəkildə çalışmalıdır ki, yaxşı dost tapsın. Ona görə də dəqiq və hesablı axtarış aparmalıdır. Ehtimali və zəif dəlillərlə kifayətlənməməlidir. Amma insan yaxşı bir dost tapdıqdan, onu müxtəlif vəziyyətlərdə sınaqdan və onu təqvalı, aqıl, dostluğa qabil fərd gördükdən sonra bu dostluğu asanlıqla əldən verməməli və onun haqqında hər sözü qəbul etməməlidir. Olsun ki, bu yerdə ona qarşı xoşgüman olmalı, yüz adil şəxs onun pis iş gördüyünü desə də, onlara deməlidir: mən illərdir onunla dostam və ona inanıram, güman ki, siz səhv edirsiniz. Onun pis iş gördüyünə əmin olmayınca istənilən halda əlinizi ondan asanlıqla üzməyin. Əlbəttə ki, həmin əminlik möhkəm və qəti dəlillərə əsaslanmalıdır. Nə qədər ki əmin deyilsiniz, sət'i və zəif dəlillərlə kifayətlənməməlisiniz. Çox olsun ki, onu xəyalınızda günahkar sayasınız, amma əməldə ona qarşı inamınızı itirməməlisiniz. Əksinə əməldə onunla yoldaşlıq etməlisiniz. İnsan başqalarına qarşı xoşgüman olmalıdır deyiriksə, məqsəd budur ki, hətta qəlbimizdə də başqaları haqqında mənfi mülahizə yürütməyək. İnsan öz zehninə təlqin, göstəriş, dəlil gətirməklə həmin şəxs haqqında müsbət fikirdə olmalıdır. Məsələn, özünə desin ki, axı çox adamlar mənim özüm və ya başqaları haqqında əsassız

mühakimə yürütdülər, amma sonradan səhv edildiyi mə'lum oldu. Olsun ki, bu da həmin hallardan biridir. Bəli, mən haqsız mühakimə yürütməməliyəm.

İnsan dost seçərkən səhlənkərliyə yol verməməlidir. Sırf zahiri yaxşılığa və cazibədarlığa görə dost seçmək olmaz. Əksinə, ehtiyat etmək, əminlik üçün həmin şəxsi sınamaq lazımdır. Ağılabatan və orta həddə əminlikdən söhbət gedir. Yoxsa bir şəxs Səlman Farsi (r) kimisini tapıb onunla dostluq etmək istəsə, gerek Səlman Farsinin ikinci dəfə dünyaya gəlməsini gözləyə. Şübhəsiz ki, belə bir fərd həmişəlik dostsuz qalar. Əgər dost seçimində ifrat vasvaslıq göstərsə, heç bir eybi olmayan və ən kiçik bəyənilməz (məkrüh) işə yol verməyən şəxs arxtarsa, fəsadçıl, saxtakar, hoqqabaz ikiüzlü, təqvasız olmayan adama inananadək dostsuz qalacaq. Əlbəttə, təkcə xoşgümanlıqla da kifayətlənə bilmərik. Əksinə, dost seçimi me'yarlarına riayət etməli, bir şəxsi sınayıb, onun ləyaqətli olduğuna inandıqdan sonra həmin şəxsi dost seçməliyik. Amma seçimdən sonra o şəxsə qarşı xoşgümanlığa əməl etmək, bədgümanlığın qarşısını almaq, rəva olmayan sözləri rədd etmək vaxtıdır.

Şeytan heç vaxt iki mö'minin dostluğunu istəməz. Allah-təalanın kəlamından əldə olunan ümumi qayda belə bir məfhumu təsdiq edir: «**Həqiqətən də, şeytan içki və qumarla aranızda ədavət və kin salmaq istəyir**».¹ Bu ayə şərab və qumarbazlıq haqqında olsa da, təkcə bu iki şeyə aid deyil. Əslində bu iki şey ədavət və düşmənçilik səbəblərindən bir qismidir. Ona görə də bu ayə öz ümumi məfhumuna görə bizim söhbətimizə də şamil olur. Yə'ni şeytan şərab və qumar yolu ilə sizi bir-birinə düşmən etmək istədiyini kimi, başqa yollarla da sizin aranızda ədavət yaratmaq fikrindədir. Aranızda düşmənçilik yaratmaq onun üçün əsas məqsəddir və digər yollarla da bu işi görə bilir. İki mö'minin bir-birinə qarşı səmimi və məhəbbətli olması şeytani heç vaxt razı salmır. Elə bu səbəbdən də müxtəlif yollarla şübhə toxumu səpilir. Məsələn, kimlərisə vadar edir ki, söz gəzdirmək, böhtan, eyibaxtarma, qeybət yolu ilə insanları bir-birlərinə qarşı bədbinləşdirsinlər, dostluq və məhəbbət aradan qalxсын və iki insan arasında məhəbbət və səmimiyyət qalmasın. Bu, şeytanın

¹ Maidə surəsi ayə 91.

son arzusu, «gözünün nurudur». Biz şeytanın gözünü kor edib, yaxşı dostlar axtarışında olaq və bir-birimizlə səmimi əlaqələr quraq. Allaha xatir bir-birimizi sevək, bu məhəbbətlərdən öz mə'nəvi inkişafımız üçün istifadə edək.

Allaha xatir sevgiyə rəğbətləndirən və bu sevgini mədh edən xeyli rəvayətlər nəql olunmuşdur. Onlardan birini xatırladıriq. Bir rəvayətdə imam Baqir (ə) Həzrət Rəsulullahın (s) dilindən nəql edir: **«Qiyamət günü bir dəstə (insan) üzlərindən nur parlayan halda behiştə hesabsız (qorxusuz) daxil olarlar. Adamlar soruşarlar: «Bunlar kimlərdir ki, behiştə bu cür hesabsız daxil olurlar?» Cavab verilər: «Bunlar bir-birlərini Allaha xatir sevənlərdir ...»**¹ İnsanı belə bir kamilliyə çatdıran şeytanın ortaya atdığı şəkk-şübhlərə qarşı onun müqavimətidir. Şeytan bu şübhləri təlqin edir ki, iki qardaş arasında məhəbbət qalması. Bu təlqinlərlə mübarizə aparən insan hədisdə zikr olunan məqama çatır. Bu mübarizənin yollarından biri dost haqqında deyilən pis sözləri, eyibləri, böhtanları qəbul etməmək və onun bu işlərdən uzaq olduğuna qəlbən əmin olmaqdır.

¹ «Biharul-ənvər» 7-ci cild, səh.195, r.64.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS

HƏYAT NORMALARI, YAŞAYIŞ QAYDALARI.

“Bil! Miniyi gecə və gündüz olan kəs dayanmış da olsa, onu qovarlar. Allah dünyanın viranlığı və axirətin abadlığından savay bir şey istəməmişdir.

Ey oğlum! Allah sənə dünyanı qadağan etdiyi kimi onu özünə qadağan etsən, (bil ki) dünya buna layiqdir. Əgər dünya haqqında nəsihətimi qəbul etməsən, əmin ol ki, heç vaxt arzuna çatmayacaqsan, əcəлиндən üz çevirə bilməyəcəksən. Bil ki, səndən əvvəl yaşamış kəslərin yolunda addımlayırsan. Dünya istəyində müdara et, aram ol, onun əldə olunmasında yaxşılığa əməl et. Çox olsun ki, istək sərmayəni əldən verməklə nəticələnə. Hər axtaran tapmaz, hər orta yol tutan möhtac olmaz. Özünü hər bir alçaqlıqdan qoru, hətta səni istəyinə çatdırsa da. Heç vaxt sərf etdiyin (dinin, imanın) əvəzini almayacaqsan.”¹

¹ “Nəhcül-bəlağə”.

Şübhəsiz, büdrəmələr, şeytani vəsvəsələr dəryasından qurtulmağın ən yaxşı, hətta yeganə yolu Əhli-beyt (ə) biliklərinin nurundan işıqlanmaqdır. Bu istiqamətdə və əvvəlki söhbətlərin davamında Həzrət Əlinin (ə) öz oğlu imam Həsənə (ə) vəsiyyətini şərh etməkdəyik. Ümid edirik ki, həm müəllif, həm də oxucular bu pak feyz çeşməsindən bəhrələnəcəklər və bu yolla da Allah-təalanın, eləcə də əsrin İmamının (ə) razılığı əldə olunacaq.

Əvvəla, Allah-təaladan diləyirik ki, mə'sumların pak nuru bərəkətinə, şəhidlərin qanı hörmətinə bizi doğru yola yönəltsin, hidayət buyursun, Əhli-beyt (ə) elmlərinə layiq olaq, ilahi maarif çeşməsindən bir damla qismətimiz olsun. Əvvəlki söhbətlərimizdə qeyd edildiyi kimi, Həzrət Əlinin (ə) imam Həsənə (ə) vəsiyyətnaməsini üç hissəyə bölmək olar. Vəsiyyətnamənin birinci hissəsində Həzrət (ə) vəsiyyət edən və vəsiyyət olunan şəxslər haqqında danışır, onların xüsusiyyətlərini sadalayır. Eləcə də, İslam dinində vəsiyyətnamənin əhəmiyyəti qeyd olunur. Həzrət (ə) insanları bu hidayət nurundan bəhrələnməyə çağırır. Vəsiyyətnamənin ikinci hissəsində dünya axirətlə müqayisə olunur. Dünyanın ötürüliyi diqqətə çatdırılmaqla ilahi düşüncə tərzinin bünövrəsi qoyulur. Bu düşüncə işığında dünya və axirətin həqiqi mahiyyəti aydınlaşır. Vəsiyyətdə dünyaya verilən "keçid" adı, bəlkə də, onun mahiyyətini bütün adlardan yaxşı işıqlandırır. Vəsiyyətnamənin üçüncü hissəsində onun birinci və ikinci hissəsində əsaslandırılmış əməli göstərişlər verilir. Əslində əvvəlki hissələr son hissə üçün giriş rolunu oynayır. Yalnız düzgün baxışın düzgün formalaşmasından sonra əməl və islah üçün şərait yaranır. Yalnız özü və varlıq aləmi haqqında düzgün baxışa malik olan insan özünü tərbiyə və islah edə bilir. Ona görə də Həzrət (ə) vəsiyyətnamənin əvvəlki iki hissəsində əməli göstərişlərdən yox, düzgün baxışın formalaşmasından danışır, yalnız sonra, yə'ni üçüncü hissədə qısa kəlamlar formasında əməli tövsiyyələrini verir. Bu kəlamların hər birində bir dünya mə'naya malik qiymətli xəzinələr yatır. İndi vəsiyyətnamənin həmin qısa kəlamlardan ibarət üçüncü hissəsini araşdırmağa başlayırıq. Həqiqət axtarışında olanların düşüncəsi bu qısa kəlamların dərinliyinə baş vurmaqda çətinlik çəkir. Bu aşkar həqiqət bir qrup alimə qısa izahatlarla kifayətlənmək

bəhanəsi vermişdir. Hansı ki, digər bir qrup alim bu dərinliyə rəğmən daha geniş izahatlara cəhd etmişlər. Biz isə öz araşdırmalarımızda orta yolu tutub, həm ibtidai tərcümədən, həm də mürəkkəb izahatlardan çəkinmək fikrindəyik.

GEDƏRLİ DÜNYA

Məsələnin ən yaxşı bəyan yollarından biri təşbeh və təmsil olduğundan Həzrət (ə) də bu üsuldən istifadə edir. O, insanın bu dünyadakı ömrünü səfərə çıxmış müsafirə bənzədir və çox incə nöqtələri işıqlandırır. İnsan təcrübə, elm, müşahidə, bəndəlik yolu ilə qəbul etmişdir ki, bir gün xaraba dünya evindən köçəsidir. Onun bu dünyadakı həyatı səfər kimidir. Amma bu səfər başqa səfərlərdən fərqlənir. Adi səfərdə insan səfər vaxtını, düşəcəyi mənzili, səfərin gedişini özü müəyyənləşdirir. Hətta həcc kimi vacib dini səfərlərdə də insan öz ixtiyarındadır. Amma ömrü səfəri azad deyil və bu səfərə çıxıb-çıxmamağı insan tə'yin etmir. Hər bir yaranmış bu səfərə çıxmağa məcburdur. Axirət səfərinin gündəlik dünyəvi səfərdən əsas fərqi budur. Dünyəvi səfərdə insan özü nəqliyyat vasitəsi seçir hərəkət istiqaməti və sür'əti özü müəyyənləşdirir. Məsələn, avtomobil və ya qatarla səfərə çıxmaq insanın öz ixtiyarındadır. Hansı ki, axirət səfəri məcburidir və bu səfərin vaxtını, necəliyini tə'yin etmək insanın ixtiyarında deyil. İnsan bu səfəri tə'xirə sala bilməz, sür'ətini artırma bilməz. Bir sözlə, axirət səfərində insanın qərar çıxarmaq hüququ yoxdur. Bu səfər icbaridir, onun miniyini cilovlamaq qeyri-mümkündür. İnsan zamana, dövrün gedişinə süvar edilmişdir. Bu yorğa atın sür'əti bizdən asılı deyil. O, insanın əməl və rəftarının tə'yin etdiyi mənzilə üz tutmuşdur. Ona görə də bu səfərin mahiyyətini dərk etməli, ölçülüb-biçilməmiş hərəkətlərə yol verməməli, doğru yoldan yayınıb, həlak olmamalıyıq. Zaman qatarı böyük sür'ətə malik olduğundan diqqətli olmalıyıq.

Bir daha qeyd edək ki, Əmirəl-mö'minin (ə) öz vəsiyyətində zahirən oğlu imam Həsənə (ə) müraciət etsə də, əslində bütün gənc nəsələ üz tutur və onları dünya həyatının mahiyyətindən xəbərdar edir. Yə'ni zahirdə imam Həsənə (ə) ünvanlanan tövsiyyələr əslində bütün gənclərə aiddir. Həzrət (ə) bütün insanların onun öz övladı kimi, intəhasız bir lütfdən faydalanmasını istəyir; bütün tərəqqipərvər gəncliyə xatırladır ki,

əgər xeyir və kamal yolu axtarırsınızsa, imam Həsənə (ə) göstərdiyim yoldan yaxşısını tapa bilməyəcəksiniz. Əlidən (ə) canıyanan ata, imam Həsəndən (ə) layiqli oğul tanıyırsınız mı? İndi siz Əlinin (ə) ata məhəbbətindən faydalanmaq imkanına maliksiniz. Öz qədrinizi bilin, görün sizə kimin vəsiyyəti ünvanlanıb!

Bu gözəl təşbehə nəzər salın: **“Hər kəsin miniyi gecə və gündüzdür, özü getməsə də onu apararlar...”** Sözsüz ki, gecə və gündüz miniyinə süvar olan xüsusi bir şəxs deyil. Dünyada mövcud olan hər bir insan bu miniyə süvardır və dayanmadan hərəkət edir. Gözünü qapayıb açan insan özünü başqa anda görür. Şübhəsiz ki, bu səfərdən faydalanmaq, mənzil üçün sovqat, rahat yaşayış vasitələri tədarük etmək lazımdır. Çünki hər bir şəxs həmin mənzilə çatasıdır. Mənzil başında isə rahatlığa ehtiyac var. Bu barədə əvvəlcədən düşünmək lazımdır.

Bü dünya həyatı axirətə uzanmış bir yol olduğundan onu rahatlıq yeri düşünmək yox, diqqəti son və əbədi mənzilə yönəltmək lazımdır. Məbada, dünyada mövcud olan cah-cəlalın həmişə əlinizdə qalacağını güman edəsiniz. Allahın təqdiri ilə dünya həyatı müvəqqətidir və bu müvəqqətiliyin qarşısı heç bir vasitə ilə alın bilməz. Əbədi həyat isə yalnız axirət aləmindədir. Qur’ani-kərimdə buyrulur: **“Axirət yurdu, şübhəsiz ki, əbədidir.”**¹

Dünya müvəqqəti olmaqla yanaşı, həm də rahatlıq yeri deyil. O, sadəcə keçid, yol olduğu üçün rahatlıqdan danışmağa dəyməz. Müvəqqəti, narahat bir məkana vurulmağa, əsir olmağa dəyərmi?! Bütün bu oxşatmalardan, təşbehlərdən sonra aydın oldu ki, dünya axirətlə müqayisədə qısa bir yoldur.

ZÖHD HƏYAT QANUNUDUR

Varlıq aləmində dünyanın çəkisini müəyyənləşdirdikdən sonra dünya və axirət üçün iş ölçüsü, bir növ necə çalışmaq lazım olduğu aydınlaşır. Həzrət Əli (ə) bu barədə buyurur: **“Ey oğlum! Allah sənə dünyanı qadağan etdiyi kimi onu özünə qadağan etsən, (bil ki) dünya buna layiqdir.”** İfadələrdən bir daha aydın olur ki, Həzrət (ə) təkcə öz oğluna yox, bütün bəşəriyyətə

¹ “Ənkəbut”, 64

müraciət edir. Şübhəsiz ki, heç bir mə'sum imam, eləcə də, imam Həsən (ə) dünyaya bağlı olmamışlar. Demək, müraciət ümumi şəkildə ünvanlanmışdır. Vəsiyyətnamənin davamında buyrulur: **“Əgər dünya haqqında nəsihətimi qəbul etməsən, əmin ol ki, heç vaxt arzuna çatmayacaq, əcələndən üz çevirə bilməyəcəksən.”** Məgər bu sözlər imam Həsənə (ə) aid edilə bilərmidi?! Demək, imam Həsən (ə) ümumiləşdirilmiş bir surətdir və verilən tövsiyələr bütün insanlara aiddir. Bu müraciət üsulu “qızım, sənə deyirəm, gəlirim, sən eşit” məsəlini xatırladır. Yə'ni söz öz sahibini tapır.

Dünyanın axirətlə müqayisədə mahiyyətinin açıqlanmasında məqsəd insanın dünyada necə rəftar etməsinin müəyyənləşdirilməsidir. Həzrət (ə) buyurur ki, dünya ona qarşı biganəliyə layiqdir. Yə'ni yeganə doğru yol zöhd, pəhriz, dünyaya bağlanmamaqdır.

Aydındır ki, zöhd xalqdan uzaqlaşmış, meşədə tənha komada yaşamaq deyil. Zöhd dünyaya qul olmamaqdır. Zöhd elə bir həyat tərzidir ki, insan yaşamağı vəzifə bilir, fərdi və ictimai vəzifələrin icrasında süstlük göstərmir. Həzrət Əli (ə) heç vaxt xalqdan kənarlaşmamış və kimsəyə belə bir tövsiyə verməmişdir. Demək, dünyada çalışmaq vəzifədir. Amma məqsəd dünya yox, Allahın razılığı, axirət olmalıdır. Həzrət (ə) qan-tər içində çalışır, bağlar salar, sonra işə həmin bağları vəqf edər, ümumi istifadəyə verirdi. Ayə və rəvayətlərdə insana tövsiyə olunan zöhd tənbellik, yeyim-yatımlıq deyil. Sadəcə, müvəqqəti dünya həyatını bəzəmək xatirinə yox, Allahın razılığı xatirinə yaşayıb, çalışmaq lazımdır.

Həzrət Əli (ə) gözəl bilir ki, zöhd ruhiyyəsi əldə etmək çox çətin bir işdir, çoxları bu tövsiyələri qəbul edə bilməyəcək, ya da əməl etməkdə çətinlik çəkəcəklər. Həzrət (ə) uyğun göstərişlərə Əbuzər, Salman kimi tam əməl edə bilməyən dinləyicilərini qismən də olsa, dünyadan çəkinməyə çağırır. Özünü ideal pəhrizə sövq edə bilməyən insan nəfsini başlı-başına buraxmamalıdır. Allahın razılığını qazanmaq istəyən şəxs gücü çatana həddə pəhriz etməli, zəhnini dünyəvi düşüncələrlə doldurmamalıdır.

Bu yolla Həzrət (ə) zəif iradəli insanların da əlindən tutur, öz məhəbbətini onlara əsirgəmir. Süst adamları doğru yola yönəltmək üçün növbəti hissələrdə də öyüdlər verir. Əslində

Həzrətin istəyi hər bir insanı ideal zöhd zirvəsində görməkdir. Amma hər hansı zəiflik əsas vermir ki, insan yaxasını açıb, qəlbini dünyaya təslim edə. Dünyada çalışmaq lazımdır, amma dünyaya qul olmaq, insanlığı və imanı dünya ləzzətlərinə qurban vermək yox!

Zöhdün ideal mərtəbəsi odur ki, insan heç vaxt bir işi dünya ləzzətləri xatirinə yerinə yetirmir. O, öz səadəti xatirinə bütün fəaliyyətlərində Allahın razılığını nəzərə alır, izləyir. zəif iradəli insanlar isə öz gücləri həddində çalışmalı, qəlblərində dünya məhəbbətinin tüğyanına yol verməməlidir. Həzrət (ə) xatırladır ki, hələ kimsə dünya həyatında öz dünyəvi istəklərinə sonacan çatmamışdır. O, öz dinləyicilərini heç olmaya orta bir həddi gözləməyə dəvət edir. Əgər ideal zöhd mərhələsinə qalxa bilmədinizsə, uzun-uzadı arzulardan qaçıb, ömrünüzü dünya ləzzətləri yolunda bada verməyin. Bilin ki, bütün ömürlərini dünya arzularına çatmağa sərf edənlərin də bir çox istəkləri qəlblərində qalıb.

Dünya dartışma, sıxıntı məhəllidir və bu məhəldə bütün arzuların reallaşması üçün fürsət yoxdur. Sizin istəkləriniz başqalarının da qəlbindən ötüşə bilər və bu, o demək deyil ki, hamı arzusuna çata bilər. Bəzən müəyyən bir arzuya çatmaq üçün insana bir sıra vasitələr lazım olur ki, insan həmin vasitələrdən məhrumdur. Beləcə, hər istəyə çatmaq mümkünsüz olur. Təcrübədən də görünür ki, əlçatmaz arzular çoxdur. Bir halda ki, dünyadan gözünüzü çəkmək istəmirsiniz, arzuların sonsuzluğunu və əlçatmazlığını unutmayın. Demək, sizin də gerçəkləşməyən arzunuz qalacaq. Heç olmaya, öz xoşbəxtliyin, qəlb azadlığın üçün az şey istə! Dünyadan uzaqlaşa bilmirsənsə, heç olmaya yorucu, boş, faydasız arzulardan uzaqlaş. Ömrünü arzular tufanında bada vermə.

Yaxşı bax, bu dünyada kim əbədi yaşayır?! Yüz illik ömürdə minillik arzuları başından çıxar. Allah-təala yəhudilərin və bəni-İsrailin sonsuz, uzun-uzadı arzularına işarə ilə buyurur: “Onların hər biri min il yaşamaq istər. Halbuki, uzun ömür etmək onların heç birinin axirət əzabından xilas etməz.”¹ Amma həmin min il yaşamaq istəyənlər dünyadan doymayıb, növbəti min il ömürü də

¹ “Bəqərə”, 96

arzulayasıdırlar. Bu sayaq ardıcıl arzular insanın qəlbini məşğul edir.

Olsun ki, minillik ömür arzusunu misal çəkməklə diqqət uzun-uzadı arzuların ömür çərçivəsini aşmasına yönəldilir. Allah-təala insana anlatmaq istəyir ki, o uzun-uzadı arzularına çatanadək ömrü başa çatadır. Uzaq keçmişdə tək-tük min il yaşayanlar olsa da, əsrimizdə ən uzun ömür təqribən 120 ildir. Demək, yüz iyirmi il başa çatdıqda dünya həyatına son qoyulur. Məgər həmin bu 120 ildə bütün arzulara çatmaq olarmı?!

Ən böyük və aşkar ağılsızlıqlardan biri milyarderlərin də başqaları kimi, öz sərvətini artırmaq arzusudur. Bu insanlar gözəl bilirlər ki, ixtiyarlarında olan pulu ömürlərinin sonunadək xərcləyib qurtara bilməyəcəklər. Amma dəlicəsinə çalışaraq xəzinələrini ağırlaşdırmaq istəyirlər. Bu sərvəti xərcləyib qurtarmağa onların nəvələrinin də ömrü bəs etmədiyi halda, hərisliklərindən əl götürmürlər. Bu hərisliyin son nöqtəsi varmı? Belə bir təlaş dəlilik deyilsə, nədir? Bu adamlar pul xərcləməkdən yox, pul toplamaqdan, daha çox kağız sahibi olmaqdan zövq alırlar.

Bir sözlə, dünyadan bir qədər istifadə etmək, dünyəvi arzulara yol vermək istəsək, öz ömrümüzün uzunluğunu nəzərə almalı, onun məhdudluğunu yaddan çıxarmamalıyıq. Arzular qısa ömrə uyğun olmalı, ömür uzun-uzadı arzular tufanında bada verilməməlidir. Dünya malını bir bu qədər hərislik göstərən insan bilirmi ki, qarşıda nə qədər ömür qalıb? Hazırda orta ömür 60-70 il sayılır. Yüz, iki yüz il sonra başa gələcək bir iş barədə düşünməyə dəyərmimi?! Əgər dünya həvəsindən tam üzülüşə bilmiriksə, heç olmaya, arzularımıza hədd qoyaq. Arzular məntiqli olmalı, qısa ömür üçün nəzərdə tutulmalıdır.

Həzrət (ə) buyurur: **“Əgər dünya haqqında nəsihətimi qəbul etməsən, əmin ol ki, heç vaxt arzuna çatmayacaq, əcəllindən üz çevirə bilməyəcəksən. Bil ki, səndən əvvəl yaşamış kəslərin yolunda addımlayırsan. Dünya istəyində müdara et...”** Məgər bizdən əvvəlkilər bu dünyada nə qədər yaşayıblar?! Qur’ani-kərimdə oxuyuruq: **“Səndən əvvəl də kimsəyə əbədi həyat vermədik.”**¹ Bəli, hamı gedərlidir. Başqaları getdiyi kimi, sən də

¹ “Ənbiya”, 34

gedəsisən. Bir halda ki, bütün arzulara çatmaq mümkünsüzdür, ömrünü dünya ləzzətləri yolunda hədəyə vermə. Dünyaya doğru gedəndə də aram get, hədd gözlə, hərislik göstərmə.

DÜNYA MALI ƏLDƏ ETMƏK YOLU

Zöhd dünyanın tərkı yox, ona rəğbətsizlik mə'nasını daşdığından, batini peyğəmbər əql və zahiri peyğəmbər müqəddəs din dünyadan bəhrələnmə üçün yol qoyur. Hansı həddə bəhrələnmək isə bir sualdır. Yaşamaq üçün dünya ne'mətlərindən bəhrələnməyə məcbur olan insan dünya məhəbbətinə qəlbində yer verib ona əsir olmamaq üçün nə etməlidir?

Həzrət (ə) zöhdü tövsiyyə etdikdən sonra əqli və dini zərurət səbəbindən dünya ne'mətlərindən düzgün faydalanmağın yolunu göstərir. Bu göstərişə əməl edən insan dünya ne'mətlərindən səmərəli istifadə edə bilər. Həzrət (ə) müdara, aramlıq, yaxşıqla istifadəni tapşırır.

Bu tə'bir dini mənbələrdə və Əhli-beyt (ə) rəvayətlərində çox işlədilmişdir. Fiqh və rəvayət kitablarının "məkasib" bəhslərində dünya ne'mətlərinin yaxşı yolla əldə edilməsi mə'nasında oxşar tə'birlərdən istifadə olunmuşdur. Bu tə'birlər dünya malından ötəri özünü oda-suya vurub, halal-haram bilməyən insanlara ünvanlanmışdır. Bə'ziləri pul, məqam, qadın kimi dünya ləzzətlərini əldə etmək üçün insani şəxsiyyətlərini ayaq altına atır, olar-olmaz bilmirlər. Hansı ki, istəklərə halal yolla çatmaq, insani şəxsiyyəti qorumaq, alçalmamaq, bir sözlə, doğru yolla hərəkət etmək lazımdır.

Bir halda ki, dünya və onun bər-bəzəyindən gözünüzü çəkə bilmirsiniz, heç olmaya bu işdə haram yolla getməyin, öz şəxsiyyətinizi üç-beş günlük dünya ləzzətinə satmayın. Çoxları bu yolda qazanmaq əvəzində əllərindəki sərmayəni də itiriblər. Çox tacirlər hərislik ucbatından müflis olurlar. Çox fayda götürmək çox çalışmaqdan asılı deyil. Həzrət (ə) buyurur: **“Çox olsun ki, istək sərmayəni əldən verməklə nəticələnə.”** Nəzər salsanız, görərsiniz ki, bir çoxları çalışa-çalışa sərmayəsini əldən verib. Hansı ki, azca hərəkət etməklə böyük sərvət əldə edənlər də var. Dinini, əxlaqını, şəxsiyyətini itirmədən sərvət qazananlar az deyil. Kim orta həddə çalışdığı halda başqasına möhtac olub?!

Vəsiyyətnamədə oxuyuruq: **“Hər axtaran tapmaz, hər orta yol tutan möhtac olmaz.”**

Beləcə, elə bir yol tut ki, ağıla uyğun olsun, dinin, hörmətin, şəxsiyyətin ayaq altda qalmasın. Dəyərsiz dünya malından ötəri özünü dəyərdən salma. Həzrət (ə) buyurur: “Özünü hər bir alçaqlıqdan qoru, hətta səni istəyinə çatdırsa da. Heç vaxt sərf etdiyinin (dinin, imanın) əvəzini almayacaqsan.” Mö'min özünə hörmət etməli, ehtiyacını hər adama bildirməməlidir. Allah-təala belə mö'minlər haqqında buyurur: **“Belə insanlar həyalı olub, dilənçilikdən çəkindiklərinə görə nadanlar onları dövlətli hesab edirlər.”**¹ Əhli-beyt (ə) məktəbində tərbiyə alanlar bütün çətinliklərə baxmayaraq, kimsəyə ağız açmır, bir şəxs onlara hədiyyə etdikdə utanır, qəbul etmək istəmirlər. Bə'ziləri isə dünya malından ötəri özünü sındırır, kimə gəldi əl açırlar. Həqiqi mö'minlər isə belə deyillər. Onlar Həzrətin (ə) göstərişlərinə əməl edirlər. Dini, imanı, şəxsiyyəti verib, dünya malı almaq axmaqlıqdan başqa bir şey deyildir. Dünya bir iynə ucu qədər hörməti itirməyə dəyməz. Unutmayaq ki, həmin bir iynə ucu hörmət əbədi, bütün dünya isə fanidir.

Buna görə də, dünya ne'mətlərini əldə edərkən ən azı halal yolla hərəkət etmək, din-imanı qorumaq lazımdır. Dinin və şəxsiyyətin dəyəri min-min dünyaya dəyər. Bu iki şeyi tərəziyə qoymaq olmaz. Belə etsən, nəinki bir şey qazanmayacaqsan, hətta sərmayən də əlindən çıxacaq.

¹ “Bəqərə”, 273

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS

LAYIQLI YOLDAŞ

“İnsan üçün ən böyük bəhrələrdən biri saleh, layiqli yoldaşdır. Yaxşılarla əyləş ki, onlardan sayılasan və pislərdən çəkin ki, onlardan hesab edilməyəsən.”¹

¹ “Nəhcül-bəlağə”.

İnsan üçün ətrafdakılarla əlaqə saxlamaq zərurətdir. Bu əlaqənin necəliyi, forması onun xeyir və zərərini tə'yin edir. Əgər bu əlaqə ilahi dəyərlər əsasında qurularsa, insan tərəqqi edər. Axı bütün insanların məqsədi tərəqqidir. Ona görə də başqaları ilə düzgün münasibət qurub, ali hədəflərə çatmaq yeganə doğru yoldur.

ÜNSİYYƏTƏ FİTRİ MEYL

Dünya həyatında başqaları ilə ünsiyyətdən qaçmaq mümkün deyil. Əgər ünsiyyət labüddürsə, bu işdə hansısa ölçüyə ehtiyac var. Seçilmiş me'yar əsasında dostu-yoldaşı, davranış qaydalarını müəyyənləşdirməliyik. Düzgün seçilmiş dostla düzgün davranan insan öz əlaqələrindən xeyir götürür. Ünsiyyət insanın fitri meylidir və bu meylin yaranması üçün ətrafdakıların köməyinə ehtiyac yoxdur. Bu meyl o qədər güclüdür ki, onu insan xarakterinin tərkibi hesab edirlər. Uyğun baxışı isbat və ya rədd etmək fikrində deyilik. Amma belə bir meylin insan daxilində mövcudluğu göz qabağındadır. Ona görə də insan tənhalıqdan əziyyət çəkir. Hətta az bir müddət ünsiyyətdən məhrum olan insan sıxıntı keçirir. Tənhalığa məcbur edilən insan onun ağrısını daha çox hiss edir. Ünsiyyət meyli o qədər əhatəlidir ki, tək-cə dost-tanışla ünsiyyət insanı qane etmir. İnsan rastlaşdığı əksər insanla əlaqə saxlamağa meyl göstərir. Məsələn, meşədə azmış insan bir müddət yol axtardıqdan sonra başqa bir insanla rastlaşdıqda elə sevinir ki, sanki öz itkisini tapır. Həmin şəxs hətta başqa bir dildə danışmış olsa da, onunla görüş şadlıq doğurur. Demək, başqaları ilə ünsiyyət fitri bir meyldir. Əlbəttə ki, bu meyl müxtəlif yaş hədlərində fərqli ola bilər. Yaş artdıqca ünsiyyət meyli zəifləyir.

Aydındır ki, Allah-təalanın bu fitri meyli əta etməsində bir hikmət var. Məsələn, kamil insanlarla ünsiyyətdə olan şəxsdə müsbət dəyişikliklər baş verir. Digər fitri meyllər kimi, bu meylin də ifratı, təfriti və faydalı orta halı var. Meylin fitri olması, onun hökmən tə'min edilməsi demək deyil. Məsələn, qidalanma insanın fitri meylidir. Amma qidalar müxtəlif cür ola bilər. Demək, fitri meyl qarşısında iki yol var. Bir yol həmin meylin faydalı şəkildə, digər yol zərərli şəkildə tə'min olunmasıdır. İnsan öz meylini elə bir formada tə'min etməlidir ki, nəticədə

kamilləşsin, inkişaf etsin. Bu işdə ifrat və təfrit insanın süqutu ilə nəticələnir. Yə'ni, məsələn, orta həddə qidalanan inkişaf edir, təfritə və ya ifrata varan zərər çəkir.

ORTA HƏDDƏ RIAYƏT

Meyillərin tə'minində orta həddə riayət edilməsi həm şəriət, həm də əqlin tələbidir. Orta həddin və onun sağlam formasının tə'yini olduqca əhəmiyyətli bir məsələdir. İnsanın fitrətən meyl etdiyi ünsiyyət, sözsüz ki, mə'naya malikdir. Amma yalnız düzgün, doğru, sağlam ünsiyyət çox faydalı olar. Amma ünsiyyət şərtlərinə əməl olunmadıqda insan böyük zərərlərə düşər olur. Bir sözlə fitri istək həm xeyir, həm də şər vasitəsi ola bilər.

Hamı ilə yoldaşlıq etmək, yoxsa tənhalığa çəkilmək kimi tərəddüdə münasibətdə deyə bilərik ki, nə kiminlə gəldi yoldaşlıq, nə də mütləq tənhalıq göstərişi verilməmişdir. İnsan ictimai varlıqdır və onun həyatının əsasını ətrafdakıqlarla ünsiyyət təşkil edir. Ünsiyyət qapısı nə taybatay açıq qalmalı, nə də bir dəflik bağlanmalıdır. Nə ifrat doğrudur, nə də təfrit. Orta həddi gözləmək lazımdır.

Əxlaq alimləri arasında belə bir qayda var ki, "e'tidal", yə'ni orta hədd gözlənilməlidir. Orta hədd me'yarı tam aydınlaşdırılmasa da, bu məfhum qəbul ediləsi nəzərdir. Bə'zi əxlaq alimləri bir qədər də dərinə gedib, yunan alimləri, xüsusi ilə Ərəstu tək, ümumiyyətlə, e'tidalı yaxşılıq me'yarı hesab etmişlər. Onların nəzərinə yalnız orta həddi yaxşı hesab etmək olar. Bu fikir tam məqbul olmasa da, bə'zi əməllərin keyfiyyətinin tə'yinində e'tidalın rolu inkar elilmir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Əhli-beyt (ə) rəvayətlərində də uyğun məsələyə toxunulur. İmam Kazim (ə) buyurur: **"Əməllərin ən üstünü orta həddə əməldir."**¹ Bu və digər rəvayətlər e'tidalı bir me'yar kimi tanıtdırırsa da, onun yeganə me'yar hesab edilməsi üçün əsas vermir.

Hər halda, həyat məqsədi müəyyənləşdirildikdən sonra bu məqsədə çatmaq üçün meyllərdən orta həddə istifadə olunmalıdır. Əks təqdirdə işin aqibəti ağır olasıdır.

¹ "Biharül-ənvar", c. 76. səh. 292

FAYDALI ÜNSİYYƏT ÖLÇÜSÜ

Aydın oldu ki, yalnız e'tidalı, orta həddi gözləməklə səadətə çatmaq olmaz. Sübut üçün qeyd etmək kifayətdir ki, yanlış yol tutmuş insan orta həddi gözləməklə həqiqi məqsədə çata bilməz. Yalnız hədəf düzgün seçildiyi vaxt e'tidal səmərə verir. Həyat yolunu düzgün seçmiş insan orta həddi gözlədikdə müvəffəq olur Öks təqdirdə, xoşbəxtlikdən danışmağa dəyməz.

Doğru məqsədə tərəf hərəkət üslubu, yə'ni həmin e'tadal müəyyənləşdikdən sonra həyat məqsədini araşdırmaq vaxtı çatır.

İnsan və onun həyat məqsədinə münasibətdə ən azı iki baxış üzərində dayanmaq lazım gəlir. Birinci baxışa görə, insan çeşidli işlərin məcmusu, çoxməqsədli bir varlıqdır. Onun müxtəlif yönümləri var. O, yeməli, geyməli, ailə-övlad ilə ünsiyyətdə olmalı, oxumalı, qazanmalı, dincəlməlidir. Guya bu işlərin hər biri insan üçün məqsəd sayılmalıdır. Belə çıxır ki, insan bir yox, bir neçə mövcuddur və ya bir neçə mövcudun sintezidir. Hər halda, sadalanan işlər fərqlidir və bu işlərin hər birində orta hədd gözlənilməlidir.

Digər bir baxışa görə, insan vahid bir məqsəd üçün yaradılmış varlıqdır və yuxarıda sadalananlar həmin məqsədə çatmaq üçün bir vasitədir. İnsanın eyni vaxtda bir neçə məqsədə doğru hərəkəti məqbul sayılır.

Bu iki baxışı daha yaxşı başa düşmək üçün nəzərinizdə çoxsimli bir məftil canlandırın. Məftildəki ayrı-ayrı simlərin biri elektrik lampasını, digəri ventilyatoru, bir digəri isə ütünü enerji ilə tə'min edir. Məftilə baxan insan düşünə bilər ki, bu məftil bir iş görür. Əslində isə o eyni zamanda bir neçə işlədicini qidalandırır. Doğrudanmı, insan da bu məftil kimi çoxməqsədli-dir? Yoxsa onun bütün meylləri eyni bir məqsədə xidmət edir?

Ayə və rəvayətlərə əsasən, insan cisim qəlibinə üfürülmüş ruhdur. Bu cisim ruhun tərəqqisi, onun müəyyən edilmiş hədəfə çatıb, maddi və mə'nəvi ne'mətlərdən qidalanması üçün bir vasitədir.

Bəs bu hədəf nədir və haradadır? Həmin həddə çatanadək onun mahiyyətini bilmək olmur. Çünki o görünmədən bilinən məfhum deyil. Uyğun hədəfə çatmadan hətta ona ad da qoymaq mümkün olmur. Sadəcə, bilirik ki, həmin yer Allaha yaxındır və onu şərti olaraq, "qürbe-ilahi", yə'ni "Allahın yaxınlığı" adlandırırıq.

Hədəf qürbe-ilahidirsə, söhbətimiz əbədi həyatı həqiqi sayan İslam baxışı əsasında davam edəcək, İslam mətnlərində “Allahın yaxınlığı” adlı bir ünvandan danışılır. Allah-təala Fir’onun arvadı Asyanın duasını belə nəql edir: **“Ey Rəbbim! Behiştə öz yanında mənim üçün bir ev tik...”**¹ Digər ayələrdə də oxşar ifadələr vardır: **“(Müttəqilər) “Qadir hakim hüsurunda olacaqlar.”**²; **“Onlar öz Rəbbinin yanında diri olub ruzi yeyirlər.”**³; **“Onları öz Rəbbinin yanında əmin-amanlıq yurdu gözləyir.”**⁴ “Allahın hüsurunda”, “Rəbbinin yanında” tə’birləri irfani tə’birlərdir. Bu tə’birlərdə işarə də vardır. Ali bir məqsədi başqa hansı tə’birlə çatdırmaq olar? Yuxarıdakı ifadələr bizim dərk edə bilmədiyimiz ilahi məqama işarədir. Yalnız həmin məqama çatdıqdan sonra bu məfhumu dərk edəsiyik, inşaallah!

Sonsuz ilahi ne’mətlərdən istifadə edən insan uyğun müqəddəs hədəfə üz tutmalı, hərəkətini həmin məqsədə doğru istiqamətləndirməlidir. İnsan öz daxilindəki meyllərdən düzgün istifadə edərək, onu məqsədə yaxınlaşdıran əməlləri müəyyənləşdirməlidir.

Düzgün üsulun seçimində me’yar həmin üsulun tə’sir dərəcəsidir. Təkcə e’tidal – orta yol me’yarı kifayət etmir. Biz ne’mətlərə, meyllərə münasibətdə e’tidal həddini bilmirik. Əgər orta həddin hansı hədd olduğunu dəqiq bilsəydik, onu əsas götürə bilərdik.

DOST SEÇİMİNDƏ ÖLÇÜ

Ünsiyyətdən başqa yol yoxdursa, ideal həyata aparan yol ictimai münasibətlərdən keçirsə, həyat yolunun cəhətini tə’yin etmək üçün vasitə tapmalıyıq. Əldə etdiyimiz qütbnəma – kompasla əvvəlcədən tanış olmaq lazım gəlir. Yalnız bu tanışlıqdan sonra onun vasitəsi ilə “Allaha yaxın məqam” cəhətini tə’yin edə bilərik. Mə’lum oldu ki, həyat məqsədi Allaha pərəstiş yoludur. Qur’ani-kərimdə buyrulur: **“Mənə ibadət edin, bu doğru yoldur.”**⁵ Bəli, doğru yol Allahı hədəf seçmək, Ona doğru

¹ “Təhrim”, 11

² “Qəmər”, 55

³ “Ali-İmrar”, 169

⁴ “Ən`am”, 127

⁵ “Yasin”, 61

hərəkət etmək, Onun bəndəlik buxovunu taxıb, başqalarına pərəstişdən çəkinməkdir. Doğru yol budur və bütün başqa yollar onda sonuclanmalıdır. Başqaları ilə ünsiyyət də həmin yollardan biridir. Deyilən şərtlər daxilində yaradılan ünsiyyətlər insan üçün əsas, ideal məqsədə çatmaqda vasitə olur.

Deyilənlərdən aydın oldu ki, nə üçün yaxşı insanlarla ünsiyyət tövsiyyə olunur. Çünki belə insanlarla yaxınlıq insana Allahı xatırladır, onu öz Rəbbinə yaxınlaşdırır. Yaxşı yoldaş həqiqət yolunda köməkçidir. Allahı unuduran, insanı həqiqətdən uzaqlaşdıran adamlarla ünsiyyət çox pisdir. Dost seçimində ən əsas ölçü məhz budur. Həzrət İsa (ə) öz həvarilərinə deyir: **“O şəxslə yoldaş ol ki, onda üç sifət, xasiyyət var: onu görəndə Allah yadına düşür, danışığı elmini artırır, əməlləri səni axirətə həvəsləndirir.”**¹

Həyat məqsədi, kamillik Allahla yaxınlıqdadırsa, demək, bütün işlərimizdə, istəklərimizdə həmin məqsədi əsas götürməliyik. Yuxarıdakı üç şərt bizə dost seçimində yol göstərir. İslam məktəbində həqiqi dostun ilk xüsusiyyəti onunla ünsiyyətin Allah zikrinə yaradıcı olmasıdır. Təqvalı insanın bütün söz və hərəkətləri Allahı xatırladır. Dostun ikinci xüsusiyyəti onun elm və aqallığı, boş söhbətlərdən çəkinməsidir. O, sizin mə'lumatınızı artırır, qaranlıq məsələləri işıqlandırır.

Dostdan öyrənilən insanı ilahi hədəfə yaxınlaşdırmalıdır. Beləcə, ideal dost o şəxsdir ki, onun siması Allahı xatırladır, danışığı elminizi artırır.

Hər bir şəxs başqaları ilə üç yolla əlaqə qurur: danışiq yolu ilə, üzbəüz dayanmaq və rəftarla. Həzrət Əli (ə) rəftarın tə'siri haqqında buyurur: **“Yaxşı dostun rəftarı sizi axirətə həvəsləndirir...”** Daim axirət haqqında düşünən insan öz rəftarını həmin məqsədə istiqamətləndirir. Onun əqidəsi əməllərində əks olunur və sizdə müsbət tə'sir göstərir. Həmin rəftar insanda axirət səadətinə rəğbət oyadır. Qiyafəsindən günah və şər tökülən insandan dost olmaz. Belə insanlarla ünsiyyət yalnız şeytani xatırlada bilər. Onlar yalnız ümitsizlik yaradır, qeybət edir, başqalarının nöqsanlarından danışirlar. Belələrinin ən yaxşı sözü dolanışıqdan, bahalıqdan, qıtlıqdan şikayətdir. Onlar dünya

¹ “Kafi”, c. 2, səh. 39

ləzzətləri ardınca qaçır, halal-haram bilmir. Hər vasitə ilə varlanmağa çalışan şəxsdən nə ibrət götürmək olar?! Onun düşüncələri əməllərində əks olunur. Bəli, o insanla dostluq, yoldaşlıq etmək olar ki, sənə ilahi hədəfə çatmaqda yardımçı olsun.

Bu ifadələrin oxşarını Əmirəl-mö'mininin (ə) başqa bir tərzdə ifadə etmişdir. Həzrət (ə) yaxşı yoldaş haqqında tövsiyyəsindən sonra buyurur: **“İnsanın həyatda ən üstün faydalarından biri yaxşı dostu malik olmasıdır...”** Eyni məzmununda rəvayətlərdən birində həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: **“Əgər Allah-təala bir bəndəsinin yaxşılığını istəsə, ona saleh yoldaş nəsis edir ki, Allahı unuduğu vaxt həmin yoldaş Allahı ona xatırlatsın.”**¹ Bu deyilənlər insanı yaxşı yoldaş tapmağa həvəsləndirir. Yaxşı yoldaşın qədrini bilib, onu qorumaq lazımdır. Yaxşı dost nadir incidir. Bir yaxşı dost tapmaq üçün uzun müddət axtarış aparmaq lazım gəlir. İdeal yoldaş böyük ne'mətdir və bu həqiqəti inkar etməyə dəyməz.

İnsanlardan kənarlaşıb, tənha yaşamaq fikri İslam dininə yaddır. Belə bir fikir insanın təbiəti, fitrəti ilə də uyuşmur. Allah-təala insanı insan üçün ne'mət yaratmışdır. Bizlər isə bə'zən ne'məti əzaba çeviririk. İnsanlar öz axirət səfərlərində bir-birlərindən faydalanmalıdırlar. Ünsiyyət, yoldaşlıq bu yolda Allahın insanlara bəxş etdiyi böyük ne'mətdir. Həyatda yaxşı yoldaş qədər tə'sirli ikinci bir amil yoxdur. Gənclər, dostlar və ətrafdakıların tə'siri altına daha tez düşürlər. Başqa tə'sirli amillər də mövcuddur. Alimlər dostun tə'sirini ağıza qoyulmuş loğmaya oxşadırlar. İnsan ağızındakı tikəni ləzzətlə çeynəyib, özündən xəbərsiz udduğu kimi, pis yoldaş da insanın yaxşı xüsusiyyətlərini ondan xəbərsiz asta-asta kamına çəkir. Əksinə, yaxşı dost maddi və mə'nəvi sərmayələri insanın kamına axıdır. O, çətinlik çəkmədən öz yoldaşındakı çirkinlikləri aradan qaldırır. İnsan öz eyiblərini çətinliklə tanıya bilir. Bundan ötrə oxumaq, öyrənmək, diqqətli olmaq, xeyli düşünmək lazım gəlir. Amma yaxşı dostun gözəl sifətləri insana təcridən və maneəsiz sirayət edir. İnsanın yaxşı dost seçib, onunla ünsiyyətdə olması eyibləri aradan qaldırır, onu islah edir. Xasiyyət və ruhiyyədə zühur edən bu müsbət tə'sir

¹ “Biharül-ənvar”, c. 77, səh.164

olduqca əhatəlidir. Pis yoldaşın rəftarı da eyni dərəcədə sür'ətlə sirayət edir. Bütün bu səbəblərə görə imamlar bizi pis insanlarla ünsiyyətdən çəkindirirlər. Bir rəvayətdə Həzrət Əli (ə) buyurur: "Pis dostla yoldaşlıqdan həzər qıl. O, öz rəfiqini həlak və xar edər."¹

Bir sözlə, heç bir ne'mət yaxşı dost mislində deyil. Yaxşı dost həm şirindir, həm insana müsbət tə'sir edir, yaxşı sifətlər yaradır, nöqsanları aradan qaldırır, həyat yolunda yardımçı olur, axirətə doğru hərəkətdə şövqə gətirir. İnsana nəsib olan ən üstün ne'mətlərdən biri saleh yoldaşdır. İnsan tanıdığı yaxşı insanlarla ünsiyyətə, yoldaşlığa can atmalıdır. Yaxşılardan olmaq istəyirsinizsə, onlara yaxınlaşın pislərdən olmaq istəmirsinizsə, pislərdən uzaqlaşın. Yaxşılarla ünsiyyət sizi yaxşılığa yaxınlaşdırarsa, pislərlə ünsiyyət sizi pislərə sövq edəcəkdir!

DOST SEÇMƏK YOLU

Bu mövzuda incələməsi nöqtələr çoxdur. Onlardan daha çox əhəmiyyət kəsb edənlərini nəzərdən keçirək.

Yaxşılıq və pislik geniş izahat tələb edən məfhumlardır və onların hər birinin çoxsaylı mərtəbələri var. Məsələn, yaxşılıq dedikdə ən üstün halda yalnız mə'sumlar (14 mə'sum) nəzərdə tutula bilər. Çünki mütləq yaxşı yalnız heç bir eybi olmayan mə'sumlar sayılmalıdır. Amma adi insanlarla mə'sumlar arasında yer-göy arası məsafə var. İstənilən bir şəxsi diqqətlə nəzərdən keçirsək, ortaya saysız-hesabsız nöqsanlar çıxacaq. Əgər hamı nöqsanlıdırsa, bəs kiminlə ünsiyyət saxlayaq? Pislərdən uzaqlaşmaq nöqsanlı şəxslərdən uzaqlaşmaqdır, yoxsa daim pis iş görənlərdən?

Mə'sumlar və övliyalar nə qədər pak olsalar da, adi insanların onlarla görüşmək, ünsiyyətdə olmaq imkanı yoxdur. Bəs nə edək? Sözsüz ki, yaxşılıq və pislik nisbi anlayışlardır. Yə'ni həm yaxşılıq, həm də pisləyin dərəcələri vardır. Şəhərin ən yaxşı sayılan adamı ilə, təbii ki, bütün şəhər əhli ünsiyyətdə ola bilməz. Bu o demək deyil ki, insan tənha qalmalıdır. Sadəcə, ətrafdakı insanların ən yaxşısı ilə ünsiyyət saxlamaq lazımdır. Bəs yaxşı yoldaşı hansı xüsusiyyətlərinə görə tanımaq olar? Əvvəlcə qeyd

¹ "Mizanül-hikmə" c 5. səh, 299

etmişdik ki, insanı Allaha yaxınlaşdıran, həzrəti İsanın (ə) sadaladığı xüsusiyyətlərə malik olan insanlar yoldaşlıq üçün daha münasibdirlər.

Diğər bir problem saleh insanlarla ünsiyyət qurmaq yoludur. Təbii ki, hər bir zümrədə yaxşı adamlara təsadüf olunur. Ona görə də hərə öz zümrəsinin yaxşı insanları ilə rahat ünsiyyət qura bilər. Kimi alim və tələbə, kimi tacir və sənətkar dairəsində yaşayır. Hərə öz dairəsindəki yaxşı fərdin diqqətini cəlb edib, onunla ünsiyyət saxlaya bilər. Əgər yaxşı insan hiss etsə ki, bizim ona yaxınlaşmaqda məqsədimiz özümüzü islah etməkdir, bizi rədd etməz. Bu yaxınlaşma səmimi, ixlaslı olmalıdır. Yaxşılar dairəsinə daxil olmaq üçün saf niyyətimizi əməldə sübuta yetirməliyik. Sübut etməliyik ki, məqsədimiz boş-boşuna əziyyət vermək yox, onların yaxşılığından faydalanmaqdır. Bundan əlavə, bir şəxslə ünsiyyətin faydasına əmin olduqdan sonra, mə'sumlara təvəssül etməklə Allahdan diləmək lazımdır ki, həmin şəxsin diqqətini bizə yönəltsin, bizi yoldaşlığa qəbul etsin. Əlbəttə ki, arzuladığımız insanla münasibət yaratdıqdan sonra onun hüquqlarına riayət etmək, onu bezikdirməmək lazımdır. Bu mövzuda ətraflı danışılacaqdır.

İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS

ZƏRƏRLİ İCTİMAİ ƏLAQƏLƏR

“Sui-zənn və bədgümanlığa təslim olma ki, səninlə heç bir dost arasında sülh və səfaya imkan verməz.”¹

¹ “Nəhcül-bəlağə”.

Həzrət Əli (ə) öz vəsiyyətnaməsinin üçüncü hissəsində bir çox incə məsələləri qısa cümlələr vasitəsi ilə açıqlamışdır. Bu kəlamlarda çox uca mə'nalar mövcuddur və həmin mə'nalar bəşər düşüncəsini işıqlandırır, doğru həyat yolunu göstərir. Əməl və düşüncədə bu göstərişlərə tabe olub, həmin yolda çalışmaq bizim öhdəmizə düşür.

Söhbətin bu hissəsində Həzrət Əli (ə) bizi ünsiyyətin, yoldaşlığın əsas bələlərindən olan bədgümanlıq və onun acı nəticələri ilə tanış edir. Bəlkə də, dostluğun ən böyük bəlası elə həmin bədgümanlıqdır. Bədgümanlığın at oynatdığı cəmiyyətdə ictimai əlaqələrin kökünə balta çalınır. Ona görə də xoşbəxtliyi ictimai durumdan asılı olan hər bir fərd bu bəla ilə mübarizə aparmalıdır.

BƏDGÜMANLIQ, SUI-ZƏNN NƏDİR?

Həzrət (ə) vəsiyyətnaməsinin bu hissəsində buyurur: **“Sui-zənn və bədgümanlığa təslim olma.”** (**“Bədgümanlıq sənə qalib gəlməsin”**)

Əvvəlcə bilməliyik ki, bu ifadələrdə nəzərdə tutulan nədir? Bu barədə iki ehtimal var:

1. Bu sayaq tə'birlər, adətlər, o zaman işlədilir ki, bir sifət insanda sabit şəkil alıb, onun xarakterində möhkəmlənsin. Ərəblərin **“ğələbə ələyhil-kərəm”** deyiminin mə'nası budur ki, hansısa sifət (burada “kərəm”) insanda sabitləşmişdir. Bu baxımdan, Həzrətin (ə) buyuruğundan belə anlaşılır ki, sui-zənn əhli olma, bədgümanlıqdan çəkin.

2. Bu ifadələrin digər bir mə'nası ehtimala görə budur ki, Həzrət (ə) sui-zənnin əmələ çevrilməsini tövsiyyə edir. Sui-zənn bə'zən insanın daxilində qalır, bə'zən isə o qədər tə'sirli olur ki, insanı hansısa hərəkətlərə sövq edir. Belə ki, güclü sui-zənn insanın sifətində, hərəkətlərində, rəftarında aşkar müşahidə edilir. Məhz bu halda **“insan sui-zənnə məğlub olub”** deyirlər. Bu baxımdan Həzrətin (ə) kəlamının mə'nası budur ki, sui-zənn etdikdə ona məğlub olub, hərəkət başlamayın. Yə'ni sui-zənnə qalib gəlib, düşüncə və rəftarı onun tə'sirindən qorumaq lazımdır.

Uyğun ifadəyə hər iki mə'nanı tətbiq etmək mümkündür. Amma ərəb dilinin qanunlarına görə birinci mə'na daha münasibdir. Birinci mə'naya görə, sui-zənnin xarakterdə sabitləşməsinin qarşısı alınmalıdır.

Buna görə də kəlamın iki mümkün mə'nasından birincisini əsas götürərək deyə bilərik ki, sui-zənnə məğlub olmaqdan çəkinməliyik. Məbada, sui-zənn bizdə sabit xasiyyət şəklinə düşə və bütün ətrafdakılara qarşı bədgüman olaq. Tövsiyyənin davamında birinci mə'nanın təsdiqi olaraq, buyurulur ki, bədgümanlıq qalib gəlmiş təqdirdə dostlar arasındakı səmimiyyət aradan qalxasındır. Belə insanlar bütün ətrafa bədbin münasibət bəsləyirlər.

SUI-ZƏNN RUHIYYƏSİNDƏ OLMAMAQ

Sui-zənn mövzusu ilə əlaqəli ayə və hədislər kifayət qədərdir. Bu sifət Qur'ani-kərimdə məzəmmət olunur və qəti şəkildə qadağan edilir: “Ey iman gətirənlər! Çox zənnə-gümanə qatılmaqdan çəkinin. Şübhəsiz ki, bə'zi zənnlər günahdır...”¹ Ayədə sui-zənn günah kimi yad edilir. Əksər rəvayətlərdə də sui-zənn günah sayılır. Bəli, İslam dini belə bir ruhiyyəni qəbul etməz və onu pisləyir. Amma bə'zi suallar da doğur. Məsələn, insanın ixtiyarında olmayan nəfsani halətlə mübarizə aparmaq olarmı? Çünki müəyyən şəraitin tə'siri altında nəfisdə öz-özünə hallar yaranır. Yəqinlik üçün şərait olmadıqda insan öz-özünə şəkkə düşür. Zənn də belədir. İstər pis, istərsə də yaxşı gümanı ortaya çıxaran şərtlər mövcuddur. İlk şərtlər, amillər ödəndikdə nəfsani halət insanın iradəsindən asılı olmayaraq, ortaya çıxır. Bu vaxt yaranmış gümanın yaxşı və ya pisliliyində insanın rolu olmur. Bəs necə olur ki, bizə xoşgümanlıq tövsiyyə olunur?

Bu suala müxtəlif şəkillərdə cavablar verilmişdir. Nəfsani halətin yaranması insandan asılı olmasa da, ilkin şərtlər insanın ixtiyarındadır. Halı yaradan müqəddimə insanın öz əlində olduğundan elə həmin halın da insandan asılı olduğunu deyə bilərik. Tutaq ki, insanın zehnində hər hansı zəif bir ehtimal yaranmışdır. İnsan özünətəqlin vasitəsi ilə bu ehtimalı gücləndirə bilər. Bu yolla ehtimal bədgümanlığa, bə'zən isə əlaqənin

¹ “Hucurat”, 12

kəsilməsinə aparıb çıxarır. Bə'zən isə güclü bir ehtimal şübhələr vasitəsi ilə zəiflədilir. Demək, zənnin yaranması birbaşa insandan asılı olmasa da, onun yaranma şəraiti insanın ixtiyarındadır. İnsan dolayı yolla zənni gücləndirə də bilər, aradan da qaldırır. Zənn və gümana qapılmamaq üçün insan öz zehmində ilkin şərtlərə yol verməməlidir. Məsələn, gecənin qaranlığında çiyində yük aparan gördükdə ilk əvvəl ağımıza gəlir ki, həmin şəxs oğrudur. Amma özümüzdən soruşa bilərik ki, axı haradan bilirik bu adam oğrudur? Bəlkə bu şəxs saleh bir insandır və ehtiyaçlılara ərzaq paylayır? Amma elə düşüncələr də var ki, həmin ehtimalı gücləndirər. Məsələn, gecənin qaranlığında bu adama nə düşüb ki, çiyindəki ağır yükü gizlənə-gizlənə aparır?

Bəli, əgər deyirlərsə bədgüman olmayın, demək, insan öz zehmindən şübhələri qova-qova bədgümanlıqdan qaça bilər. Bəs necə etmək olar ki, zehnimizdə xoş gümanlar yaransın? Bu məsələni açıqlayan rəvayətlərlə qarşıda tanış olacağıq.

Bədgümanlığın aradan qaldırılmasının mümkünlüyü digər bir cavabda da öz əksini tapır. Qeyd olunur ki, insan bədgümanlığın aradan qaldırılması və ya gücləndirilməsinə öz tə'sirini göstərə bilər. Həm əvvəlcədən bədgümanlığın qarşısı alına bilər, həm də sonradan onu zəiflətmək olar.

Bə'zi alimlər və təfsirçilər də bu mövzuda öz baxışlarını açıqlamışlar. Məşhur “Əl-mizan” təfsirində bildirilir ki, sui-zənn nəfsani halət olduğundan ona münasibətdə vəzifə yoxdur; amma onun qadağan olunması əmələ çevrilməməsinə aiddir. Yə'ni insan pis gümanlar əsasında hərəkət etməməlidir. Zehndə bədgümanlıq yox, əmələ çevrilən bədgümanlıq qadağan olunmuşdur. Qəlbimizdə bədgümanlıq olsa da, onu büruzə verməyin. Xoşagəlməz həddə çatmış sui-zənn əsasında əməl etmək haramdır və məzəmmət olunur.

Bir sözlə, bədgümanlığın insandan asılı olmaması iddialarına cavab olaraq, deyə bilərik ki, bədgümanlığa şərait yaratmamaq, müxtəlif yollarla onu zehndə zəiflətmək olar. Ən azı bədgümanlığın əmələ sirayət etməsinin qarşısı alınmalıdır.

BƏDGÜMANLIQ (SUI-ZƏNN) VƏ XOŞGÜMANLIĞIN (HÜSNƏ-ZƏNN) SƏRHƏDDİ

Sui-zənn haqqında əvvəlki sual və qeydlərdən əlavə də mühüm nöqtələr mövcuddur. Əgər bir şəxs şübhələrini boğub, başqalarının hərəkətlərini yaxşılığa yozsa və belə bir münasibət əsasında əlaqə qursa, şəxsi və ictimai işlərdə zərər görəsidir. Məsələn, bir şəxsin oruc-namaz əhli olduğunu nəzərə alıb, onunla dostluq edən, ona e'timad göstərən insan bir müddət sonra yanıldığını anlasa, özünü qınamalıdır. Bu aldanışın səbəbi bədgümanlığı tam kənara qoyub, yersiz inanmaq olmuşdur.

Hər hansı məqam, vəzifə sahibi tabeliyində olan insanlara tam inanıb e'tibar etsə, şübhəsiz ki, zərərə düşəcəkdir. Axı əksər işçilər özlərini müdiriyyətə sağlam tanıtdırmağa çalışırlar. Sınaqdan keçirmədən kimsəni vəzifəyə tə'yin etmək müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnir. Məgər belə bir mənfi nəticənin səbəbi yersiz xoşgümanlıq deyil?!

Demək, hamı haqqında müsbət fikirdə olub, həmin baxış əsasında hərəkət etmək cəmiyyətə xəyanətə səbəb olur. Çünki belə düşünən insan elə adamı vəzifəyə qoyur ki, həmin adam xalqın malını çapıb-talayır. Sözsüz ki, bu adamın günahlarına onu vəzifəyə qoyan şəxs cavabdehdir. Belə çıxır ki, insanlar haqqında xoşgümanlıq zərər gətirirsə, ondan çəkinmək lazımdır? Bəs necə olur ki, dinimiz hüsne-zənnə, başqaları haqqında müsbət rə'ydə olmağa çağırır?

Hələ xalqın düşüncəsində belə suallar yaranmamış mə'sum imamlar (ə) həmin qaranlıq nöqtələri işıqlandırmışlar. Məsələn, Həzrət Əli (ə) buyurur: **“İnsanların əksəriyyətinin saleh olduğu bir dövrdə, cəmiyyətdə xeyir üstün gəldikdə, əksər adamlar xeyrixah olduqda insanın başqaları haqqında bədgüman olmağa haqqı yoxdur. Bir iki nəfər və ya kiçik bir qrup günahkara görə əksəriyyət haqqında mənfi rə'y yol verilməzdir. Bu vaxt yalnız sırf fəsad yerlərindən çəkinmək lazımdır. Çünki zamana xeyir və yaxşılıq hakimdir. Amma xalqın əksəriyyəti günahkar olduqda və ya dövr qatışıq olduqda xoşgümanlığa – hüsne-zənnə yer yoxdur. Belə bir şəraitdə hüsne-zənn edən insan aldanmışdır.”**¹

¹ “Nəhcül-bəlağə”, qısa kəlamlar, ş. 114.

Demək, müxtəlif əxlaqi rəvayətlərə əsaslanaraq, yalnız xeyir və yaxşılığın hakim olduğu cəmiyyətdə insanlar haqqında müsbət fikirdə olmalı, hüsne-zənn etməliyik. Yə'ni hüsne-zənn əksəriyyətin saleh olduğu mühitlərə aiddir. Əksəriyyətin günahkar olduğu cəmiyyətlərdə isə sui-zənn hüsne-zənnəndən irəlidir. Bir sözlə, Həzrət (ə) öz bəyanı ilə bir çox sualları cavablandırmışdır.

Bə'zi alimlər uyğun suallara cavab olaraq buyururlar: “Xoşgüman olmaq, hüsne-zənn etmək dedikdə insanların öz vəzifəsinin icrasına münasibətdə müsbət fikirdə olmaq nəzərdə tutulur. Yə'ni bir insanın rəftarını müşahidə etdikdə ehtimal etmək lazımdır ki, o öz vəzifəsinə əməl edir. Çünki başqalarının əməllərinə münasibətdə yürüdülmən mühakimələr ən azı iki yönümdən formalaşır:

1. Şər'i və əxlaqi baxımdan qarşı tərəfin əməlinə nəzər salıb, onun düzgün olduğunu qəbul edək. Onun rəftarını araşdırsaq, deyək ki, şər'i cəhətdən xəyata yol verməyib. Səhv etmiş olsa, bimədən səhv etdiyini ehtimal verək. Hər halda imkan qədərincə onun əməllərini yaxşılığa yozaq. Hətta görülən işin səhv olduğunu düşündükdə öz düşüncəmizi qınayaq. Səhvi həmin şəxsdə yox, öz düşüncəmizdə görək. Ya da qarşı tərəfin bilmədən səhv etdiyini qəbul edək.

Bu mövzuda mə'sum imamlardan bir çox rəvayətlər nəql olunmuşdur. Məsələn, “Vəsailü-ş-şie” kimi mö'təbər hədis kitabında nəql olunmuş bir rəvayətdə bildirilir ki, müsəlman qardaşın gördüyü iş ən yaxşı şəkildə yozulmalıdır. Hətta tövsiyyə olunur ki, bir şəxsin günahına 50 nəfər şahid durduğu halda, həmin şəxs günah etmədiyini iddia edirsə, onun iddiasını qəbul edək. Maraqlıdır ki, həmin 50 şahidi inkar etmək günah deyilmi? Məgər bir bu qədər şahidi inkar olarmı? Rəvayətdə tapşırıqlar ki, 50 şahidi yalançı sayın. Söhbət insanın zehmindəki münasibətdən gedir. Sadəcə, həmin bir nəfərdən bədgüman olmamaq tövsiyyə edilir. Həmin bir nəfərin şəxsiyyətini qoruyan İslam başqa 50 nəfərin şəxsiyyətini alçaldarmı? Əlbəttə ki, həmin şəxslərin şəhadətini də inkar etmək olmaz.

Demək, uyğun rəvayətdə tapşırıqlar ki, özümüzü həmin bir nəfəri təsdiq, qalanlarını inkar etmiş kimi göstərin. Həmin 50 şəxsi yalançı adlandırmaq şər'ən günahdır və əxlaqi cəhətdən yolverilməzdir. Demək, sadəcə, özümüzü elə göstərməliyik ki,

həmin şəxs bu işi görməmişdir. Yə'ni hüsne-zənn zehnimizdə qərar tutmalıdır.

Qeyd olunan yanaşma “Əl-mizan”dakı yanaşmaya uyğundur.

Əllamə Təbatəbai (r) buyurur: “Sui-zənnə əməl etməkdən çəkinin. Zehnimizdəki ehtimalları dəyişmək isə bizdən asılı deyil. Zehni ehtimallar müxtəlifdir və onlardan biri də zənnidir. Bu isə ixtiyarımızda olmadığından məs'uliyətimiz yoxdur.”

2. İkinci növ mühakimədə insan öz zehindəki hüsne-zənnə əsasən davranır, müamilə edir.

Bu fərziyyə haqqında deyə bilərik ki, uyğun mühakimə ağıla müvafiq deyil. Bir qrup şahidi inkar edib, günahkar şəxslə həmkarlıq etmək olmaz. Birinci halda hüsne-zənn əmələ çevrilmişdirsə, artıq ikinci halda əməli olur. Yə'ni günahkarın sözünü əsas götürərək onu pak sayıb, iş tapşırmaq xalqa xəyanətdir. Şahidlərə məhəl qoymayıb, günahkarla həmkarlıq edənlər özlərini aldadırlar. Hətta belə bir iş görməyə məcbur olsa da, həmin şəxsə e'timad göstərməməliyik. Həmin şəxs haqqında müsbət fikirdə olsa belə, həmkarlıq etməməliyik. Bir qrup şahidin günahkar saydığı şəxsə heç vəchlə xalqın taleyini tapşırmaq olmaz. Belə şəxsə iş tapşırın onun günahlarına şərik olur. Onun salehliyinə əmin olmadan addım atmaq olmaz. Qəlbə kiminsə haqqında müsbət fikirdə olmaq çox yaxşıdır. Amma işdə ciddi araşdırmalara ehtiyac var.

Demək, bir şəxsə vəzifə verərkən onun haqqındakı xoş gümanlarla kifayətlənmək olmaz. Müsəlmanları xəyanətdən qorumaq üçün həmin şəxsin haqqında araşdırmalara ehtiyac var. Əməldə hamıya qarşı xoş fikirdə olmaq vəzifə deyil. İnsanın öz sözlərini əsas götürərək onun təmizliyinə şahid durmaq olmaz. İnsanın düzlüyünə şəhadət vermək üçün onu bütün prizmalardan yoxlamaq lazımdır. Şəxsin öz dedikləri əsas götürülə bilməz. Belə bir insana nə isə tapşırmaq ağıl və məntiqə sığmır. Demək, xoş güman o zaman gerçəkləşə bilər ki, dövrün əksər insanları xeyir əhli olsunlar.

Sui-zənn və hüsne-zənn haqqında müxtəlif dini bilgiləri nəzərdən keçirdik. Amma yenə də aydınlaşdırılması zəruri olan nöqtələr qaldı.

Doğrudanmı, əməli hüsne-zənn dedikdə günahkarlığına şəhadət verilən bir insanla adi qaydada davranmaq nəzərdə tutulur?

Doğrudanmı, 50 nəfərin şahidliyini rədd edib, özünü təmiz sayan insanla əməli olaraq, onun sözlərinə uyğun rəftar etməliyik? Doğrudanmı, belə bir adama məs'uliyətli iş tapşırmaq olar? Bir çoxlarının günahkar saydığı insana yalnız onun öz sözlərini əsas götürərək e'timad göstərmək düzgündürmü? Əməli təsdiq odurmu ki, xalqın taleyini, var-dövlətini belə adama həvalə etmək olar? Bəli, bütün bu sualları cavablandırmaq zəruridir.

Qeyd olunduğu kimi, nəzərdən keçirilən rəvayətlərdə insanlar haqqında müsbət rə'ydə olmaq tövsiyyə edilir. Xüsusi ilə, bir qrup şəxs bir insanın günahkarlığına şəhadət verdikdə həmin şəxsə qarşı bədgüman olmamalıyıq. Ümid etməliyik ki, deyilən sözlərdə yanlışlıq var. Əlbəttə, bu mövqedə möhkəm dayanmaq üçün həmin şəxsin əvvəllər saleh olduğunu bilməliyik. Əgər tanımadığımız şəxsə qarşı şahidlik edilirsə, bu şəhadətə qarşı çıxmaq olmaz. Xüsusi ilə, şahidlik edənlər ədalətli insanlardırlarsa, müqavimət üçün heç bir əsas yoxdur.

Mühakimənin bir növü öz zehnimizdə həmin şəxsin günaha yol vermə ehtimalını həll etməkdir. Müəyyənləşdirməliyik ki, həmin şəxs bilərəkdən günah edib, yoxsa bilməyərəkdən? Bu vaxt özümüzə tələq edə bilirik ki, başqalarının dedikləri əsassızdır. Ya da həmin günahın bilməyərəkdən baş verdiyini ehtimal etməliyik. Bir sözlə, həmin şəxsin günahını çox yerə yozmaq olar. Amma unutmayın ki, söhbət əməli e'timaddan getmir və rəvayətlərdən belə bir nəticə çıxarmaq olmaz. Xalqın mövqeyini inkar edib, tanımadığımız bir şəxsi iş başına keçirsək, acı nəticələrə görə özümüzü danlamalıyıq.

Çoxsaylı rəvayətlər bizə icazə vermir ki, bir şəxsi günahkar sayıb, ondan bədgüman olaq. Amma insana qarşı hər hansı xoş güman ona vəzifə tapşırmağa əsas vermir. İnsan vəzifəyə tə'yin olunarkən onun əxlaqı, elmi ictimai və fərdi keyfiyyətləri nəzərdən keçirilməlidir. Zehni hüsne-zənn əməli hüsne-zənn deyil və bu iki məfhumu bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Zehni hüsne-zənn əməli hüsne-zənn, yə'ni bir adama işdə e'timad göstərilməsi üçün əsas ola bilməz.

İYİRMİ ALTINCI DƏRS

QƏLBİN PAK SAXLANILMASI

«Haram yolla əldə olunan təam pis təamdır, zəifə edilən zülm ən çirkin zülmüdür. Çirkin iş, adı kimi çirkin olar və çətinliklərə dözmək qəlbi pak saxlayar. Müdara (xoş keçinmə) sərtlik hesab olunan yerdə sərtlik müdaradır. Nə çox ki, dərman dərd ola, dərd dərman. Nə çox ki, nəsihət göznəlməyən kəs nəsihət versin və nəsihət istənilən şəxs xəyanət etsin.»¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Əmirəl-mö'minin Əlinin (ə) oğlu imam Həsən Müctəbaya (ə) vəsiyyətinin üçüncü hissəsi ümumi moizələr şəklində bəyan olunmuş qısa cümlələrdir. Bu dürlü ifadələrin həm dünya həyatında təsdiqi var, həm də axirət səadəti üçün faydalıdır. İndi isə Allah-təalanın yardımı (tövfiqi) həddində bu nurani cümlələrin izahına başlayırıq. İnşəallah, faydalı olar.

Deyildi ki, bu şərif vəsiyyətnamənin nüsxələri, ifadələrin sayı, onların təqdimi və tə'xiri cəhətdən bir-birlərindən fərqlənirlər. Ona görə də nüsxələrdəki ziddiyyətlərdən pəhriz üçün bu vəsiyyəti şərif «Biharul-ənvar» kitabından oxuyuruq. Bə'zi kitablarda «Haram yolla əldə olunan təam pis təamdır...» ifadələri tam verilməmiş, digər bə'zi nüsxələrdə isə müxtəlifliklər mövcuddur. İndi isə bu nöqtəni nəzərdən qaçırıq Həzrətin (ə) kəlamının aydınlaşdırılması və təfsirinə başlayırıq.

DÜNYA MALINDAN BƏHRƏLƏNMƏYİN ME'YARI

Müttəqilər imamı Əli (ə) bu hissədə buyurur: «Haram yolla əldə olunan təam pis təamdır ...» Bu cümləni iki cür təfsir etmək olar:

a) İlk olaraq deyə bilərik ki, bir insan, adətən, dünya işlərini dəyərləndirmək, onlardan bəhrələnmək və ya pəhriz etmək üçün ölçüdə istifadə edir. Həmin ölçü əsasında işləri qiymətləndirir və bu işlərə münasibətdə vəzifəsini müəyyənləşdirir. Məsələn, bir şəxs özünə deyə bilər ki, mənim təbimə uyğun gələn nə varsa, yaxşıdır, təbimə uyğun gəlməyənlər isə pisdirlər. Ya da insan belə bir me'yarı əsas götürür ki, nədən ki ləzzət alıram yaxşıdır, nədən ki ləzzət almıram pisdirlər və bütün dünyəvi işlərini bu me'yar əsasında tənzimləyir.

Həzrət Əlinin (ə) nəzərində isə bu sırf maddi me'yarın heç biri düzgün deyil. Əksinə, mə'nəvi və ruhani me'yar nəzərdə tutulmalıdır. Hər xoşa gələn qidanın yaxşı, hər xoşa gəlməyən qidanın pis sayılması düzgün fikir deyil. Ləzzət və tamsızlıq, təbəuğunluq və qeyri-uyğunluqdan əlavə mə'nəvi me'yar da nəzərdə tutulmalıdır. O qida yaxşıdır ki, dadsız da olsa halal olsun. O qida pisdirlər ki, şirin və dadlı da olsa, haram olsun. Bu təfsir əsasən, təkcə zahiri me'yarlarla kifayətlənməməli, mə'nəvi dəyərlərə də diqqət yetirilməlidir. Bu cəhətə görə deyə bilərik ki, Həzrətin (ə) «**haram yolla əldə olunan təam pis təamdır**»

cümləsini bəyan etməkdə məqsədi, həqiqətən, dünyəvi ləzzətlərin mə'nəvi tərəfinə diqqət yetirilməsidir.

b) Uyğun kəlam üçün verilə biləcək digər bir təfsir budur ki, Həzrətin (ə) məqsədi mütləq haramdır. Yə'ni Həzrətin (ə) kəlamı bu mə'naya işarə edir ki, bizim gördüyümüz işlərin hamısı ruhumuzun formalaşmasına tə'sir göstərir. Bu dünyada qəbul etdiyimiz qidalar bədənimizdə əsər qoyur. Faydalı və sağlam qida bədənimizi inkişaf etdirir, bədənin sağlamlığını və enerjisini tə'min edir. Qida zəhərli olsa bədən xəstələnər, növbənöv mikroblara yoluxar, bə'zən də ölümlə çarpışmalı olar. Anoloji olaraq, insanın ruhu da onun dünyadakı yaxşı və pis əməllərinin nəticəsində sağlam və ya xəstə, diri və ya ölü ola bilər. Gördüyümüz işlər əslində ruhumuza təqdim etdiyimiz qidalardır. Pis, zəhərli qidalar orqanizminizi xəstələndirdiyi kimi, günah və haram işlər də ruhumuzu xəstəliyə düşür edir. Ruhumuza tə'sir göstərən həmin bu əməllərimiz və rəftarlarımızdır. Necə ki, yediyimiz qidalar bədənə tə'sir göstərir, əməl və rəftarlar da ruhumuzda tə'sir qoyur. Bu təfsirə əsasən, Həzrətin (ə) kəlamının mə'nası budur ki, haram iş insan ruhunun pis qidasıdır. Bu izah əvvəlki izahdan daha əhatəli və yetərlidir.

ƏN PİS ZÜLM

Həzrət Əlinin (ə) digər bir sifarişi zəif adamlara zülm etməkdən çəkinməkdir: «Zəifə edilən zülm ən çirkin zülmüdür». Zümlərin ən pisi, ən çirkini zəif fərdlərə zülm edilməsidir. Aydın ki, hər bir zülm pis və çirkindir. Zülm, yə'ni «həddi aşmaq», «başqalarının hüquqlarına riayət etməmək». Başqalarının hüququna riayət etməyən insan zülm etmişdir. Zülm edilən şəxs istər zəif olsun, istər güclü, bu əməl pis və çirkindir. Amma zəif adamların haqqı tapdalandıqda daha çox pis olur. Zəif fərdin vəziyyəti bir şəkildədir ki, bizim daxili hissələrimizi oyatmalı və o şəxsin himayəsinə vadar etməlidir. Yə'ni onun vəziyyəti mərhəmət və lütf tələb edir. İndi əgər onu himayət etmək, ona mərhəmət göstərmək əvəzinə başına vursaq, bu əməlimiz ikiqat zülm sayılır. Çünki vicdanın və ən'ənənin ziddinə əməl etmişik. Kömək etməməyimiz bir yana, onun haqqını tapdamışıq. Buna görə də uyğun əməl daha pisdır. Həqiqətən, belə bir əməl ikiqat zülmüdür və daha çirkin sayılmışdır.

Belə bir əməlin daha çirkin olmasının digər bir səbəbi budur ki, güclü öz haqqını müdafiə edə bilirsə, zəif öz haqqını müdafiə edə bilmir. İnsanın zalımcasına əməlləri zəif fərdə münasibətdə daha rahat və tam şəkildə yerinə yetir. Ona görə də zəifə edilən zülm daha zalım və daha rəhimsiz sayılır. Ona əsasən də, zəifin haqqını tapdamaq onun hüquqlarını görməzliyə vurmaq çox çirkin işdir.

Hər halda Həzrətin (ə) bu kəlamı bizə xəbərdarlıq edir ki, məbada, özümüzdən gücsüz-qüdrətsiz bir şəxslə baş-başa gəldiyimiz vaxt onunla bacardığımız kimi rəftar edək. Hansı ki, zəiflərin zəifliyi bizi mərhəmətli rəftara dəvət edir. Belə olmasın ki, onlara kömək etməməyimizdən əlavə, onların aşkar hüquqlarını da tapdayaq. Məbada, müdafiə gücü olmayanlarla ən rəhimsiz şəkildə davranıb, onların haqqına təcavüz edək.

Həzrət (ə) sözünün davamında buyurur: **«Çirkin iş adı kimi çirkin olar»**. Bu təbir yeganə təbirlərdəndir və az insan onu dilinə gətirə bilər. Bildiyimiz kimi gördüyümüz işlərin bəzisi həm yaxşı, həm də pis iş kimi tanına bilər. Gördüyümüz işlərin əksəri belədir. Dəqiq desək, bizim əməllərimiz və işlərimiz əxlaqi mühakimə əsasında iki cürdür. Məsələn, «söhbət etmək», «yemək yemək», «yol getmək» kimi əməllər həm yaxşı ola bilər, həm də pis. Məsələn, söhbət etmək bir yerdə yaxşı və layiqli əməl ola bilər, digər bir yerdə isə çirkin və pis sayılır. Gülmək müəyyən bir yerdə yaxşı, digər bir yerdə pis hesab oluna bilər. İşin adı onun gözəl və çirkin olmasının göstəricisi deyil. Amma elə əməllər də vardır ki, onların adı həmin əməlin yaxşı və ya pis olmasını təyin etmək üçün kifayətdir və həmin ad uyğun əməlin yaxşı və ya pis olmasından danışır. Belə əməllər yalnız bir formada gerçəkləşir. Məsələn, «söyüş» sözü özü artıq pisliliyi aşkar bildirir. Söyüşün nə üçün pis olduğunu sübut etmək üçün sübut gətirmək lazım deyil. Söyüşün adı onu pis bir iş saymağımız üçün kifayət edir. Çünki söyüş özü pis deməkdir. Ehsan pis ola bilmədiyi kimi, söyüş də yaxşı ola bilməz. Söyüşü pis saymaq üçün dəlil-sübuta ehtiyacımız yoxdur.

Allah-təala Qur'ani-kərimdə buyurur: **«Zinaya da yaxın düşməyin. Çünki o çox çirkin bir əməl, pis bir yoldur»**.¹ Zinaya yaxınlaşmamağın dəlili onun çirkin iş olmasıdır. Yə'ni

¹ İsrə surəsi ayə 32

olduqca çirkin bir işdir. Demək, pis ad özü işin çirkinliyinə dəlidir. «**Çirkin iş adı kimi çirkin olar**», yə'ni işin pis olması onun adından bəllidir və onun pisliliyinin sübutu üçün əlavə bir dəlilə ehtiyac yoxdur. Zülm də çirkin, çox çirkin bir işdir. Heç bir zülm müsbət qəbul etdirilə bilməz. Zülm və çirkin sayılmış bir əməlin yaxşılığından, gözəlliyindən danışmağa yer yoxdur.

QƏLBİN CİLOVU

Şübhəsiz, insan öz işlərinin icrasına təhriklərin, ən azı təmayüllərin ardınca başlayır. Bu təhriklərin yaranmasında qəlbin böyük rolu, tə'siri var. Əməllərin icrası üçün bədənə zəruri qüvvə verən, başqa sözlə, bədəni o yan-bu yana çəkən qəlbdır. Həzrət (ə) bu hissədə qəlbə nəzarət və onun qorunması üsulunu bəyan edir: «**Çətinliklərə dözmək qəlbi pak saxlayır**».

İnsan qəlbi xaraktercə meyllərə və həvəslərə malikdir. Nəfs həvəsləri qəlbdə ortaya çıxan arzulardır. Bu meyllər və istəklər çox vaxt ötəri və xoşa gəlməz olur: «Həqiqətən, nəfs pis işlər görməyi əmr edir».¹ Məhz qəlbin bir şey istəməsi bu istəyin yaxşı olması dəlil deyil. Qəlb çox vaxt insanın zərərinə olan şeylər istəyir. Bu istəklər və meyllər qəlbdə təbii şəkildə ortaya çıxsa da, müəyyən tədbirlər vasitəsi ilə onların qarşısını almaq olar. Ya da həmin istəklərin çiçəklənməsinin, hakim olmasının qarşısı alınabilir. Yə'ni qəlb meyllər qarşısında müdafiə, qorunma mövqeyi tuta bilər. Ən mühümü qəlbin qorunma halı üçün bir iş görmək lazımdır ki, insanın ixtiyarı öz əlində olsun. Məbada, nəyə gəldi könül verək. Axı əməl və rəftarlarımız öz əlimizdədir. Qəlb istəklərə doğru hərəkət edərsə, bədən üzvləri də eyni istiqamətə yönəlir. Göz, qulaq və digər əzalar qəlb istəyi ardınca gedir. Bütün bədən qəlb istəyinə çatmaq üçün həmin istiqamətdə hərəkət edir:

*Həm gözün, həm qəlbin əlindən aman
Göz nəyi gördüsa, qəlb ona heyran.*

Əgər öz qəlbimizə nəzarət edə bilsək, bütün problemlərimiz köklü şəkildə həll olar. Bəs qəlbi nəzarət altına almaq üçün nə

¹ Yusuf surəsi ayə 53

etmək lazımdır? Nə edək ki, qəlbin cilovu qırılmasın, istədiyi yöndə hərəkət etməsin, hər şeyə vurğun, aşıq olmasın? Bəli, qəlbin nəzarətini və ixtiyarını ələ almaq yolu budur ki, çalışmalar vasitəsi ilə o öz təmayüllərinin əksi istiqamətinə sövq etdirilsin. Təbii ki, bu müxalif cəhət qəlbimizə xoş gələsi deyil və o asanlıqla razı olmayacaq. Buna görə də onu çalışmalar vasitəsi ilə ram etməliyik:

*Bir qılınc düzəldək tiyəsi polad
Çalmaq gözlərə ki, qəlb ola azad.*

Qəlb naməhrəmə baxılmasını istəyir. Qəlbi qorumaq, onun ixtiyarını əlimizə almaq istəyiriksə, gözə nəzarət etməli, onu lazımsız şeylərə baxmaqdan çəkindirməliyik. Çalışmalar vasitəsi ilə, tədricən qəlbin xoşagəlməz meyl və istəklərini ondan uzaqlaşdırmaq, bu haldan uzaqlığı səbr və dözümlü vasitəsi ilə qəlbə sabitləşdirmək lazımdır. Başqa sözlə, əgər qəlbin ixtiyarını ələ almaq istəyiriksə, çalışmaları, səbr və dözümlə ona bu halın tərkinə vərdiş etdirməliyik. Yə'ni «riyazət» vasitəsi ilə qəlbə, xoşlamasa da, naməhrəmə göz yummağı öyrətməliyik. «Riyazət» sözünün lüğət mə'nası «idman, məşq»-dir. Bu elə həmin çalışmadır. Demək, qəlbin ixtiyarını ələ almaq istəyiriksə, çalışmaları və məşqlər vasitəsi ilə onu xoşlamadığı çətin işlərə vadar etməli və bu yolla tərbiyələndirməliyik. Necə ki, bir şəxs pəhlivanlıq məqamına çatmaq istədikdə bədənini möhkəmləndirməli, məsələn, yüngül və ağır daşlar qaldırmalı, ağırlı hərəkətlər yerinə yetirməlidir. Mə'nəvi işlərdə də qəlb təmayüllərinə, nəfs istəklərinə hakim olmaq, qəlbin ixtiyarını ələ almaq istəyən şəxs bu sahədə məşqlər etməlidir. Mə'nəviyyat meydanının məşqi budur ki, qəlbə səbr və dözümlü adət etdirilsin, bu məşqlər vasitəsi ilə qəlb öz istəyindən əl çəkməyə vərdiş versin. Yalnız bu yolla mə'nəvi mübarizə meydanının qəhrəmanı olmaq mümkündür.

«Təsəbbür» insanın özünü səbrə məcbur etməsidir. Başqa sözlə, təf'il və təkəllof, yə'ni bir şeyi zəhmətlə qəbul etmək. Səbr etmək asan iş deyil. Əksinə, xeyli zəhmət və təlaş lazımdır ki, insan özünü səbrə vadar etsin. Məsələn, harama baxmaq istəmiriksə, çalışmalı, bəzi halal şeylərə də göz yummalıyıq. İnsan təbii

olaraq, o yan-bu yana baxır. Ona görə də özümüzdə nəzarət etməyimiz xeyli çətinidir. Olsun ki, bu iş özünü zindana salmaq kimi çətinidir. Əgər harama düçar olmaq istəmiriksə, halal baxışımıza da nəzarət etməli, özümüzdə tam hakim olmalıyıq. Məsələn, bir məşq olaraq, namazdan sonra bir neçə dəqiqəlik gözünü yerə dik, təqibat və təsbihat oxu, dua et! İnsan səbr və dözümlü məşqləri ilə güc tapıb, özünə nəzarət edə bilir, öz qəlbinin ixtiyarını ələ alır. İnsan qəlbi cilovu qırılmış at kimidir. O istədiyi cəhətə yön alır. Qəlbi səbrdən başqa heç bir başqa vasitə ilə cilovlamaq mümkün deyil. Əgər qəlbinizi cilovlamaq istəyirsinizsə, xoşlamadığınız işlərə səbr etməli, özünüzü bu səbrə məcbur etməlisiniz. Məşq etməli, «riyazət» çəkməli, qəlb istəklərinizi məhdudlaşdırmalı, xoşlamadığınız işlərə səbr etməlisiniz.

Dünyəvi həyatın tələblərindən olan təbii və adi çətinliklərdən əlavə, başqalarının yaratdığı problemlər qarşısında da dözümlü olmaq lazımdır. Bə'zən müəyyən şəxslərdən elə hərəkətlər baş verir ki, bu hərəkətlərə də dözmək, bir növ, dərinə getməmək lazım gəlir. Xüsusi ilə, mö'min bir şəxs belə bir hərəkətə yol verdikdə hər hansı bir dözümsüzlük onun xəcələt çəkməsinə bais ola bilər. Belə yerdə səbir etməklə həmin mö'minin abır və heysiyyətini qorumaq lazımdır. Başqalarının müəyyən əməllərinə dözməyin savabı bə'zən illərcə ibadətənin savabından çox olur və insanın ruhi və mə'nəvi təkamülündə daha tə'sirli olur. Hər halda xoşlanmayan işlərə dözmək, çətinliklərə səbr etmək, onlara adət etmək bais olur ki, insan yavaş-yavaş qəlbinin ixtiyarını ələ alsın və öz qəlb istəklərinə nəzarət etməklə onu həvəslərdən qorusun.

«Müdəra sərtilik hesab olunan yerdə sərtilik müdəradır». Vəsiyyətin davamında Həzrət (ə) yığcam və sadə şəkildə, əxlaq fəlsəfəsi haqqında mühüm bir mövzuya toxunur: Əxlaq nisbidir, yoxsa mütləq? Bilirsiniz ki, əxlaq fəlsəfəsinin mühüm məsələlərindən biri əxlaqın nisbi, yoxsa mütləq olması məsələsidir. Yə'ni «filan şey yaxşıdır» deyiriksə, görəndə bu şey həmişə, hər yerdə, hamı üçün yaxşıdır, yoxsa yalnız müəyyən vaxt, müəyyən yerdə, müəyyən adamlar üçün? Əlbəttə, nisbilikdə də, tam fikir birliyi yoxdur. Əxlaqın nisbi olmasına münasibətdə müxtəlif məzhəblər və baxışlar mövcuddur. Bə'zilərinin fikrincə, nisbi olma budur ki, istənilən bir şeyin yaxşı və pisliyi məkan,

zaman və şəraitdən asılıdır, mütləq yaxşı və mütləq pis bir şey yoxdur. Eyni bir şey kimlər üçünsə yaxşı, kimlər üçünsə pisdır. Kimlərsə bir şeyi bəyəndiyi halda, başqaları həmin şeyi bəyənmiş. Bəyənlər üçün həmin şey yaxşı, bəyənməyənlər üçünsə pisdır. Yə'ni yaxşı və pisi tanımaq üçün konkret bir me'yar, ölçü yoxdur. Başqa bir qrup isə mütləq bir me'yar olduğunu bildirir. Əlbəttə, bu me'yarı mütləq sayan üçün bə'zən problemlər yaranır. Məsələn, bu nəzəriyyəyə əsasən, «doğru danışmaq» yaxşıdırsa, onda belə danışmaq bütün hallarda, məkanlarda və zamanlarda yaxşı olmalıdır. Hansı ki, yalan vasitəsi ilə mö'minin canını zalımın əlindən qurtarmaq mümkündürsə, deyirlər ki, doğruçuluğu bir kənara qoyub, yalan danışmaq lazımdır. İslam nəzərinə, belə məqamda yalan danışmaq, insanın canını zalımın əlindən xilas etmək zəruridir. Bu istisna hal səbəbindən bə'ziləri elə güman edir ki, İslam əxlaqı nisbi bir əxlaqdır. Yə'ni İslamda yalan bə'zən yaxşı, bə'zən isə pisdır. Doğru danışmaq da beləcə yaxşı və ya pis ola bilər. Hansı ki qətiyyətlə belə deyil. Əlbəttə, bu mövzuların dəqiq elmi izahı başqa bir vaxt açıqlanmalı və diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir. İndi isə qısa izahatla kifayətlənirik.

Bu sayaq əməlləri aydınlaşdırmaq üçün deməliyə: əməllərin yaxşı və ya pislili daha ümumi me'yarlarla ölçülür. Məsələn, doğru və yalan danışmaqın yaxşı-pislili onların fayda və zərərlərindən asılıdır. Belə deyil ki, hər vaxt, hər yerdə mütləq şəkildə «doğru danışmaq» vacib və bəyənilmiş, «yalan danışmaq» isə haram və pis olsun. Müəyyən şərtlər və qeydlər mövcuddur və həmin bu şərtlər və qeydlər əsasında bir şey yaxşı, digər bir şey isə pis sayılır. Bu fikirdə olan bə'zi əxlaq filosofları güman etmişlər ki, bir şey yaxşı adlandırılırsa, demək, heç bir istisna ola bilməz. Məsələn, dostluq, müdara, mülayimlik yaxşıdır deyiriksə, çoxsaylı rəvayətlərdə müdara və mülayimlik mədh olunursa, belə bir təsəvvür yaranır ki, bu məsələdə heç bir istisna yoxdur və insan daim, bütün hallarda mülayim olmalı, heç bir sərtliyə yol verməməlidir. Helm və dözümlü yaxşı təqdim olunduqda, çoxlu ayə və rəvayətlərdə rəğbətlə xatırladıldıqda təsəvvür edirlər ki, qəzəblənmək qəti surətdə səhvdir və heç kim, heç vaxt qəzəblənməməlidir. Hansı ki, bu qaydalar üçün istisna hallar var. Düzdür, istisna hallar xeyli məhduddur. Amma unutmamaq olmaz

ki, qaydalara zidd belə hallar az da olsa, mövcuddur. Məsələn, Əmirəl-mö'mininin (ə) əməli rəftarlarında və ya valilərə, hökumət məs'ullarına yazdığı məktublarda müxaliflər haqqında xeyli tünd və sərt ifadələr işlədildiyini, səhvə yol vermiş və azmış məs'ulların ciddi məzəmmət olunduğunu müşahidə edirik. Bəs bu yerdə Əlinin (ə) helmi, mülayimliyi nə üçün görünür? Nə üçün Həzrət (ə) yumşaq və aram tərzdə demir ki, övladlarım, oğlanlarım, əzizlərim, bu işi görməyin, xahiş edirəm, beytül-malı, xalqın və zəiflərin haqqını qoruyun?! Diqqətli olmaq lazımdır ki, müxtəlif vəziyyətlərdə rəftar da fərqli olur. Hansı ki, başqaları ilə ünsiyyətdə mülayim rəftar olunmalıdır. Amma bə'zi fərdlərlə sərt və qəti rəftar daha yaxşıdır. Bir şəxslə mülayim rəftar olunduqda əslində ona düşünmək üçün, ağıla uyğun hərəkət etmək üçün, səhvini anlaması üçün, öz əməlini müdafiədə əqli dəlillər gətirmək üçün fürsət verilir. Amma bir şəxsə sərt, qaba tərzdə deyiləndə ki «sən pis iş görmüsən, dərk etməmişən», bu həm ədəb və əxlaqa zidd olur, həm də həmin şəxs düzgün düşünüb, düzgün hərəkət etmək imkanından məhrum edilir. Belə bir vəziyyətin yaranması üçün, cəmiyyət fərdlərarası düşüncəli münasibətin bərqərar olması üçün mülayim danışmaq lazımdır. Belə rəftar edilməsi hər yerdə düzgün sayılmır. Məsələ ictimai xarakter daşıdıqda, bir şəxs İslam cəmiyyəti və beytül-mala xəyanət etdikdə, müsəlmanların var-dövlətinə zərər vurduqda artıq mülayim və aram danışmaq olmaz. Belə vəziyyətlərdə mülayimlik göstərilməsi həmin şəxsi cür'ətləndirər və daha həvəslə işinə davam edər. Xalqın xəzinəsindən, beytül-maldan milyardlar mənimsəmiş bir şəxslə yumşaq rəftar etsək, onu tövbəyə dəvət edib desək ki, «əzizim, axırı pis olar, bu işləri görmə», o da cavab verər ki, «baş üstə». Amma elə ki azad oldu, özünü gözdən uzaq bilib, həmin işləri davam etdirər, hətta daha böyük və ağır cinayətlərə əl atar. Şübhəsiz ki, belə bir yumşaq, mehribançılıq, mərhəmət yersizdir. Çünki bə'zi azğın şəxslərlə bu sayaq mülayim və mehriban ünsiyyətin heç bir nəticəsi yoxdur. Yeganə nəticə həmin şəxsin daha çirkin işlərə həvəslənməsidir. Demək, bə'zi hallarda sərtlik göstərilməlidir.

Əmirəl-mö'minin Əli (ə) bu yerdə buyurur: «**Müdara sərtlik hesab olunan yerdə, sərtlik müdaradır**». Bə'zi vaxtlar sərtlik və tündlük müdara və mülayimlik tə'siri göstərir. Yə'ni

mülayimlikdən gözlənilən nəticə onun ziddi, yə'ni sərtliklə əldə olunur. Belə yerdə tərsinə çevrilmiş üsulla hərəkət etmək lazımdır. Çünki tündlük həmin mülayimliyin işini görür. Yə'ni mülayimlik və müdara ünvanı ilə görülməli iş, əksinə, həmin sərtlik olur. Demək, elə təsəvvür olunmamalıdır ki, bir bu qədər tə'rif edilən yumşaq, mülayimlik, təvazö və başqalarının sözüne dözməyin istisna halı yoxdur. Əksinə, bə'zən məqsədə çatmaq üçün qəzəb və tündlük göstərməlidir.

Bu bəyanın digər bir nümunəsi Rəsulullahdan (s) nəql olunmuş bir rəvayətdir. Həzrət (s) buyurur: «Günah (mümkər) əhli ilə tünd və sərt sifətlə rəftar edin və bu vasitə ilə Allaha yaxınlıq axtarın».¹ Digər bir rəvayətdə Əli (ə) buyurur: «**Mən tərəkkə inkarəl-munkəri biqəlbihî və yədihi və lisanihi fəhuvə məyyitun, bəynəl-əhya**».² Əməli yolla pis işin qarşısını ala bilməyən insanın davranışı, üzünün rəngi, rəftarı elə olsun ki, qarşı tərəfə öz narazılığını, onun çirkin iş gördüyünü öz görünüşü (qiyafəsi) ilə anlatsın. Ümumi şəkildə hamı ilə sülh və mülayimliklə rəftar etmək olmaz. Həm dost, həm də düşmənlə, həm müt'i, həm də asi ilə yumşaq, mehriban, təvazökar rəftar edilməməlidir. Əksinə, bə'zən sərtlik də etmək lazımdır.

Bu sözlər öz tünd əxlaqına don geydirmək istəyənlərin əlində bəhanəyə çevrilməməlidir. Yalnız bə'zi məqamlarda tündlük göstərməlidir. Amma belə məqamlar tam diqqət, sevgi və kindən uzaq rahat düşüncə yolu ilə müəyyənləşdirilməlidir. Sadəcə, bilməliyik ki, həyatda qəzəbə də yer var. İnsan həyatında sərtlik və qəzəbin tamamilə yersiz olması düzgün baxış deyil.

Deyilənlərdən bə'zi Qur'an ayələrinin, rəvayətlərin, Əmirəl-mö'minin Əlinin (ə) bə'zi rəftarlarının, onun və digər imamların buyuruqlarının mövqeyi açıqlanır. Bir yerdə mülayim rəftarın, digər bir yerdə günahkarın qamçılanmasının göstəriş verilməsi səbəbi aydın olur. Aydın olur ki, nə üçün bə'zən «anan əzanda otursun, vay olsun sənə» kimi sərt sözlər buyurulur. İşlərin incəliyindən xəbərdar olan aqıl şəxs harada mülayimlik, harada sərtlik etmək lazım olduğunu bilir. Ona görə də müdrik şəxslərin bə'zən tünd və sərt rəftar etməsini yersiz və əxlaqa zidd

¹ «Kənzül-əmmal» x.5518, 5586.

² «Təhziib» 6-cı cild, səh.181.

saymamalıyıq. Çünki mülayimlik mənfi nəticə verdikdə, siz də əksinə rəftar etməli, mülayimliyi bir kənara qoyub, sərtlik göstərməlisiniz. **«Nə çox ki, dərman dərd ola, dərd dərman»**. Çox dərmlər var ki, özü bir dərmandır. Əksinə, bə'zən dərman kimi istifadə olunan şey insanın xəstəliyinə səbəb olur. Məsələn, bədən üçün fədali olan qidaların daimi istifadəsi xəstəliyə səbəb olur. İnsanın rəftarında da bu qaydalar işləkdir. Hər şeyin öz yeri var və yerində işlənməyən şey əks nəticə verir.

Həzrətin (ə) xatırladığı digər bir məsələ budur ki, əgər bir şəxsi xeyirxah tanımırınsızsa, bilmirsinizsə ki sizə xeyir istəyir, ya zərər, hətta onun sizə qarşı kinli olduğunu bilirsinizsə, məbada, onun bütün sözlərini özünü zərərli hesab edəsiniz. Sizə qarşı xeyirxah olmayan bir şəxsin hansısa nəsihəti sizin xeyirinizə ola bilər. Ona görə də hər bir şəxsin sözlərinin düzgün olub-olmamasına ciddi diqqət göstərin. Yaxşı və düzgün sözü deyən düşməniniz də olsa, həmin sözü qəbul edin. Digər bir tərəfdən insan kimlərsə ifrat e'timad göstərir. Həmin şəxslər mə'sum olmadıqlarından bə'zən nəfs istəyi ilə danışa bilərlər.

Belə sözlərə itaət sizi yolunuzdan azdıra bilər. Əgər bir şəxsə e'timad göstərüb, onu öz xeyirxahınız sayırınsızsa, onun bütün sözlərini həqiqət kimi qəbul edib, əməl etməyiniz düzgün deyil. Bundan əlavə, həmin şəxs xoş niyyətinə baxmayaraq, səhvə yol verə bilər.

Demək, insanlara qarşı o qədər bədbin olmamalıyıq ki, onların heç bir sözünü düzgün saymayaq. Çünki düşmənimiz də bə'zən doğru söz deyə bilər və bu söz bizə faydalı olar. Digər bir tərəfdən, insanlara o qədər e'timad göstərmək olmaz ki, onların bütün sözlərini doğru və faydalı sayaq. Xülasə, həm düşmənin düzlüyünü və xeyirxahlığını istisna etməməli, həm də dostu səhv və xəyanətdən uzaq saymamalıyıq.

«Nə çox nəsihət gözlənilməyən kəs nəsihət versin və nəsihət istənilən şəxs xəyanət etsin». Çox olsun ki, nəsihətçimiz olmayan bir şəxs bizə elə xeyirxah nəsihət verə ki, heç qəlbiyanan nəsihətçilərimiz belə nəsihət vermir. Digər bir tərəfdən, çox olsun ki, xeyirxah və canıyanan bir dostun nəsihətlərində bizi aldatmaq niyyəti olsun. Çünki o mə'sum deyil və nəfsinin əmrinə tabe ola bilər. Məbada, bədgümanlıq ucbatından nəsihətlərdən və xeyirxahlıqlardan məhrum olaq! Məbada, xoşgümanlıq

nəticəsində insanların bədxahlıqlarına düçar olaq!

İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS

UZUN-UZADI ARZULAR

Arzulara ümid bağlamaqdan çəkin ki, həqiqətən, (arzular) axmaqların sərmayəsidir və axirət-dünya xeyirinə mane olar».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

MÜQƏDDİMƏ

Qeyd olunduğu kimi, Mövla Əmirəl-mö'mininin (ə) öz övladı İmam Həsən Müctəbaya (ə) vəsiyyətnaməsinin bu hissəsi izah və təfsirsiz bəyan olunmuş qısa kəlam və ümumi nəsihətlərdən ibarətdir. Həzrət (ə) buyurur: **«Arzulara ümid bağlamaqdan çəkin ki, həqiqətən, axmaqların sərmayəsidir»**. Məbada, arzulara e'timad göstərəsiniz, arzular axmaqların, düşüncəsizlərin ticarət malıdır. Kəlamın ərəbcə mətnindəki «nuka» «nuk»-«axmaq» sözünün cəmi formasıdır. Araşdırmalıyıq ki, Həzrət (ə) bu bəyanı ilə nə demək istəmişdir? Bu kəlamın sözləri mə'naca xeyli oxşar olsa da, onların işlənmə yeri fərqlidir. Ona görə də bə'ziləri uyğun kəlamın təfsirində və mə'nasının dərkində səhvə yol verirlər. Ümumi şəkildə, bə'zən ayə və rəvayətlərdəki ümumi və mütləq sözlərdən yanlış nəticələr çıxarılır. Çünki qeydlər dərin, gizli, xüsusiləşdirmələr ayrıca şəkildə bəyan olunmuşdur. Ona görə də bu nöqtələri nəzərə almayanlar yanlış mülahizələr yürüdürlər. Bu cəhətdən də ayə və rəvayətləri düzgün anlamaq üçün Qur'anla, hədislərlə, İslami maarif mənbələri ilə ünsiyyət zəruridir. Əgər bütün bu ayə və rəvayətlər nurdursa, insan bu nurdan faydalanmalıdır. Amma unutmamalıyıq ki, bə'zi ayə və rəvayətlərin dəqiq mə'nasını anlamaq üçün təcrübə və dərin diqqətə ehtiyac var. Haqqında danışdığımız kəlam da həmin qəbildəndir. Biz özümüz də bə'zən mə'naca yaxın sözlərdən istifadə edirik. Amma onların işlənmə yerinə diqqət yetirmir, olsun ki, onların tə'yinatında səhvə yol veririk. «Ümid» və «rəca» da həmin sözlər sırasındadır. Bə'zən «ümid», bə'zən «arzu» mə'nasında işlədilən «umniyyə», «təmənna», «arzu» və «əmələ» sözləri də belədir. Ona görə də bir buyuruğun təfsiri üçün sözlərin mə'na həddini, işlənmə yerini, xüsusiləşdirmə və qeydləri nəzərə almaq lazımdır.

Həzrət (s) bu vəsiyyətdə bizi uzun-uzadı arzulardan çəkindirir. Bu ifadələrin oxşarı çoxsaylı rəvayətlərdə nəql olunmuşdur. Məsələn, Həzrət Əli (ə) «Nəhcül-bəlağədə» buyurur: **«Mən sizdən ötəri iki şeydən daha çox qorxuram: biri nəfs istəklərinə itaət, digəri uzun-uzadı arzular»**.¹ Yə'ni Həzrət Əli (ə) iki təhlükəni xalq üçün hər şeydən daha çox qorxulu bildirir: biri qəlb istəkləri,

¹ «Nəhcülbəlağə» xütbə 28

nəfsin tələbləri ardınca getmək, digəri uzun-uzadı arzular etmək. Demək, uzun arzu sadəcə təhlükə yox, hədələyici və ciddi bir xətdir. Belə ki, Həzrət (ə) onu «təhlükələrin ən təhlükəlisi» adlandırır və bu işdə öz narahatçılığını bəyan edir. Ona görə də öz övladına tapşırır: «Arzulara ümid bağlamaqdan çəkin...»

Bizi uzun-uzadı arzulardan çəkinməyə çağıran uyğun tövsiyələri nəzərə alsaq, arzu və ümidə rəğbətəndirən psixoloqların əsas mövzusu olan bu məsələni necə izah etmək olar? Psixoloqlar ciddi israr və təkidlə bizi ümidvarlığa, böyük arzulara, uca məqsədlərə doğru səsləyir və bunu ideal həyatın, psixoloji sağlamlığın nişanəsi sayırlar. Bəs Həzrətin (ə) uyğun sifarişi psixologiyanın qeyd olunan göstərişləri ilə necə uyğun gələ bilər? İmamlardan (ə) nəql olunmuş bə'zi rəvayətlər də ilk baxışdan Həzrətin (ə) buyuruğuna zidd görünür. Çünki bə'zi rəvayətlər bizi ümidvar olmağa çağırır, ümitsizliyi məzəmmət edir. Hansı ki, uyğun rəvayətdə arzulardan həzər qılınır. İndi araşdırmaq lazımdır ki, görün, doğrudanmı, uzunmüddətli arzular nöqsan, xoşagəlməz əməldir? Məsələn, əgər bir şəxs gələcək 30 il üçün proqram hazırlayıb, nəzərdə tutduğu məqsədlərə çatmaq üçün çalışırsa, yersiz iş görüb, xam arzular ardıncamı gedir? Uzun-uzadı arzuların məzəmmət olunmasının sirri nədədir? Əgər Həzrət (ə) bizə uzun-uzadı arzulara ümid bağlamağı qadağan edirsə, onun məqsədi nədir?

Bu mövzunu tam aydınlaşdırmaq üçün bir neçə məsələyə diqqət yetirməliyik:

Əvvəlcə bilməliyik ki, arzu etmək dedikdə insanın hələ ki çatmadığı bir istəyə malik olması başa düşülməlidir. Yə'ni insan gələcəkdə gerçəkləşəsi bir şey istəyir. Arzu elə bir bəyənilmiş şeydir ki, hələ əldə olunmayıb və asanlıqla əldə olunması deyil. Əksinə, onu əldə etmək üçün zəhmət çəkmək, hazırlıq görmək, plan cızmaq lazımdır. Olsun ki, ona çatmaq üçün uzun illər çalışmaq lazım gələ. Arzunun məfhumu budur. Bəs onun ləvazimatları nədir, yə'ni insan nələrini arzu edə bilər? İstər dünyəvi, istər üxrəvi müxtəlif əşyalar və işlər insanın arzusu ola bilər. Yalnız ləzzət almaq üçün istənilən dünyəvi şeydən tutmuş sırf axirət ne'mətlərindən də arzu oluna bilər. Əgər arzu dünyaya, dünyəvi ne'mətlərin əldə olunmasına, maddi ne'mətlərdən bəhrələnməyə aiddirsə, iki halda ola bilər: insan bə'zən haram

şeylər arzulayır; məsələn, şər'ən ona caiz olmayan var-dövlət, məqama çatmaq istəyir; məsələn, haram mal əldə etmək arzulayır. Bu sayaq arzuların pisliyi tam aydındır və açıqlamaya ehtiyac yoxdur. Arzunun ikinci halı odur ki, şər'i cəhətdən eyib olmayan bir şey istənilsin. Məsələn, insan halal və şər'i yolla geniş ev, son model avtomobil, böyük sərvət, gözəl bağ, əzəmətli saray əldə etməyi arzulayır. Aydındır ki, belə istəklər haram deyil. Amma mühakimə ölçüsü bu arzular yolunda hansı həddə qüvvə, zəhmət, təlaş, fərdi və ictimai fəaliyyət sərf olunmasıdır. Şübhəsiz, insanın bütün düşüncə və təlaşını özünə çəkən, sırf dünya ləzzəti üçün olan belə yüksək maddi arzular İslam əxlaqı nəzərincə nəinki bəyənilmir, hətta məzəmmət olunur. Belə uzun-uzadı dünyəvi arzular ardınca gedənlər istər-istəməz islami vəzifələrində, əxlaqi kamillik təhsilində geri qalırlar. Çünki həmin arzulara çatmaq üçün illər uzununu əziyyət çəkməlidir. Heç bir sərmayəsi olmadığı halda böyük var-dövlət sahibi olmaq istəyən sadə fəhləni gözləriniz önünə gətirin. Bu şəxs boş əllə, əxlaqi və şər'i hökümlərə əməl etməklə yanaşı uyğun hədəfə çatmaq üçün gün uzununu çalışmalı, yuxusuna haram qatmalı, rahatlığını bu arzuya qurban verməlidir ki, tədricən müvəffəq olsun. Şübhəsiz ki, bu halda elm, təqva, ibadət, cəmiyyətə xidmət, imkansızlara kömək üçün artıq güc və vaxt qalası deyil. Belə bir arzu dalınca düşmək insanı özü hiss etməsə də, praktik olaraq bir çox vacib vəzifələrdən ayırır. Bu səbəbdən də belə boğazdanyuxarı arzular məzəmmət olunur. Amma həmin var-dövlət və vəzifə axirət hədəfləri üçün, məsələn, xalqa xidmət, cəmiyyətin islahı, prezidentlik və baş nazirlik məqamlarından İslamın təbliği üçün istənilsə, bu yolda güc sərf etməyə dəyər. Başqa sözlə, məqsəd nə qədər dəyərli, niyyət dünya pərəstlikdən nə qədər uzaq olarsa, bu yolda çalışmağın dəyəri var. Vəzifəni icra etməkdən ötrü yüksək məqama çatmaq arzusu nəinki eyibsizdir, hətta çox tərifəlayiq və bəyənilmişdir.

Amma diqqətli olmaq lazımdır ki, axirət yolunda dünya diləməyin bir neçə şərti var: birinci şərt odur ki, həmin arzunun gerçəkləşməsi imkanı araşdırılsın. İnsan müəyyənləşdirməlidir ki, çatmaq istədiyi arzu mövcud şəraitdə, mövcud imkanlarla gerçəkləşə bilərmə? Uyğun arzuya çatmaq ehtimalı hansı həddədir? Bu ehtimal çox güclü olmalıdır. Demək, əvvəlcə bu

arzuya çatmaq ehtimalı müəyyənləşdirilməlidir. İkinci şərt odur ki, bu arzunun dəyəri qiymətləndirilsin. Yə'ni bu arzuya və hədəfə çatılırsa, ondan axirət, İslam və cəmiyyətin xeyrinə nə dərəcədə istifadə etmək mümkün olacaq? Əvvəlcə, bu iki suala cavab tapılmalı, uyğun arzuya çatma ehtimalı ilə, ondan istifadə ehtimalı müqayisə edilməlidir. Bu müqayisənin nəticəsi müsbət olduqda uyğun hədəfə doğru hərəkət etmək olar. Bir arzunun düşüncəsiz sayılıb, məzəmmət olunmaması üçün həm müvəffəq olma, həm də istifadə ehtimalı yuxarı həddə olmalıdır. Əgər on ildən sonra bir arzuya çatılacağına şübhə yoxdursa da, ondan istifadə ehtimalı bir faizdirsə, belə bir arzunu boşlamaq lazımdır. Bə'zən isə çatma ehtimalı zəif, istifadə ehtimalı isə güclü olur. Yə'ni arzuya çatmaq ehtimalı çox zəifdir, amma arzu gerçəkləşəcəyi təqdirdə böyük faydalar gözlənilir. Bu halda da ömrü, var-dövləti uyğun arzu yolunda sərf etməyə dəyməz. Yalnız iki şərtə müvafiq olan arzuların arxasınca düşməyə dəyər. Amma həm gerçəkləşmə, həm də istifadə ehtimalları zəifdirsə, insan öz varlığını bu yolda sərf etməməlidir. Arzunun dəyərli olması dedikdə ondan ilahi və pak hədəflər yolunda istifadənin mümkünlüyü nəzərdə tutulur. Məsələn, öz axirətimiz üçün bu arzudan istifadə edə bilək.

Unudulmamalıdır ki, bir işə başlamaq üçün tək cə gerçəkləşmə və istifadə ehtimallarının dəyərləndirilməsi kifayət deyil. Bə'zi digər hesabatlarda aparılmalıdır. Asan başa gələn işlərin dəyəri araşdırılmalıdır. Bu araşdırma vasitəsi ilə mümkün işlər və arzular arasından daha dəyərlilərini seçə bilərik. Yüksək dəyərə malik olan başqa işlər də mövcud ola bilər. Ona görə də müqayisə aparıb müəyyənləşdirməliyik ki, seçilmiş arzu, yoxsa digər arzular daha dəyərlidir?

Demək, üç növ hesabat aparılmalıdır: birinci, bu arzunun gerçəkləşmə ehtimalı, yə'ni bu arzuya çatma ehtimalı hansı həddədir? İkinci, bu arzunun dəyərinin təxmini; yə'ni bu arzu gerçəkləşsə, onun axirətimiz üçün, Allahın xilqəti üçün nə kimi faydaları olacaq? Üçüncü, cəmiyyətə xidmət, axirət mükafatına çatmaq üçün faydalı olan digər arzuların araşdırılması; yə'ni araşdırmalıyıq ki, nəzərdə tutduğumuz arzudan da dəyərlisi var, yoxsa yox? Əgər öz arzumuzdan daha dəyərli bir arzu tapmasaq, öz arzumuz yerində qalır və həmin istiqamətdə hərəkət etməli

oluruq. Əgər gerçəkləşmə ehtimalı güclüdürsə, istifadə ehtimalı böyükdürsə və ondan üstün bir arzu tapılmırsa, hökmən həmin arzunun ardınca getməliyik. Belə bir arzu qətiyyəən pis deyil. Məsələn, bir şəxs arzu etmiş olsa ki, Allaha, xalqa, dinə xidmət üçün yararlı olan dünyəvi bir şey əldə etsin, bu arzunun heç bir eybi yoxdur. Əksinə, bu arzu layıqdır və tərif də olunmuşdur. Amma arzunun gerçəkləşmə ehtimalı zəif olsa, istifadəsi bir o qədər xeyirli olmasa, belə bir arzu yolunda çalışmaq xəyalpərəstlikdən başqa bir şey deyil və heyf bu yolda xərclənən ömürə!

Deyilənləri praktiki bir məsələyə tətbiq edərək, belə bir gerçəkliyi təsəvvürə gətirmək olar ki, adətən, 100 milyon əhalisi olan bir ölkədə müəyyən bir qrup prezident olmağı arzulayır. Məsələn, 10 milyon nəfərdə belə bir arzu var. Təbii ki, bu arzuya çatma ehtimalı on milyonda birdir və bu ehtimal çox zəifdir. Amma ehtimal zəif olsa da, istifadə ehtimalı çox güclüdür. Yə'ni prezident olan şəxs İslam və müsəlmanlara xidmət üçün dəyərli məqam əldə edir və xidmət üçün çox geniş bir imkan yaranır. İndi növbə araşdırmalı olduğumuz üçüncü şərtə çatır. Aydınlaşdırılmalıdır ki, bundan da dəyərli bir şey var, yoxsa yox? Gerçəkləşmə və istifadə ehtimalı baxımından daha dəyərli, ən azı bərabər dəyərli ikinci şey olmamalıdır.

Nəticə bu oldu ki, arzu edən və bu arzu ardınca gedən insan əvvəlcə arzu etdiyi şeyin təkə dünyaya, yoxsa axirət üçün də faydalı olduğunu müəyyənləşdirməlidir. Əgər bu arzu sırf dünyəvidirsə, ilahi və islami cəhətdən, bu arzuya çatmaq üçün qüvvə sərf etməyə, uzun-uzadı əziyyətlərə dözməyə dəyərmə? Sırf dünyəvi arzu ardınca getmək düşüncəsizlikdir. Amma mə'nəvi dəyəri varsa, bu arzunun yaxşılığını, ardınca gedilməsinin zəruriliyini tə'yin etmək üçün həmin üç hesabat yerinə yetirilməlidir.

ARZULARIN GÜCƏ UYĞUNLUĞU

Bəyan edilməsi zəruri olan digər bir məsələ insanların sə'y və qüvvəcə fərqlənməsidir. İnsanlar «hikmət»,-çalışqanlıq baxımından, hətta belə bir xüsusiyyətin olub-olmaması cəhətdən fərqləndikləri üçün öz arzularını çalışqanlıqları ilə uyğunlaşdırmalıdırlar. Çünki böyük arzular və bu arzuların

arxasınca getmək üçün böyük himmət lazımdır. Adi bir şəxs deputat olmaq arzusundadırsa, ciddi şəkildə çalışmalı, bu yolda addım atmalıdır ki, bir gün həmin məqama çatsın. Əlbəttə, adi bir insanın belə ideal arzuya malik olması onun yüksək himmət sahibi olduğunu göstərir.

İnsanların uca və ya alçaq himmət sahibi olmasının göstəricilərindən biri onların arzularının dünyəvi və ya üxrəvi (axirətə aid) olmasıdır. Bə'ziləri o qədər alçaq himmətlidirlər ki, daim hazır dayanıb, gördükləri işin nəticəsini dərhal əldə etmək istəyirlər. Onlar uzun vaxt, böyük güc, dəqiq plan, çox zəhmət tələb edən arzuların ardınca getmirlər. Digər bir qrup isə xeyli xəyalpərəst və macəraçı olub, gerçəkləşmə ehtimalı cüz'i olan arzuların arxasınca qaçırırlar. Bu iki növ rəftar və əməl islami məsələlər nəzərə alınmadan, əxlaqi cəhətdən xoşagəlməz sayılır.

Öncə də qeyd etdik ki, bütün məsələlərdə, eləcə də bu məsələdə orta hədd («e'tidal») gözlənilməlidir. Başqa sözlə, «e'tidal»-orta hədd əməllərin dəyərinin ölçü me'yarıdır və bu məsələdə də nəzərə alınmalıdır. İnsan daim onun-bunun ardınca gəzməməli, himmətsizlik, süstlük, tənbellik, səhlənkarlıq göstərməməlidir. İnsan nə asan və dərhal əldə olunan, nə də xəyali və əlçatmaz arzular arxasına düşməlidir. Himmətsiz insan həyatda əhəmiyyətli bir şey əldə edə bilmədiyi kimi, xəyalpərəst insan da heç vaxt tərəqqi və inkişafa nail ola bilmir. Çünki belə bir fərd istər dünya hədəfləri yolunda çalışsın, istər axirət yolunda addım atsın, onun hərəkəti həqiqətdən uzaq arzulardan istiqamət alır. Bu şəxs qeyd etdiyimiz hesabatları aparmadığından, adətən, öz məqsədinə çata bilmir. Çox olsun ki, qəlbində yeni bir həvəs oyanan kimi götür qoy etmədən bütün işlərini yarımçıq qoyur. Hansı ki, öz arzusuna qovuşmaq yolunu bilmir və boş yerə tər axıdır.

Ona görə də insan orta halda-mö'tədil olmalıdır. Nə o qədər süst, tənbel, rahatlıq sevər ola ki, həmişə hazır süfrə və ağzına tikə qoyulmasını gözləyə, nə də macəraçılıq ruhunda ola ki, dəyərsiz şeylərdən ötəri boş yerə əziyyət çəkə, cahilanə və səmərəsiz xülyalar ardınca qaça. Mö'tədil olub, hesabla ağıllı yol seçmək və lazım olan qüvvəni və imkanı sərf etmək lazımdır. Yüksək himmətə, çalışqanlıqə malik olan, amma məqsədə aparan yolu tanımayanlar az deyil. Bə'ziləri isə yolu tanıdıqları halda, lazımınca zəhmət çəkə bilmir və ya hədəfə çatmaq üçün zəruri

proqramsız hərəkət edirlər. Belələri həyatda, adətən, müvəffəq olurlar. Çünki kiçik arzuları özlərinə yaraşdırmayıb onlara arxa çevirir, digər bir tərəfdən, düzgün me'yar və proqrama malik olmadıqlarından xəyallarından xoşhallanır, yalnız öz arzularına ümid edirlər.

XƏYAL BAZARININ RÖVNƏQİ

Deyilənləri nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlirik ki, yüksək məqsəd və bu məqsədə doğru hərəkət yuxarıda qeyd olunan şərtlərə riayət olunduğu halda yaxşıdır. Bu şərtlərə əməl etmədən kiçik bir arzu arxasınca da getmiş olsaq, Əmirəl-mö'minin Əlinin (ə) uzun-uzadı arzulardan çəkirdən buyuruğu bizə aid olacaq. Amma bir şəxsin böyük arzusu olsa, bu arzunun yolunu tanısa, düzgün dəyərləndirmə aparsa, Allah-təalaya təvəkkül etdikdən sonra öz təlaşı hesabına həmin arzunun arxasınca getsə, bu növ arzular heç vaxt məzəmmət olunmamışdır. Bu arzular insanı yaşadan arzulardır. Ümitsizlikdən əl çəkib, Allah-təalaya e'timaddan sonra əvvəlcə öz hədəfimizi, ağıllı, ölçü-biçim, dəyərli arzumuzu seçməli, sonra yetərli və mütənasib təlaşla onun həyata keçməsinə çalışmalıyıq. Çünki bu dünya bir səbəb, vasitədir. **«İnsana yalnız öz əməli və zəhməti qalar»**.¹ Əslində çox uca və həqiqətdən uzaq arzulu adamlar bu arzulara çatmaq üçün yetərinə çalışmayanlar, düzgün mə'lumatı olmayanlar və üstünlükləri gözləməyənlərdir. Belələri, şübhəsiz ki, xəyal alış-verişi ilə ticarətə qoşulanlar kimidirlər. Onlar düşüncə həvəngində xam xəyalları döyəcləyirlər ki, səmərə versin!

Olsun ki, Sə'dinin öz xəyalları ilə bazarda qızgın alver edən tacir haqqındakı hekayəsini eşitmişiniz. Bu tacir xəyalında alış-veriş edərək deyirdi: «Bu maldan filan qədər, o maldan filan qədər qazanc götürərəm, sonra bir neçə qul alaram. Onlardan biri yolunu azsa, bu çubuqla başına o qədər vuraram ki, səsi batır». Bu vaxt yağ kuzəsinin sınma səsinə eşidib, anlayır ki, bütün alış-

¹ Nəcm surəsi ayə 39

verişi xəyal olub. Yeganə həqiqət isə yağ kuzəsinin sınmasıdır. Qəlblərində böyük arzular bəsləyənlər, amma bu arzuların gerçəkləşmə yolunu bilməyənlər və ya lazımcıca çalışmayanlar, düzgün proqramı olmayanlar xəyal sərmayəsi ilə ticarət edən tacirə bənzəyirlər.

Əmirəl-mö'minin Əli (ə) belə insanları necə də gözəl təsvir edir. Həzrət (ə) buyurur: **«(Arzular) Həqiqətən, axmaqların sərmayəsidir»**. Belələri xəyal və arzu sərmayəsi ilə ticarət etmək istəyən axmaqlardır. Arzu və xəyal axmaqların sərmayəsi, alver malıdır. Həzrət Əlinin (ə) bu kəlamının ünvanı uzun-uzadı, ölçüsüz, ağılsız arzularına ümid edən şəxsdir. Burada söhbət bütün arzulardan getmir. Arzunu böyük təhlükə kimi tanıtdıran rəvayətdə uzun-uzadı, həqiqətdən uzaq dünyəvi arzular nəzərdə tutulur. Rəvayətin məqsədi budur ki, insan öz dünyası üçün həddən ziyadə həvəslərə yol verməməli, bütün gücünü bu həvəslərə sərf etməməlidir. Belə uzun-uzadı arzular axirətin unudulmasına səbəb olan təhlükələrdir. Yalnız dünyaya aid uzun-uzadı arzular mütləq şəkildə məzəmmət olunur. Əmirəl-mö'minin Əli (ə) belə arzuları ən böyük təhlükələrdən sayır.

Bu ilahi vəsiyyətdə Həzrət (ə) düzgün dəyərləndirmə, dəqiq proqram, yetərli çalışmalardan uzaq ağılsız arzuları nəzərdə tutur. Həzrət (ə) buyurur: **«Arzulara ümid bağlamaqdan çəkin ki, həqiqətən, axmaqların sərmayəsidir»**. Yuxarıda zikr olunmuş şərtləri nəzər almayan arzulara ümid bağlayan kəs dünya və axirətdə geri qalar. Bu kəlam yaşayış qaydasıdır və faydası təkəcə axirətə aid deyil. Ona görə də yalnız fərdi arzuları ilə yaşayıb, məqsədə çatmaq üçün yetərinə qüvvə sərf etməyən kəs öz dünyasını viran qoyur. Öz hədəfini düzgün dəyərləndirmədiyindən, yolu tanımadığından, həm də çalışmadığından məqsədinə çatmır. Dünyasına çatmırsa, təbii ki, axirətini də itirir. Əgər bu arzudan ötəri çalışıb ona çatsa, axirətini də tə'min edə bilər. Amma əgər çalışmayıb, yalnız arzularla yaşasa, həm dünyasını, həm də axirətini əldən verər. Axirət mə'lumatları və məqsədlərinə münasibətdə də belə bir hal mövcuddur. Axirət məqamına, övliyə dərəcəsinə çatmaq istəyən kəs zəhmət çəkməyib, sırf «inşaəllah» deməklə istəyinə nail olmaq istəyirsə, boş xülyalara uymuşdur.

Qur'ani-kərim bu sayaq arzu və xəyalpərəstliyə bariz nümunə olaraq, kitab əhli adından nəql edir: «**Cəhənnəm odu yalnız bir neçə gün bizi incidər**».¹ Allah-təala Bəni-İsrail qövmünə firavan ne'mət əta etdi və onlara xeyli lütf göstərdi. Qur'anda da bir neçə yerdə Allahın onlara verdiyi maddi və mə'nəvi ne'mətlər bəyan olunmuşdur. Allahın sonsuz ne'mət və lütfü səbəbindən onlar qürrələnmiş, güman etmişdilər ki, Allah yanında çox əzizdirlər. Onlar xüsusi qeyd edərildilər: «**Biz Allahın övladları və dostlarıyıq**».² «Allah övladlarını və dostlarını cəhənnəmə aparmaz, Bəni-İsraildən kimsə böyük günaha yol versə də, bir neçə gün əzaba düşər edilə bilər və nəhayət qurtular», -deyirdilər. Qur'an bu sözlərə münasibətdə buyurur: «**Bu onların arzularıdır**».³ Onlar bu sözləri hansı dəlilə əsasən dilə gətirir, əmin olurdular ki, həqiqətən də səadətə çatacaqlar, əzabdan qurtulacaqlar? Hansı əsasla danışır və belə bir əqidəni izhar edirdilər? «**Dediklərinizə dəliliniz varsa, dəlilinizi gətirin**».⁴ Bu iddialar bir arzudur. Özü də əsassız, özülsüz, bir arzu. Nə üçün ümid edirlər ki, hökmən cəhənnəmə yox, behiştə gedəcəklər? İnsan öz arzusunu tanımalı, bilməlidir ki, belə bir şey əldə etmək mümkündürmü? Arzunun gerçəkləşmə üsulu müəyyən olmalıdır. Behiştin mövcudluğu və müyəssərliyi düzgün və aşkardır. Amma hansı yolla ona çatmaq olar? Bəni-İsraildən olmaq kifayət edirmi? Behiştə qovuşmaq üçün şiə olmaq kifayətdirmi? Bəli, şəfaət həqiqətdir. Amma onun şərtləri var və bu şərtlər ödənməlidir. Allahın bir şəxslə dostluğu, qohumluğu yoxdur. Allaha itaət edən şəxs Onun dostu, günah edənlərsə Onun düşmənidir. İtaət əhli olan Allah dostları bə'zən büdrəyir, günaha batırlar. Amma xüsusi bir şəraitdə müxtəlif yollarla ilahi əzabdan qurtula bilərlər. Şəfaət budur ki, əvvəla, insan Allah-təalanın və Əhli-beytin (ə) dostu olsun. İkincisi, itaət-ibadət əhli olsun. Üçüncüsü, insan təsadüfən günaha batsın və əsas məqsədi ilahi hökmlərə itaət olsun. Amma Əhli-beytlə (ə) sırf dostluq iddiasına əsasən behiştə daxil olmaq olmaz. Bu yalnız xam xəyaldır. Hər halda, istər dünya, istər axirət işlərində əsassız arzulara ümid bağlamaq olmaz və bu münasibət

¹ Bəqərə surəsi ayə 80

² Maidə surəsi ayə 18

³ Bəqərə surəsi ayə 111

⁴ Həmin mənbə

ağıla müvafiq deyil. Əksinə, əsassız arzulara ümid axmaqlıqdır və bu ümid insanı dünya və axirət məqsədlərinə çatmağa qoymur.

IYIRMI SƏKKİZİNCİ DƏRS

SAF QƏLB

«Qəlbini ədəblə pak və işıqlı et, necə ki, alovu odunla şö'lələndirirlər. Gecə odunçusu, sel üstə çör-çöp kimi olma! Ne'mətə qarşı nankorluq, naşükürlük alçaqlıqdır və cahillə yoldaşlıq bədbəxtlikdir.»¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Qəlbin qəmginlik, şadlıq, iztirab, əminlik kimi halları hər şeydən öncə insanın əməl və rəftarına tə'sir göstərir. Belə ki, rəftarı dəyişmək və onu islah etmək üçün ən yaxşı və ən yaxın yol qəlbi islah etmək sayılmışdır. Buna görə də nəinki əxlaq alimləri, hətta hikmət sahibləri də qəlbə məxsus səciyyələrin təhsilini israr etmiş və onu ilahi maarifə yiyələnmək üçün müqəddimə, yol bilmişlər. Bu sətirlərdə də Əli (ə) kamal və tərəqqi mərhələlərini keçmək üçün şərt olan qəlb paklığını tövsiyə edir.

QƏLB VƏ ONUN FƏALİYYƏTLƏRİ

Həzrət Əli (ə) ilahi vəsiyyətin bu hissəsində buyurur: **«Qəlbini ədəblə pak və işıqlı et, necə ki, alovu odunla şö'lələndirirlər»**. Bu kəlamda insan qəlbi elə bir alova bənzədilir ki, ona baxan olmasa, sönəsidir. Əgər ona odun atılarsa, şö'lələnər. Necə ki, alovda olan işığın davam etməsi üçün oduna ehtiyac var. İnsan qəlbi isə ədəb vasitəsi ilə işıqlanır, güclənir. Alov odunla, qəlb isə ədəblə şö'lələnir. Bu yerdə, analogi olaraq, qəlbin güclənməsi, öz əsərini büruzə verməsi üçün ona veriləsi şey «ədəb» kimi tə'bir olunur. Əlbəttə, ədəbin müxtəlif mə'na və işlənmə məqamları var. Onlardan bə'zilərinə nəzər salacağıq.

«Ədəb» dedikdə insanın gözəl rəftarına səbəb olan şeylər nəzərdə tutulur. Yə'ni insana gözəl rəftarı öyrədən şey ədəb hesab olunur. «Təəddüb» kəlməsi də «ədəb» əsəsindədir. Demək, qəlbimizin şö'lələnmiş alov tək işıqlanmasını istəyiriksə, onu gözəl yolla və həkimanə rəftarla qidalandırmalıyıq. Əks-təqdirdə, qəlb öz fəallığını və işığını itirəsidir.

QƏLBİN QİDALANMA MƏNBƏSİ

Qur'an və rəvayət anlamında qəlb (ürək), adətən, sinənin sol hissəsində yerləşən orqan deyil. Qəlb dedikdə dərk edən qüvvə, hiss və meyllərin mərkəzi nəzərdə tutulur. Əgər qəlbin tə'yinatını Qur'ani-kərimdə araşdırsaq, onun ən azı iki xüsusiyyətini əldə edərik: birincisi, həqiqətləri dərk edir, nələrisə anlayır, görür; ikincisi, hissələri və meylləri vardır, mərhəmət, bərklik, mehribanlıq, qəzəb kimi hallar ona aid edilir.

«Qəlb» sözünü fars dilində «del» sözü ifadə edir. Bu kəlmə nəsrdə, nəzmdə geniş şəkildə işlədilmişdir. Məsələn, «qəlbini pakla», «qəlbın nurani olsun», «qəlb mə'rifət xəzinəsi, məhəbbət evidir» dedikdə sinədəki ürək orqanı yox, yuxarıda qeyd olunmuş xüsusiyyətlərə malik mərkəz başa düşülür.

Həzrətin (ə) uyğun kəlamına əsasən, qəlb insanın batinində şö'lələnməyə, işıqlanmaya, isinməyə, işıq saçmağa hazır olan bir qüvvədir. Amma bu fəaliyyətlər öz-özünə baş vermir. Enerji və qidalanma tələb olunur. Necə ki, insan orqanizmi, xüsusi ilə, uşaqlıq və gənclik dövründə inkişaf etmə qabiliyyətinə malik olsa da, öz-özünə inkişaf etmir, qidalanmaya ehtiyac duyur. Qəlb də, həqiqətləri dərk etmək, hissləri büruzə vermək hazırlığına malikdir, amma qidalandırılmalıdır, sağlam qida almalıdır. İnsan qəlbi işıq vermək üçün yanacağa ehtiyacları çıraqlıdır. Elektrik lampasını işıqlandıran onun hansısa enerji mənbəyinə qoşulmasıdır. Həqiqətlərin dərkinə, hisslərin bəyanına hazırlığı olan insan qəlbi də yalnız sağlam qidalanma sayəsində fəallaşır. Qəlb zəruri enerji ilə tə'min olunmalıdır ki, öz iki əsas işini görə bilsin. Enerji mənbəyi olmazsa, qəlb lampa kimi sönməlidir.

Həzrət Əlinin (ə) bu nurani kəlamından faydalandığımız digər bir nöqtə budur ki, qəlb atəşimizi həmişə işıqlı, həqiqətlərin qəbuluna hazır görmək istəyiriksə, qəlbimizi enerji verəcək şeylərlə tə'min etməliyik. Su və kül alovu artırma bilmədiyini kimi, qəlb enerjisini də hər şey tə'min edə bilmir. Qəlbi onun odunu söndürən şeylərlə qidalandıraraq, onun fəaliyyətinin artmasını gözləyə bilmərik. Qəlbə daxil olan hər şey, hər mə'lumat onun hisslərini gücləndirib, kamala çatdırmır. Nə çox zəhərli qidalar ki, qəlbə fəsad və onun məhvinə səbəb olur, onun fəaliyyətini yavaşdır. Demək, qəlb onun kamilliyi və ilahiliyinə uyğun qidalarla tə'min olunmalıdır. Bu qidalar onu inkişaf etdirməlidir. Buna görə də qəlb üçün enerjili qidaları yaxşı tanımalıyıq. Qəlbə daxil olmaqla onun tərəqqisinə səbəb olan qidalar seçilməlidir. Bu qida Həzrətin (ə) «ədəb» adlandırdığı həqiqətdir. Ədəb dedikdə insanın gözəl rəftarına, davranışına səbəb olan biliklər nəzərdə tutulur. İnsanın əldə etdiyi, qəlbində yer verdiyi biliklər onun gözəl rəftarına səbəb olmalı, yaxşı işlərin icrasında və pis işlərin tərkində ona kömək etməlidir. Əgər qəlb daim belə qidalarla tə'min olunsa, ümid etmək olar ki, günü-gündən daha artıq

şö'lələncək və öz kamilliyinə daha da yaxınlaşacaq. Amma qəlbi başlı-başına buraxıb, hər nə ilə gəldi qidalandırsa, hissələri hansı vasitə ilə oldu həyəcanlandırsa, təkamül ümidi boş bir düşüncə olacaq, qəlbin süqut amilləri get-gedə artacaq. Demək, qəlbə ədəb tə'limində ehtiyatlı olmalı, ona düzgün, faydalı, ibrətamiz məsələləri təqdim etməliyik. Hiss və meyillərə münasibətdə də ilahiliyi nəzərdə saxlamalı, şeytani istəklərin baş qaldırmasına yol verməməliyik.

RUHUN DAIMİ ŞÖ'LƏLƏNMƏSİ ÜÇÜN

Həzrət Əlinin (ə) vəsiyyətinin bu hissəsində faydalandığımız digər bir nöqtə idrak və hiss mərkəzi olan qəlbin daimi qidalanmaya ehtiyacılı olmasıdır. Bə'zən güman edirik ki, əgər bir məsələni möhkəm dəlillər, nəqletmə, şahidlik yolu ilə bilmişiksə, artıq görüləsi iş qalmayıb. Məsələn, güman edirik ki, əgər bircə dəfə Allahın varlığın bilib, «əşhədu əlla ilahə illəllah» deməklə imanla gətiririksə, iş sona çatır. Əslində isə belə deyil. İşıqlanma üçün yanacaq və enerji təchizatına ehtiyac olduğu kimi, daimi işıqlanma üçün daimi yanacaq və daimi enerji təchizatına ehtiyac duyulur. İnsan qəlbi də eyni ilə bu cür daimi enerjiyə möhtacdır. Bir dəfə bilmək, sübuta yetirməklə iş başa çatmır. Bir məsələyə diqqət yalnız bir müddət az-çox təsirli ola bilər. Əlbəttə, mövzunun tə'sir müddəti onun nüfuz gücündən, insanı tə'sir altına alan müsbət və mənfi xarici amillərdən asılıdır. Hər halda, insanın öyrəndiyi həqiqətin onun rəftarına tə'siri məhduddur. Uyğun tə'sir qorunmasa, inkişaf etdirilməsə, qidalandırılmasa, sönmə, yox olasıdır. Bir dəfə öyrənib, bir dəfə inanmaq ömrünün sonunadək kifayət etmir. İnsan öz əqidə və imanını qidalandırmalı, dəlillərini götür-qoy etməli, daimi özünə təlqin etməli, əqidəsini diri saxlayacaq işlər görməlidir.

BƏZİ ƏXLAQİ VƏ İBADİ ƏMƏLLƏRİN TƏKRARLANMASININ HİKMƏTİ

İslam şəriətində, hətta bütün digər səmavi dinlərdə təkrarlanan ibadi və qeyri-ibadi əməllər vardır. Bu əməllərin təkrarlanması ilə qəlbdəki e'tiqad dirilir, insanın elm və imanını anbaan güclənir. Məsələn, namazda «Əllahu əkbər» ifadəsi dəfələrlə deyilməlidir. Rükü edərkən, səcdə qılarkən, qiraəti bitirərkən «Əllahu əkbər»

söylənilir. Eləcə də, Həzrət Zəhranın (s) «təsbihində» 34 dəfə «Əllahu əkbər» deyilir. Bütün bu təkrarları zəruri edən insan ruhunun və imanının qidalanmaya olan ehtiyacıdır. Necə ki, bir dəfə nəfəs alıb, havanı ciyərlərə çatdırmaq kifayət etmir. Bədəni oksigenlə tə'min etmək üçün daimi nəfəs almaq lazım gəlir. Məgər insan bir dəfə yemək yeməklə bir ömür yaşaya bilərmi?! Əlbəttə ki, yaşamaq üçün gündə bir neçə dəfə qidalanmaq lazım gəlir. Beləcə, ruh da daimi qidalanmaya möhtacdır. Əgər həqiqi maarif və ilahi e'tiqad ardıcıl şəkildə qəlbə xatırladılmasa, yavaş-yavaş solğunlaşıb, tə'sirini itirir. Nəticədə, şübhələr və tərəddüdlərlə üzləşərkən məğlub olub, düşüncə, əqidə və maarifində sarsıntı keçirir. Bir vaxt İslam maarifi və hökümlərinə inanıb, sonradan şəkke düşdüyünü müşahidə etdiyimiz şəxslər zikr, elm və əməldə ardıcıl olmayanlardır. Günah və qəflətə mübtəla olan şəxsin e'tiqadı zəifləyir və hər şeyə şübhə ilə yanaşır. Məsələn, bir xəstənin sağalmasında, şəfa tapmasında imamların (ə) kəramətini müşahidə etdikdə deyir: «Təsadüfi bir hadisədir». Şeksiz ki, bu sözlər iman və mə'rifətin zəifliyini göstərir. Bu zəiflik həqiqətdən bixəbərlik və imana zidd amillərin tə'sirindən yaranır.

Əgər qəlbimizin parlaq və işıqlı olmasını istəyiriksə, onun inkişafı və həqiqətlərə yaxınlaşması arzusundayıqsa, qəlbini qidalanma və sağlamlığına (gigiyenasına) daimi diqqət yetirmək, ona sağlam düşüncələr təqdim edib, zəhərli fikirlərdən qorunmalıyıq. Bu arada qəlbini həyat mayası, onu dirildən, inkişaf etdirən, işıqlandıran həqiqət ədəbidir. Ədəb həqiqi maarif, ilahi və pak hissləri oyandırır, qəlbini bixəbərlik, günah, mə'rifət zəifliyi kimi bəlalardan qorunmasına səbəb olur, qəlbini yanlış düşüncə və şübhələrdən hifz edir. Sağlam qida insanı gücləndirdiyi, zəhərli qida onu zəiflətdiyi kimi, hətta ölümə sürüklədiyi kimi, qəlb də həqiqi elm və maarif kimi sağlam qidalardan cana gəlir, şübhəli və tərəddüdü fikir qatqıları ilə qidalandıqda isə imanını itirib, bir müddət sonra məhv olur. Bəli, qəlbini rəftarına tə'sirli ədəb və biliklərlə işıqlandırır-necə ki, alov odunla şö'lələnir!

ELM YOLUN ÇIRAĞIDIR

Bu nurani kəlamda ona görə odun və bu kimi məfhumlardan misal çəkildi ki, həmin dövrdə elektrik enerjisi, elektrik lampası

olmamışdır. Fəsaahət və bəlağət zəruri edir ki, danışılarkən xalqın daha çox tanış olduğu şeylər misal çəkilsin. Həmin dövrdə alov və odun daha çox tanındığından həmin şeylər misal göstərilir. Odun, çır-çırpı yığan insanlar bir-birlərindən fərqlənirlər. Bə'ziləri bu işi ustalıqla görür, günün işıqlı vaxtı daha yaxşı ağacları, çır-çırpıları toplayırlar. Ya da odunu anbarlardan alıb, istədikləri tonqalı qalayırlar. Bə'zi naşı adamlar isə gecənin qaranlığında odun ardınca gedirlər. Mə'lum məsələdir ki, qaranlıqda yaxşı şələ bağlamaq olmaz. Ona görə də ərəblərdə həmin bu şəxs haqqında məsəl mövcuddur: «Filankəs gecə odun yığmağa gedən şəxs kimidir». Gecənin qaranlığında odun yığan şəxs odun, ağac əvəzi elə şeylər yığa bilər ki, yandımaq üçün yararsız olsun. Bə'zən isə iş bundan da pis nəticələnə bilər: Odun, çırpı üçün əlini yerə uzadan adamı ilan, əqrəb sanca bilər. Beləcə, nəinki odun əvəzində faydasız şeylər toplayar, hətta öz həyatını da əldən verir. Ərəblər «filankəs gecə odun yığmağa gedən şəxs kimidir» məsəlini əvvəlcədən düşünüb, tədbir tökmədən qazanc dalınca gedib, sərmayəsini əlindən verən şəxs haqqında işlədirlər.

Ağıllı və işbilən şəxs hər bir iş görməzdən qabaq öz hədəfini müəyyənləşdirir, sonra həmin məqsədə aparan yolu tə'yin edir. Yalnız bundan sonra işə başlayır. Başı qaldırmadan tanınmamış məqsədə doğru düşüncəsiz hərəkət etmək və ya tanınmış hədəfə yaxınlaşdırıb-uzaqlaşdırdığı mə'lum olmayan hərəkətlərə yol vermək olmaz. Şübhəsiz ki, necə gəldi və hərəkət edilməsi həmişə xeyirlə nəticələnir. Məqsədin əksi istiqamətində hərəkət etməkdənsə, bir yerdə sakit dayanmaq daha yaxşıdır. Yalnız məqsədə doğru istiamətlənmiş hərəkət faydalıdır. Demək, əvvəlcə məqsəd, sonra məqsədə aparan yol tanınmalı və yalnız bundan sonra hərəkət edilməlidir. Gözü bağlı halda bir işin ardınca gedib, onun faydalı və ya zərərli olmasına diqqət yetirməyən insan «gecə odunçusudur». İnsan gecə odun yığan şəxs kimi olmamalıdır. Çünki tanıyıb bilmədən əlinə gələni yığar və çox olsun ki, həlak olar. Qəlbini işıqlandırmaq istəyən şəxs bir şeyi tanıyaraq onun ardınca getməlidir ki, qəlbini canlandırarsın. Haqla batil ayırd edilməli, həqiqət öyrənilməli, batil kənara atılmalı və insan özünü pisliklərdən uzaqlaşdırmalıdır. Çalışmaq lazımdır ki, qəlb həqiqətlərlə tanış olub, ünsiyyət qursun və bu yolla qarşısına çıxan pisliklərin həqiqət olmadığını dərk etsin.

Deyilənlərdən aydın oldu ki, insan öz qəlbini işıqlandırmaq üçün onu düzgün qidalandırmalıdır. Amma elə sağlam qidalarla ki, düzgün düşüncə və maarifin zəmanəti olsun, e'tibarlı, ibrətamiz və tə'sirli bilinsin. Ələ keçəni mütalə etmək, hər biliyə yiyələnmək, hər sözü dinləmək olmaz. Bilinməlidir ki, haqq haradadır, batil harada. Yanlış, qatqılı, batil, zərərli şeylərə vaxt sərf etmək nahaqdır.

MƏQSƏDDƏN YAYINMA AMİLLƏRİ

Həzrət (ə) bu bəyanında iki növ çaşqınlığa işarə etmişdir. Bu çaşqınlıqlardan biri insanın öz hədəfini tanıdığı halda, bu hədəfə çatmaq yolunu bilməməsidir. Ona görə də «gecə odunçusu» kimi, yol seçimində səhvə yol verilir. «Gecə odunçusu» öz məqsədini, yə'ni tonqal qalamaq üçün odun lazım olduğunu yaxşı başa düşür. Amma bu məqsədinə çatmaq üçün səhvə yol verərək, elə bir vaxtı seçir ki, həmin vaxt məqsədə çatmaq mümkün olmur.

Söhbətin birinci hissəsində insanın məqsədə çatma yolunu tanımamasından ibarət olan birinci inhiraf, yanılma nəzərdə tutulur. Amma birincidən daha şiddətli olan ikinci inhiraf odur ki, insan, ümumiyyətlə, hədəfi tanımasın və onu seçməkdə səhvə yol versin. Bu yanılma daha pisdir. Çünki məqsəd köklü şəkildə qaranlıqdır və özünü hadisələrin axarına tapşırmış insan hara getdiyini və nə axtardığını bilmir. Həzrət (ə) belələrini «sel üstə çör-çöpə» oxşadır. Yə'ni bu şəxs axar sular üstə çör-çöp kimidir, sel onu hara gəldi aparır və o, haradan gəlib, haraya getdiyini bilmir. Əslində bu şəxs özünü hadisələr tufanına tapşırmışdır, külək istiqamətində hərəkət edir və nəhayətdə harada dayanacağını bilmir. Həyatda məqsədsiz yaşayanlar nə üçün yarandıqlarını, nə iş görəcəklərini və haraya gedəcəklərini düşünmürlər. Onlar ətrafdakılara baxıb, onların gördüyü işi görürlər. Amma hansı məqsədlə haraya getdikləri mə'lum deyil. Belələri üçün müəyyən bir məqsəd yoxdur və əvvəlcədən hansısa hərəkət istiqaməti tə'yin etməmişlər.

Çalışın ki, məqsədsiz hərəkət edən, özünü hadisələrə tapşıran adamlardan olmayasınız. Özlüyünüzü düşünün, məqsəd seçin, azad olun, agah və düşüncəli şəkildə hərəkət edin. Məbada, həmişə başqalarının sizin üçün qərar verməsini, sizi o yan-bu yana çəkməsini gözləyəsiniz. Özünüzün seçim qüdrətiniz olsun.

HAQŞÜNASLIQ

Həzrət Əlinin (ə) yuxarıdakı buyuruğun ardınca bəyan etdiyi qısa kəlamlardan biri budur: «**Ne'mətə qarşı nankorluq, naşükürlük alçaqlıqdır**». İnsanın ne'mət sahibinə təşəkkürü, onun haqqını tanıması (haqşünaslıq) batinindən gələn fitri bir meyldir. İnsanın bu təbii və fitri istəyini Allah-təala yaratmışdır. İnsan birindən ne'mət və kömək aldıqda təşəkkür edir. O, bu təşəkkürlə öz vicdanını rahatlaşdırır, daxilən sakitlik tapır. Bu yolla insanın daxili və ilahi bir meyli razı salınır. Amma bə'zi vaxtlar bu istəklər yolunu çaşır. Belə ki, insan ilahi fitri göstərişlərdən məhrum qalır. Özbaşınalıq, nəfs istəklərinə itaət, dünyanın ötəri ləzzətlərinə bağlılıq səbəbindən insan böyük kəramətləri əldən çıxarır, ilahi fitrətini itirir. Bu çaşqınlıq elə bir həddə gəlib çatır ki, insan ona göstərilən xidməti xidmət saymır. Qarşı tərəfin xidmətləri unudulur, hətta ona qarşı nankorluq da göstərilir. Aydınır ki, ruhunda haqqıtanıma, təşəkkür xisləti olmayan şəxs Allahın ne'mətlərinə də şükr edəsi deyil. Belə bir ruhiyyə insanın öz ilahi şəfaətini itirməsinə səbəb olan çirkin sifətdir. Bu ilahi kəramət insan vücudunun gövhərində gizlənmişdir və insan ruhunun cövhəri şükr etməyə meyllidir. Bu fitri ruhiyyəni itirən şəxs əslində öz ilahi kəramətini itirmiş, alçaq bir varlığa çevrilmişdir. «**Ne'mətə qarşı nankorluq, naşükürlük alçaqlıqdır**». Edilən yaxşılıqları unutmaq, təşəkkür əvəzinə müxaliflik etmək alçaqlığın ən son səviyyəsidir.

CƏHALƏT YOLU İLƏ KAMALA ÇATMAQ OLMUZ

Bəşəriyyət elə xəlk olunmuşdur ki, hər bir insan başqasının vücudundan istifadə etsin, hamı bir-birinə dayaq olsun, təkamül yolunda yardım göstərsin. Amma, şübhəsiz ki, ağıl ne'mətindən məhrum olmuşların yolu ilə kamala çatmaq olmaz. Belələri ilə yoldaşlığın nəticəsi zərər-zıyan və bədbəxtçilikdir. Amma ağıldan məhrumluğun da müxtəlif formaları vardır. Kimi öz əli ilə özünü ağılsızlığa mübtəla edir, kimi əvvəlcədən bu ilahi ne'mətdən məhrum olur, kimi xəstəlik səbəbindən aqlını itirir, kimi isə ağıl

qüvvəsinə malik olduğu halda onu işlətmədiyi üçün bu qüvvə yavaş-yavaş gücdən düşüb əldən çıxır. Ümumiyyətlə istifadə olunmayan istənilən bir qüvvənin gücdən düşməsi təbiidir. Məsələn, insan gözünü bir müddət yumsa, gözü nurdan düşər. Bağlanan qol asta-asta quruyur və gücdən düşür. Ağıl qüvvəsi də belədir. İşlədilməyən ağıl ilkin ilahi iste'dadlarını itirməyə başlayır. Ağılın işlədilməsi dedikdə insanın nəfs istəklərinə, şəhvətə əsir olub, ağılın səsini dinləməməsi nəzərdə tutulur. Beləcə, ağıl yavaş-yavaş öz nurunu itirir, kəsərdən düşür. Buna görə də istənilən bir səbəbdən ağıl ne'mətini itirmiş insanlarla yoldaşlıq və münasibət nəinki faydasızdır, hətta insanın pis rəftarla üzləşməsinə səbəb olub, bədbəxtçiliklə sonuclana bilər. **«Cahillə yoldaşlıq bədbəxtlikdir».**

IYIRMI DOQQUZUNCU DƏRS

İNSAN HƏYATINDA TƏCRÜBƏNİN ROLU

«Təcrübəni yadda saxlamaq ağıl və düşüncə nişanəsidir. Ən yaxşı təcrübə sənə öyüd verən təcrübədir. Yumşaq rəftar böyüklükdəndir. Qüssəyə batmazdan qabaq fürsəti qənimət say.»¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Əmirəl-mö'minin Əlinin (ə) imam Həsənə (ə) vəsiyyətnaməsi haqqında söhbəti davam etdiririk. Bu dürlü kəlamın ümdə hissəsini təşkil edən son bölmədə qısa kəlamlar şəklində bəyan olunmuş tövsiyyələr yer tutur. Bu kəlamlar dünya həyatı dərslərini və axirət səadəti yolunu açıqlayır. İlk baxışdan bir-birləri ilə o qədər də əlaqəli görünməyən bu kəlamların bir qədər düşündükdən, ilahi və islami baxışla, Əhli-beyt (ə) məktəbi ilə tanışlıqdan sonra sıx əlaqəli olduğu üzə çıxır, bu sonsuz maarif və hikmət okeanından bəhrələnmək mümkün olur. Nəql olunan hissədə Həzrət (ə) digər bir maarif çeşməsini tanıtdırır. Bu çeşmə başqalarının bəhrələnməli olduğumuz təcrübələridir.

AQİLLİK NİŞANƏSİ

Bu namədə tə'kid olunan məsələlərdən biri keçmişin təcrübəsindən istifadə olunmasıdır. İnsan çalışmalı, öz təcrübələrindən lazımı və faydalı şəkildə istifadə etməlidir. Həyat təcrübələrini unudub, onlardan istifadə etməmək ağılsızlığın son həddidir. İnsan dünya səhnəsinə daxil olarkən, Qur'an tə'birincə, elmi mə'lumatlara və sərmayəyə malik olmur.¹ Düzdür, Allah və bə'zi həqiqətlər haqqında vaxtında istifadə olunan örtülü fitri biliklər olur. Amma uyğun ayədən mə'lum olur ki, insan anadan olarkən agah mə'lumatlara malik olmur. O, düşüncə qüvvəsini tədricən əldə edir. İnsanın ağıl qüvvəsi tədricən güclənir, müxtəlif məsələlərlə rastlaşmaqla daha çox mə'lumat toplayır. Daha artıq mə'lumat əldə etməkdə insana bir çox şeylər köməkçi ola bilər. İnsan özünün və başqalarının təcrübələrindən əlavə, öz təfəkkür gücünü işə salmalı, elm sərmayəsini artırmalıdır. Bütün elmlərin fəvqündə Allah-təalanın peyğəmbər və övlialara göndərdiyi elmlər durur. Bu yol insanın öz mə'lumatını artırıb kamilləşməsi üçün mövcud olan yollardan biridir.

Beləcə, insanın öz aqlını işlətməməsi, müxtəlif elmlərdən faydalanmaması axmaqlığın son həddidir. İstər Allah-təalanın xaricdə qərar verdiyi elmlər, istər peyğəmbərlərə vəhy etdiyi elmlər, istər qədim alimlərin araşdırıb açıqladığı elmlər, istər

¹ «Nəhl» surəsi ayə 78.

müəllimlərin tədris etdiyi elmlər, istərsə də insanın həyatda qazandığı təcrübələr onun xoşbəxtliyi üçündür. Bu elmlərdən üz döndərən insan xəzinə üstündə oturub, yoldan ötənlərə əl açan axmaq kimidir. Təəssüf ki, bu işdə az çox hamımız təqsirkarıq. Həm ağıl gücümüzdən düzgün faydalanmırıq, dünya işlərinə aludə olub təfəkkür fürsətini əldən çıxarıq, həm də başqalarının bizim üçün topladığı elmlərdən faydalanmırıq. Hətta bir kitabı açıb oxuyacaq qədər təpərimiz yoxdur. Minlərlə faydasız işlərə vaxt sərf edirik, amma rəfdəki kitablardan əlimizə götürmürük. Bu cəhətdən biz müsəlmanlar hamıdan daha böyük zərərdəyik. Çünki daha çox sərmayəni əldən çıxarır və böyük mə'nəvi sərvətləri hədəyə veririk. Bizlər Qur'ani-kərim elmlərindən istifadə etməli, intəhasız Əhli-beyt (ə) biliklərindən yararlanmalıyıq. Amma bu elmlərin qədrini bilmir, onlara ciddi yanaşmırıq. Ən kamil, ən dəyərli biliklərin Qur'anda və Əhli-beyt (ə) buyuruqlarında olduğuna inandığımız halda, bu biliklərdən istifadə etmirik. Bu misilsiz və sonsuz xəzinə həmişə ixtiyarımızda olduğu halda, ayə və rəvayətlər kövsərindən bir qurtum içməklə, bu elmlərin mütaləəsi ilə susuzluğumuzu yatırırmırıq. Təəssüf ki, bu sahədəki geniş imkanlardan-ustad və alimlərdən, özümüzün və başqalarının təcrübələrindən, misilsiz İslam kitabxanasından ehtiyacımız olan qədər faydalanmırıq.

HƏYATDA TƏCRÜBƏNİN ROLU

Hamı üçün müyəssər olan və həyatda hamının istifadə edə biləcəyi şey təcrübədir. İstər insanın özünün, istərsə də başqalarının topladığı təcrübələr həyat yolunun çırağıdır və gələcəyə aparıcı yolu işıqlandırma bilər. İlk öncə kara gələn şəxsi təcrübələr olur. Amma təəssüflər olsun ki, insan həyatını sərf edib, üzücü hadisələr ağışında geniş təcrübələr əldə etsə də, münasib məqamlarda ondan istifadə etmir, bə'zən isə dəyərli təcrübələri tamamilə yaddan çıxarır. Məgər mə'rifət çeşməsinə belə bir münasibət axmaqlıq deyilmi?! Şübhəsiz ki, hər bir insan öz yaş və həyat şəraitinə uyğun olaraq, fərdi, ailəyə aid ictimai, siyasi, hətta təhsil, ünsiyyət, səyahət təcrübələrinə malikdir və bu təcrübələrdən istifadə etməlidir. Amma çox əfsus ki, əksəriyyətimiz dəyərli şəxsi təcrübələrimizi unudur, ya da heç vaxt onlardan istifadə etmirik.

Olsun ki, bə'zən bir məsələ haqqında malik olduğunuz təcrübəni başqalarının nəzərinə çatdırırsınız, amma özünüz bu şəxsi təcrübədən istifadə etməyi unudursunuz. Başqaları sizin təcrübənizdən faydalandığı halda, siz özünüz həmin təcrübəyə diqqətsizlik göstərirsiniz. Ətrafdakılar bizim təcrübəmiz vasitəsi ilə inkişaf edir, biz isə geri qalırıq. Məgər belə bir münasibət nadanlıq deyilmi?!

Bu sərmayəni boş yerə əldən verməmək üçün ixtiyarımızda olan sərmayənin inkişafımızdakı rolundan agah olmalı, bilməliyik ki, düzgün həyat yolunu tapmaq üçün bu yolu işıqlandırması təcrübəmiz var. Əlbəttə, başqalarının təcrübəsindən də qəflətdə qalmamalıyıq. Vəsiyyətnamənin başlangıcında İmam Əli (ə) buyurur ki, o, qədimdəkilər haqqında o qədər mə'lumatlıdır ki, sanki onlarla bir yerdə yaşamışdır. Yə'ni başqalarının təcrübəsindən xəbərdar olanlar onların da həyatını yaşamış kimidir. Amma biz nəinki başqalarının təcrübələrindən istifadə etmirik, hətta öz təcrübələrimizi də bir kənara qoymuşuq. Bu isə düşüncəsizliyin son həddidir. Aqıl o kəsdir ki, başqalarının təcrübələri ilə yanaşı, öz təcrübəsini də hifz edib, onlardan istifadə edərək öz həyat yolunu işıqlandırsın. Deyildiyi kimi, Allahın verdiyi dini mə'rifətdən faydalanan kəs özünün və başqalarının təcrübələrindən əlavə bütün təcrübələrdən üstün olan peyğəmbər və övliyaların maarifindən və dini elmlərdən istifadə edir. Bu biliklərin qədrini bilib onlardan istifadə etmək lazımdır.

Diqqəti cəlb edən başqa bir nöqtə budur ki, bu maarif, bu elmlər, bu moizə və nəsihətlər hamının faydalana biləcəyi bir şəkildə bəyan olunmuşdur. Qur'an və sünne bütün hallarda hamı üçün yararlıdır. Əgər insanın özünün və başqalarının təcrübələrindən istifadə etməsi və həyat yolunu işıqlandırması tə'kid olunursa, hər bir aqıl insan bu işi görə bilər və həyatının bütün mərhələlərində onlardan faydalanar. «Ağıl təcrübələrin hifzidir» qaydası ümumi qaydalardan biridir.

Hazırkı əsrin fəlsəfi məsələləri ilə tanış olanlar üçün Həzrətin (ə) uyğun buyurduğu empirizmə (təcrübənin əsas götürülməsi baxışı) meyl kimi görünə bilər. Hansı ki, bu ifadələr uyğun mətləbin bəyanı məqamına uyğun deyil. Həzrət Əli (ə) «ağıl təcrübələrin hifzidir» buyurarkən bütün elmləri təcrübə çərçivəsində məhdudlaşdırmır. Həzrət (ə) sadəcə təcrübəni aqillik

üçün şərt sayır. Həzrət (ə) buyurmur ki, bütün elm və biliklərin mənbəsi təcrübədir. Empirizm isə istisnasız olaraq bütün biliklər üçün təcrübəni əsas götürür. Həzrət Əli (ə) buyurur ki, ağıl insanın öz təcrübəsini hiifz etməsi və həyat yolunda bu təcrübədən yararlanmasıdır. Yə'ni ağılın şərti və ya ağıllıyın nişanəsi insanın özünün və başqalarının təcrübəsini öyrənib münasib məqamlarda bu təcrübələrdən istifadə etməsidir. Əlbəttə ki, məqsəd bu təcrübələrin sadəcə öyrənilməsi deyil. Çoxları öz həyatının bütün hadisələrini nöqtəbə-nöqtə xatırlaya bilər. Əgər təcrübələrin yadda saxlanılmasında ifrata varılmasa və bu iş başqa işlərə mane olmasa, bu təcrübələrdən faydalanılacağı halda uyğun iş çox yaxşıdır. Şübhəsiz ki, təcrübələri sadəcə yadda saxlamaq kifayət deyil. Əsas məqsəd bu təcrübələrdən əməldə istifadə olunmasıdır. Belə ki, təcrübələr rəftarımıza tə'sir etməli, bizi yaxşı işlərə həvəsləndirib, pis işlərdən çəkəndirməlidir. İnsanın təcrübələrdən nəticə çıxarıb, onlara əsasən əməl etməsi halı «moizə və nəsihətin qəbulu halı» adlanır. Əgər təcrübələr insan üçün nəsihətçi olarsa, bu təcrübələrdən əməldə istifadə edilərsə, demək, təcrübələr faydalı olmuşdur. Ağıl təcrübələrin yadda saxlanılmasını tələb etsə də, yalnız əməl və rəftara tə'sirli təcrübələr xeyirlidir. «Təcrübələrin ən üstünü səni moizə edən təcrübədir», buyurulmuşdur. Yə'ni təcrübə insanın əməlinə tə'sir etməli və insan təcrübədən ibrət almalıdır.

«İbrət», «e'tibar», «ibrət götürmək» kimi tə'birlər Qur'ani-kərimdə, rəvayətlərdə və «Nəhcül-bəlağənin» özündə dəfələrlə bəyan olunmuşdur. İnsan üçün çox işlər ibrət ola bilər və bu işlərdən biri də təcrübədir. Həzrət Əli (ə) bizi təcrübələrdən ibrət götürməyə çağırır. İnsanın öz təcrübəsi ona daha artıq tə'sirli olur. Bu təcrübə başqalarının təcrübəsindən daha yetərli görünür. Olsun ki, Həzrət Əli (ə) məhz bu səbəbdən bizim diqqətimizi öz təcrübələrimizə yönəltdi.

DOSTLUĞUN ACILIĞI VƏ ŞİRİNLİYİ

İnsan daim başqaları ilə ünsiyyətə ehtiyac duyur. Ətrafdakıqlarla ünsiyyət insan həyatının zərurətlərindəndir. Bu ünsiyyət o zaman insanın tərəqqisinə səbəb olur ki, insanın dözümlü həddi yüksək olsun. İnsan ətrafdakıqlarla ünsiyyət zamanı dözümlü qüvvəsinə malik olmalıdır ki, onların yaxşılıqlarından faydalana bilsin.

Şübhəsiz ki, insanların düşüncə üsulları, rəftarları və əməlləri birbirlərinkindən fərqlənir. Bə'ziləri bizimlə fərqli baxışlarına əsasən bizim xoşlamadığımız tərzdə rəftar edə bilərlər. Bə'ziləri isə əməlləri qüsurla olduğundan başqalarının hüquqlarını poza bilərlər. Onlar bu yolla ətrafdakıların haqqını tapdayar, onlara qarşı zülmə və hömətsizliyə yol verərlər. Məhz bu səbəbdən biz bə'zilərini xoşlamaya bilərik. İnsan öz ictimai həyatında başqalarının hörmətsizliyindən amanda deyil. Əlbəttə, biz, adətən, öz eyiblərimizdən xəbərsiz olur və başqalarının yersiz hərəkətlərindən inciyirik. Çox az adamlar öz əməllərindən narazıdırlar. Biz başqalarının eyiblərinə daha çox diqqətliyik. Məsələn, yalnız başqalarından zülm gördükdə zülmün nə qədər pis iş olduğunu anlayırıq. Amma özümüz on qat artıq zülmə yol verdikdə bunun nə qədər pis olmasının fərqi varmırıq. Biri bizə qarşı hörmətsizlik göstərdikdə çox narahat oluruq. Hansı ki, özümüz başqalarına hörmətsizlik etdikdə bunun onlara nə qədər ağrı verdiyini hiss etmirik. Hər halda bizim hər birimizin həyatında bu sayaq ölçü-biçisiz hərəkətlər tez-tez baş verir. Çünki biz mə'sum deyilik və hər birimizin nöqsanları var.

Əgər insan öz ictimai həyatında başqalarının yalnız qüsurlarına diqqət yetirib narahat olsa, heç vaxt onların yaxşılıqlarından bəhrələnmə bilməz. Hər bir insanın həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri var. Əgər insan başqaları ilə ünsiyyət zamanı onların nöqsanlı cəhətlərindən inciyib əlaqəni kəssə, onların bir çox yaxşı cəhətlərindən məhrum olar. Öz ictimai həyatında başqalarının yaxşı xüsusiyyətlərindən faydalanmaq istəyən şəxs onların mənfi xüsusiyyətlərinə dözməyə vərmiş etməlidir ki, həmin yaxşı xüsusiyyətlərdən bəhrələnmə bilsin. Biz hər birimiz Allahın bəndəliyik, Onun maddi və mə'nəvi ne'mətlərini bir-birimizin vasitəsi ilə əldə edirik. Bu işin acılıqlarına dözmək lazımdır. İnsan öz sözünü başqalarına qəbul etdirmək üçün onlarla düzgün əlaqə qurmalıdır. Əgər Allahın bəndələri ilə sərt rəftar etsək, nə özümüz onlardan istifadə edə bilərik, nə də onlara bir xeyirimiz dəyər. Belə etsək, Allahın ictimai həyatımızda qərar verdiyi ne'mətdən həm özümüz məhrum olarıq, həm də başqalarını məhrum edərik. İnsanın mə'nəvi böyüklüyü ondan tələb edir ki, xoşxasiyyətli olsun. Öz ictimai həyatında başqalarının köməklərindən faydalanmaq istəyən ağıllı insan xoşxasiyyətli və gözəl əxlaqlı

olmalıdır ki, başqaları onunla ünsiyyətə maraqlı göstərsin. Eləcə də, başqalarına faydalı olmaq üçün şirindilli, xoşrəftarlı olmaq lazım gəlir. Başqalarının faydalanması, hidayəti, tərbiyəsi üçün xoş rəftar münbit şərait yaradır, insanın sözü eşidilir, insanlar öz nöqsanlarını anlayıb, bu nöqsanlardan uzaqlaşır.

TƏ'XİR MÜVƏFFƏQİYYƏTİN BƏLASIDIR

Əhli-beytin (ə) buyuruqlarında və bu ailənin böyüklərinin bütün kəlamlarında diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri fürsətin qənimət sayılmasıdır. İnsan öz məqsədlərinə nə vaxt gəldi çata bilməz. Yə'ni hər bir işin həyata keçməsi üçün münasib şərait lazımdır. Ümumiyyətlə, insan öz məqsədini həyata keçirmək üçün münasib şərait, fürsət axtarışında olmalıdır. Əslində insan həyatının hər bir anı müəyyən bir məqsədin həyata keçməsi üçün daha münasibdir. İnsanın fiziki və mə'nəvi durumu hər yaş dövründə-növcəvanlıqda, gənclikdə və qocalıqda müəyyən bir vəziyyətdə olur. Hər yaş dövrünün öz tələbləri vardır. Bə'zən yaşlı bir adamın gördüyü hansısa işi bir gənc bacarmır. Əksinə də ola bilər, bir gəncin asanlıqla gördüyü iş yaşlı adamın əlindən gəlir. Demək, hər bir yaş dövrü hansısa işlərin görülməsi üçün daha münasibdir. Çünki hər bir yaş dövründə insanın fiziki və ruhi halı, psixoloji durumu, ictimai mövqeyi müəyyən bir iş üçün daha münasib olur. Hər hansı bir işin görülməsi üçün hətta məkan da şərtədir. Yə'ni bir işin görülməsi üçün konkret münasib məkan mövcuddur. Məsələn, təhsil almaq məqsədi ilə insanlar öz şəhərlərini tərk edib, hər hansı bir şəhərdə cəmləşirlər. Çünki onların öz şəhərlərində təhsil almaq üçün münasib şərait mövcud deyil. Demək, müəyyən bir işin görülməsi üçün müxtəlif zəruri şərtlər eyni zamanda ödənməlidir. Əgər bütün şərtlər ödənməsə, işin həyata keçməsi üçün münasib şərait yaranmaz. Bir işin görülməsi üçün müxtəlif şərtlərin eyni zamanda həyata keçməsi, ödənməsi, münasib məkan, münasib ruhi durum, münasib fiziki hal kimi şərtlərin ödəndiyi məqam «firsət» adlandırılmışdır. «Firsət» bir işin həyata keçməsi üçün müxtəlif amillərin toplandığı bir haldır. İnsan düşünməlidir ki, görün bu yaşda, bu zamanda, bu məkanda, bu ailə vəziyyətində nəzərdə tutduğu işi həyata keçirmə bilərmə? Hal-hazırda mövcud olan şəraitdə insanın

özü və başqaları üçün faydalı olan işin necə gerçəkləşməsi müəyyənləşdirilməlidir. Müxtəlif amillərin və şərtlərin mövcud olduğu halı müəyyən məqsədin həyata keçməsi üçün qənimət saymaq lazımdır və bu hal «fürsət» adlanır. Çünki yaranmış şəraitin bir də ələ düşüb-düşməyəcəyi mə'lum deyil. Bu məsələlər ona görə ciddi vurğulanır ki, insan unutqan və qafil bir mövcuddur. Cavanlığın daimi olmadığını hamımız bilirik. Amma özümüzü elə aparırıq ki, guya həmişə cavan qalacağıq. Unuduruq ki, bir gün yaş ötcək və gücümüz azalacaq. Bu gün görə biləcəyimiz işi, mümkündür ki, sabah görə bilməyək. Bə'zən o qədər qəflətdə oluruq ki, başqaları nə qədər nəsihət etsə də, bu nəsihətlər kəsərsiz olur və bir-birinin ardınca fürsətləri əldən veririk. Həqiqət budur ki, biz ixtiyarımızda olan ne'mətlərə diqqətsizik. Hansı ne'mətlərin ixtiyarımıza verildiyinə kifayət qədər diqqət göstərmirik, yalnız fürsət əldən çıxdıqdan sonra həmin ne'mətlər haqqında düşünürük. Məsələn, təhsil müəssisində olduğumuz vaxt böyük ustadların, alimlərin, tərbiyəçilərin, əxlaq müəllimlərinin qədrini bilmirik. Elə düşünürük ki, bu fürsət həmişə olacaq. Bir də ayılırıq ki, fürsət əldən çıxmışdır. Bu məsələnin böyük əhəmiyyəti və müqəddəs İslam dininin ona diqqəti səbəbindən şərif rəvayətlərdə müxtəlif tə'birlərlə bu məsələyə geniş yer ayrılmışdır. Tapşırılır ki, fürsətləri qənimət sayın, onlar təkrar buludlar tək ötüb keçir. Bu mövzuda Həzrət Peyğəmbərin (s) Əbuzərə (ə) dəyərli öyüdləri olmuşdur.¹

Vəsiyyətnamənin bu hissəsində Əmirəl-mö'minin Əli (ə) da qısa və mə'nalı cümlələrlə tapşırır ki, fürsətləri qənimət sayın, bu fürsətlərdən öz təkamülünüz üçün istifadə edin, əgər istifadə etməsəniz, sabah peşiman olacaqsınız və bu fürsətlər qüssəyə çevriləcək. Nə qədər ki bu fürsətlər əlinizdən çıxmayıb, qəm-qüssəyə çevrilməyib, onu qənimət sayın!

Adətən, şeytan zahirən hikmətli şəkildə olan öz batil təlqinləri ilə insanı aldadır. Çünki şeytan bizdən heç də savadsız deyil. Hətta yüz şəxsini elmi üst-üstə toplansa, İblisin elminə çatmaz. Şeytan Həzrət Adəmdən altı min əvvəl dünyaya gəlmişdi. O, özünün və başqalarının təcrübələrindən istifadə edir. Ona görə də

¹ «Biharul-ənvār» 77-ci cild, səh.77, 3-cü rəvayət.

bizdən daha elmlidir və başqalarını aldatmağın yolunu çox gözəl bilir. Düşünməyin ki, biz çox fürsətliyik və şeytana qalib gəlməyimiz labüddür. O bizdən cəld tərənir və zahiri gözəl sözlərlə qəlbimizi tora salır. Məsələn, insana təlqin edir ki, «yaxşı götür-qoy et, tələsmə, qabaqda vaxt var» və bu yolla da işlərimizi tə'xirə salıb, yubadır, fürsətləri əlimizdən çıxarır. Biz də ona aldaraq deyirik: «Tələsmək şeytan işidir, tələsməyək!» Düşünürük ki, fürsət var, həmişə təhsil almaq olar və bir gün gec alım olsaq, nə eybi var! Məsələn, ibadətlərdə və müstəhəb işlərin icrasında bizi aldaraq belə təlqin edir ki, «hələ rəcəb ayı təzəcə başlayıb, qarşıda otuz gün var, tələsməyə dəyməz, hələ oruc tutmaq üçün çox imkan olacaq. Beləcə, min bir təlqinlə fürsətləri əlimizdən alır. Şeytan növbənöv sözlərlə, şirin dil və bəhanələrlə insanı xeyir işdən çəkindirir. Sözü də budur ki, tələsmə, səbr et, hövsələn olsun, hələ ki cavansan, ibadət və təhsil üçün qabaqda vaxt çoxdur. Təlqin edir ki, nə vaxt elm əldə edib, daha ağıllı olarsan, onda edəcəyin ibadətlərin də savabı çox olar.

İnsanı aldatmaq üçün şeytanın nüfuz yollarından biri qarşıda böyük fürsətlərin olmasını təlqin etməkdir. O, bu yolla insanı ləngitməyə, yubatmağa çalışır. Əmirəl-mö'minin Əli (ə) şeytanın bu qurğusunu məhv etmək üçün buyurur: «Əzm və iradə uzaqgörənlikdəndir». Uzaqgörənlik tələb edir ki, insan cəld qərar qəbul edib, işə başlasın. Əgər ibadət, təhsil, xalqa xidmət üçün fürsət yaranmışdırsa, insan bu fürsətdən istifadə etməlidir. Allahın razılığı, Ona yaxınlaşmaq üçün öyrənilən elm çox böyük ibadətdir. Əgər rəcəb ayının başlanğıcında, yə'ni orucluq ayı ramazandan qabaq ibadət və oruc tutmaq üçün fürsət yaranmışdırsa, bu fürsəti qənimət saymaq və bu bərəkətli ayda ibadətə məşğul olmaq lazımdır.

Uzaqgörənlik insandan tələb edir ki, fürsəti qənimət saysın. Firsət yarandığı vaxt onu qənimət sayıb, addım atmaq lazımdır. Çünki bu fürsət ikinci dəfə ələ düşməyə də bilər. Məbada, güngünə satıb, işi yubadaq. İşin tə'xirə salınması insanı bir çox faydalardan məhrum edir. Bu yubanmanı səbr, hövsələ, uzaqgörənlik adlandırmaq olmaz. Bəlkə də, səhlənkarlığın ən kamil nümunəsi şeytana uyaraq yubanmaq, işi tə'xirə salmaqdır. Çünki əlindən xeyir iş gələn insan bu yolla fürsəti əldən verir və xeyir işin savabından məhrum olur. Əlbəttə ki, xeyir işi görərkən,

fürsətlərdən faydalanarkən şərtlər nəzərə alınmalıdır. Çünki çoxsaylı xeyir işlər və müxtəlif imkanlar mövcuddur. Hətta vacib dini əməllər arasından ən üstün olanı seçilməlidir. Bə'zən eyni bir vaxtda bir neçə vacib vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün şərait yaranır. Belə hallarda daha üstün olan vəzifəni seçmək lazımdır. Diqqət edib hansı işin daha dəyərli və mühüm olduğunu tə'yin etməliyik. Vəzifə tə'yin olunduqdan sonra səbr edib, yubanmaq olmaz. Çünki «əzm və iradə uzaqqörənlikdəndir». Uzaqqörənlik işə başlanılmasını tələb edir. İşin tə'xirə salınması və süstlük fürsətin əldən çıxmasına səbəb olar.

QIZILI (NADİR) FÜRSƏTLƏR

«Əzm və iradə uzaqgörənlikdəndir. Süstlük fürsətin əldən verilməsi səbəblərindəndir. Hər axtaran tapası deyil. Hər müsafir geri dönməz. Azuqəni zay etmək də bir zərərdir. Hər bir işin sonu var. Çox olsun ki, kiçik bir xeyir onun çoxundan üstün olsun. Qədərsiz köməkçi faydasızdır. Üzrün (düzəldiləsi səhvini) varsa, gecədən keçməyə qoyma. Helmə üstünlük verən böyük oldu. Anlamaq ardınca gedən elmni artırdı. Xeyir əhli ilə görüş qəlbi abad edər. Zaman atı (mini) sənə ram ikən ondan istifadə et.»¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Bə'zən insan gələcəkdə daha yaxın fürsətlərin olacağını güman edərək əlindəki fürsəti itirir. Adətən, belə hallarda yubanmaq, işi tə'xirə salmaq Allah-təalanın ne'mətlərinin əldən çıxmasına səbəb olur. Şeytan daim vəsvəyə edir ki, «qorxma, gec olmaz, gələcəkdə daha geniş imkanların olacaq, bu işi daha yaxşı şəkildə görə bilərsən» və s. Əmirəl-mö'minin Əli (ə) insanı şeytanın bu hiyləsindən qurtarmaq üçün xəbərdarlıq edir ki, işi tə'xirə salıb səbr etmək heç də həmişə faydalı olmur. Əksinə, bə'zən ehtiyat tələb edir ki, insan öz işlərini sür'ətlə yerinə yetirsin. Çünki gələcəkdə belə bir fürsət ələ düşməyə də bilər. «Əzm və iradə uzaqgörənlikdəndir». Uzaqgörənlik və ehtiyat heç də həmişə tələb etmir ki, iş tə'xirə salınsın. Olsun ki, bə'zən işi sür'ətlə görmək daha faydalı olur. İşin tə'xirə salınması heç də həmişə xeyirli deyil. İş yalnız o zaman tə'xirə salmaq olar ki, gələcəkdə daha münasib fürsətin ələ düşəcəyinə əminlik olsun.

HƏR AXTARAN AXTARDIĞINI TAPMIR

Söhbətimizin bu yerinədək Həzrət Əlinin (ə) uyğun kəlamının bir mə'nasını zikr etdik. Amma ötən müqəddimələrə əsasən ehtimal olunur ki, daha bir mə'na mövcuddur. İndi bu barədə danışacağıq.

Növbəti ifadələrdə buyurulur: «**Hər axtaran tapası deyil**». Bu, uyğun cümlənin ən sadə tərcüməsidir. Məqsədə doğru can atan hər insan heç də həmişə hədəfə çatmır. Hər axtaran axtardığını tapası deyil. Səfərə çıxmış insanların hamısı geri qayıtmır. Səfərə çıxmış şəxs geri dönməyə də bilər. Amma bu kəlamın batinində digər bir məfhum da gizlənmişdir. Bu məfhumu anlamaq üçün bir neçə nöqtəni aydınlaşdırmalıyıq. Əvvəla, bu tə'bir hansı hal üçün deyilmişdir? Mə'lum məsələdir ki, səfərə çıxmış şəxs bə'zən geri qayıdır, bə'zən isə yox. Eyni qayda ilə, müəyyən məqsəd ardınca gedən insan bə'zən məqsədə çatır, bə'zən isə yox. Bəs uyğun ifadə burada hansı məsələni aydınlaşdırmaq üçün işlədilmişdir? Həzrət (ə) öz dinləyicisinə hansı məsələni aydınlaşdırmaq, hansı hikməti öyrətmək istəyir?

Bə'zi təfsirçilər və şərhçilər bu ifadənin açıqlanmasında bildirmişlər ki, bə'zi naşı insanlar getdikləri yolda məqsədə hökmən çatacaqlarını zənn edirlər. Belə bir təsəvvürlə meydana

girdiklərindən, müvəffəq olmadıqda ümidlərini itirib, süstləşirlər. Belə bir müvəffəqiyyətsizlik onlarda bütün işlərə qarşı ümitsizlik yaradır. Deyirlər ki, filan işə başladıq, amma heç bir nəticəsi olmadı. Düşünürlər ki, heç bir işdə uğur qazana bilməzlər və özlərini bədbəxt hesab edirlər. Güman edirlər ki, hansı qapını döysələr, həmin qapı açılacaq deyil. Ona görə də söhbətin bu yerində ümitsizliyi aradan qaldırmaq üçün buyurur: «**Hər axtaran tapası deyil**». İnsanın nəzərinə çatdırılır ki, əgər bir işdə məqsədə çata bilməmişsə, süstləşib, özünü uğursuz hesab etməsin. Yola çıxmış insanın bə'zən məqsədə çata bilməməsi dünyanın təbii gedişatlarındanır. İnsan gördüyü işin nəticəsinə o qədər bağlı olmamalıdır ki, müvəffəq olmadıqda ümidini itirsin. Əksinə, ümidli olmaq və inanmaq lazımdır ki, nəticə əldə olunacaq. Amma əvvəlcədən bu da nəzərdə saxlanılmalıdır ki, iş uğursuzluqla nəticələnə bilər. İnsanın işin nəticəsinə ifrat bağlı olması nəticə alınmadıqda mə'yusluq doğurur. Bə'zən insan seçdiyi yolda çox arxayın hərəkət edir, heç bir eniş-yoxuş gözləmir. Belə bir gümanla yola çıxdıqda qarşılaşılan hər hansı çətinlik insan üçün o qədər gözlənilməz olur ki, o, azca büdrəyən kimi süstləşir. Amma yola çıxarkən nəzərdə tutsaq ki, bu yolun eniş yoxuşları var, büdrədikdə özümüzü itirmərik və çıxış yolu axtarıq. İnsan bir məqsədə doğru hərəkət edərkən yolun problemlərini əvvəlcədən nəzərdə saxlayarsa, bu çətinlikləri adlamaq üçün əvvəlcədən tədbirlər hazırlayar.

Həyatı işlərdə də vəziyyət eyni formadaır. Əgər insan elə düşünsə ki, başladığı istənilən işə hökmən müvəffəq olacaq, müvəffəqiyyətsizliklə rastlaşan kimi mə'yus olub, meydanı tərک edəcək. Olsun ki, bu halda yaşamaq həvəsi də azalar. Bu sayaq yanlış düşüncəyə malik olan insanların əksəriyyəti məhz bu yersiz təfəkkür ucbatından daim müvəffəqiyyət gözləyirlər. Onlar əsassız yerə müvəffəqiyyətə ümid bəslədiklərindən müvəffəq olmadıqda psixoloji sarsıntı keçirirlər. Amma insan nəzərdə saxlasa ki, getdiyi yolda çətinliklər də ola bilər, müvəffəq olmadıqda üzülmez. Belə düşünən insanlar anlayırlar ki, nəticəyə çatmaq heç də mütləq deyil. Ona görə də bir işdə müvəffəq olmadıqda işdən soyuyub yaşamaq ümidlərini itirmirlər. «**Hər axtaran tapası deyil. Hər müsafir geri dönməz**». Sözsüz ki, ardınca getdiyimiz bütün işlər düzələsi deyil. Müəyyən işlərdə

müvəffəqiyyətsizlik də ola bilər. Hər səfərə çıxanın geri dönməsi mütləq deyil. Səfərə çıxmış insanın geri dönməyəcəyi də ehtimal olunmalıdır.

FÜRSƏTİ NECƏ QƏNİMƏT SAYAQQ?

Deyilənlər uyğun ilahi kəlamın mə'nasına münasibətdə bir ehtimal idi. Amma əvvəl deyilənlərə əsasən, digər bir mə'na da mövcuddur. Əgər deyilsə işin tə'xirə salınması bə'zən məhrumiyyətlə nəticələnir, məqsəd budur ki, ilk fürsət ələ düşən kimi növbəti fürsət gözlənilmədən işə başlanılsın. Çünki, doğrudan da, hər axtaran tapası deyil. Fürsətin qənimət sayılması haqqında Həzrət (ə) kəlamı tələb edir ki, şeytanın vəsvəslərinin dəfi, tənbelliklə mübarizə üçün ilk fürsətin qədrini bilək. Nəzərdə saxlamalıyıq ki, münasib fürsət ikinci dəfə ələ düşməyə də bilər. Məsələn, fəhlə özünə deyərsə «bu gün işləməyim mühüm deyil, ehtiyatda olan puldan xərcləyəyəm», nəzərdə tutmalıdır ki, sabah fürsət olmaya da bilər. Məsələn, tələbə belə düşünərsə ki, «bu gün dərs oxumaq bir o qədər də mühüm deyil, sabah oxuyaram», o da nəzərdə saxlamalıdır ki, sabah başqa problemlərlə üzləşə bilər. Demək, Həzrət Əli (ə) bildirmək istəyir ki, günü günə satıb, bu günün işini sabaha, sabahın işini o biri günə saxlamaq düzgün deyil. Olsun ki, sabah da müvəffəqiyyət üzə gülməyə. Məgər insan istədiyi vaxt müvəffəq ola bilərmi?! Əlbəttə ki, yox! Fürsəti qənimət bilin, əgər bu gün imkan varsa, işi sabaha saxlamayın.

Başqa sözlə, Həzrət Əli (ə) insanları fəaliyyətə həvəsləndirir, onları süstlük və tənbelliklə mübarizəyə qaldırır. Həzrət (ə) bizə öyrədir ki, əgər şeytan bu günün işini sabaha saxlamağa çağırırsa, ona deyək: sabah başqa problemlərlə üzləşə bilərik. Axı sabaha müvəffəq olacağımıza kim zəmanət verə bilər?! Axı sabah da müvəffəqiyyətsizliklə üzləşmək mümkündür. Əgər bu gün çalışsaq, ən azı işimizin bir hissəsini görə bilərik. Sabah işə ortaya elə bir problem çıxa bilər ki, əlimiz boşda qalar. Hər halda Həzrət Əlinin (ə) ilahi kəlamından belə bir mə'na da əldə olunur ki, insan açıq gözlü olub, fürsətləri qənimət saymalı, öz işlərində süst və tənbel olmamalıdır. Eləcə də, işin nəticəsinə göz dikməməliyik. Çünki bu halda hər hansı müvəffəqiyyətsizlik insanın həyat həvəsini azaldır.

TƏQVASIZ MÜSAFİR DÜNYADA DA NAKAMDIR

Həzrət Əli (ə) buyurur ki, ziyankarlıqdan biri də insanın öz azuqəsini məhv etməsidir. İnsan yol azuqəsini bir kənara atıb, onu nə vaxtsa yenidən əldə edəcəyini düşünürsə, özünü quyuya atmış kimidir. Azuqəni əldən vermək insanın özünü məhv etməsi deməkdir. Qur'an və din övliyalarının dilində iman əhli üçün azuqə təqvadır. Demək, azuqəsini zay edən insan təqvasını əldən vermiş olur. Təqvasını itirmiş insan isə yol azuqəsini itirmiş müsafir kimidir. Sözsüz ki, belə bir münasibət insanın məhvi ilə nəticələnir.

«Çox olsun ki, kiçik bir xeyir onun çoxundan üstün olsun». İnsanın əlinə düşmüş fürsətdən istifadə etməməsinin səbəblərindən biri daha böyük xeyirlər axtarmasıdır. Bə'zən insan bugünkü işi yalnız az xeyirli olduğu üçün tə'xirə salır. Düşünür ki, sabah daha yaxşı hazırlıqla başqa bir işi yerinə yetirər və daha böyük nəticələr əldə edər. Belə bir düşüncə tərzi insanın əlindəki işə laqeyd münasibətə sövq edir və insan günün işini tə'xirə salır. Düşünür ki, daha yaxşı hazırlıqla işə başlasa, faydası daha çox olar. Hansı ki, belə bir düşüncə tərzi tamamilə yanlışdır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər insan sabah daha yaxşı şəraitin olacağına əmin olduğundan bugünkü enerjisini qoruyursa, bu günün işini tə'xirə sala bilər. Təsəvvür edin ki, bu gün on faiz qazanc verəsi bir alış-veriş etmək imkanınız var. Amma bu işi sabaha saxlasanız iyirmi faiz qazancı olası bir iş görmək mümkün olacaq. Bu halda bu günün alış-verişini tə'xirə salıb, sabahkı alış-verişi gözləmək daha münasibdir. Əgər sabahkı iş sizdən bu günün sərmayəsini və enerjisini tələb edirsə, bu yerdə sabahkı işi gözləmək daha məqsədəuyğun olar. Ağıllı insan belə bir məqamda düşünür ki, nə üçün iyirmi faizlik qazancı qoyub, on faizlik qazancın ardınca getməlidir? Beləcə, bu günün işini saxlayıb, sabaha hazırlıq görür. Əgər iki işdən yalnız birini görməyə macal varsa, daha faydalı işi seçməliyik. Amma hər iki işi görmək mümkün olduqda işlərin birini tə'xirə salmayın. Məsələn, bu gün on faiz qazanc verəsi işiniz sabah iyirmi faiz qazanc verəsi işə mane olursa, hər iki işi görməyə çalışın. Mə'lum məsələdir ki, bu halda hər iki işdən faydalanmış olarsınız. Məsələn, bir şəxs düşünür ki, sabah 13-cü rəcəb, «əyyamul-bəyz» adlı gündə oruc tutmağın savabı daha böyükdür

və buna görə də həmin gün (12-si rəcəb) oruc tutmağı tə'xirə salır. Amma hər iki günü oruc tutmaq imkanı varsa, bu fürsəti əldən qaçırmamalıyıq. Əgər rəcəbin həm 12-ci, həm də 13-cü günü oruc tutmağa imkanımız varsa, nə üçün bu savabdan məhrum olmalıyıq?! İşin az savablı olmasını əsas götürüb, onu tə'xirə salmaq ağıllı iş deyil. Amma iki işdən yalnız birini görmək mümkündürsə, daha faydalı və daha savablı işi seçmək lazımdır. Deyilənlər bütün maddi və mə'nəvi, dünyəvi və üxrəvi işlərə şamildir. Demək, bə'zən az qazancla kifayətlənmək daha xeyirlidir. Axı, doğrudan da, bə'zi az qazanc bə'zi çox qazancdan daha xeyirli ola bilər.

«Nəhcül-bəlağə»nin bə'zi şərhçiləri uyğun tə'birlərə münasibətdə başqa bir mə'nada bəyan etmişlər. Onların nəzərinə, Həzrət (ə) az qazanc, fayda dedikdə «az halal», çox qazanc, fayda dedikdə «çox haram» nəzərdə tutmuşdur. Yə'ni az da olsa, halal qazanc ondan artıq haram qazancdan üstündür. Demək, insan halal qazancdan qaçmamalıdır. Uyğun izahat bir o qədər də münasib görünür. Çünki «halal və haram» ifadələri «az və çox» ifadələrindən xeyli fərqlidir. Həzrətin (ə) buyuruğunda «halal və haram» yox, «az və çox» müqayisə olunmuşdur.

ÜZÜRHAHLIQ TƏ'XİRƏ SALINMAMALIDIR

Bu qısa kəlamalarda mühüm öyüdlərdən biri də budur ki, əgər bir işdə səhvə yol verilmişsə, bu səhv yubadılmadan aradan qaldırılmalıdır. Bir çox insanlar, demək olar ki, öz səhvlərini aradan qaldırmaq barədə düşünmürlər. Bə'zən isə bu iş tə'xirə salınır. Əgər bir şəxsə qarşı hörmətsizliyə yol vermişkən, ondan dərhal üzr istəməliyik. Belə bir üzürxahlığı yubatmaq olmaz. Bə'zən də diqqətsizlik ucbatından insan elə yersiz bir hərəkət edir ki, başqalarına zərər toxunur. Əgər bu zərəri aradan qaldırmaq mümkündürsə, görüləsi tədbir tə'xirə salınmamalıdır. Həzrət (ə) buyurur: «Üzrün varsa, gecədən keçməyə qoyma». Yə'ni gecəni səhvinlə qol boyun yatma! Nə qədər ki, gecə düşməyib, öz nöqsanlarına çarə qıl! Əgər bir şəxsdən üzr istəməyə borclusansa, üzr istə və sonra rahat yat! Əgər öz diqqətsizliyini, əldən verdiyin faydanı bərpa etmək istəyirsənsə, bu işi sabaha saxlama. Olsun ki, sabah bu işə müvəffəq ola bilməyəsən, ikinci, vaxt ötdükcə kin-küdurət arta bilər. Üçüncü, zaman keçdikcə kin-küdurəti aradan

qaldırmaq çətinləşir. Təsəvvür edin ki, ağzınızdan münasib olmayan bir söz çıxıb, əgər dərhal üzr istəsəniz, qarşı tərəfin narahatlıq və narazılığı aradan qalxar. Amma belə bir üzürxahlığı yubatdıqda qarşı tərəf özünə münasibətdə hörmətsizlik edildiyini düşünür. Beləcə, kin üstünə kin gəlir. Özünüz də bu halı təcrübədən keçirə bilərsiniz. Məsələn, bir şəxs sizə qarşı kobudluq etmişdirsə, günlər ötdükcə kin üstünə kin gəlir və sizin narahatçılığınız daha da artır. Amma kobudluq edən şəxs sizdən dərhal üzr istədiyi vaxt hər şeyi unutmaq daha da asan olur. Beləcə, üzürxahlığı gecədən keçməyə qoymayın. Öz çirkin işlərinizi, yersiz rəftarlarınızı, büdrəmələrinizi dərhal aradan qaldırın.

Qeyd olunan məsələ insanın Allaha bəndəlik yolunda batdığı günahlara münasibətdə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həzrət Əli (ə) digər kəlamlarında uyğun məsələyə toxunaraq buyurur: «Öz günahlarınızdan tövbə etməkdə tələsin və tövbəni tə'xirə salmayın». Həzrətin (ə) öz buyurduğuna əsasən, bu cümlələrdən həm dünya əhli, həm də axirət əhli istifadə edir. «Üzürxahlığı tə'xirə salmayın» buyuruğu həm bəndənin dünya həyatı üçün faydalı olan Allah bəndəsi qarşısında üzürxahlığa şamildir, həm də günahların bağışlanması üçün faydalı olan Allah qarşısındakı üzürxahlığı əhatə edir. Hər iki məqamda yubanmadan hərəkət etmək zəruridir. Demək, hər hansı səhvə yol vermişsinizsə, onu aradan qaldırmağa tələsin. Əgər bu işi yubatsanız, aradakı kin-küdurət artar və axirət cəzanız daha da ağırlaşar.

DÖVRÜN İMKANLARINDAN FAYDALANMADA ORTA HƏDD-E'TİDAL

Həzrət (ə) sözünün davamında bədii və gözəl bir təşbih işlədir: «**Dövrün miniyi sənə ramikən ondan istifadə et**». Həzrət (ə) bu oxşarsız və ilahi buyuruğunda dünyanı bir miniyə (dəvəyə) bənzədir. Buyurulur ki, bu dəvəyə süvar olmuş insan onu aramaram sürüb, məqsədə çata bilər. Amma bu ehtimal da var ki, həmin dəvə tərslik göstərüb, bizi məqsədə çatmaqdan məhrum edə. Ona görə də bu dəvə tərsliyə başlamamış ondan istifadə etmək lazımdır. Əgər bugünkü dəmir minikləri misal çəkəsi olsaq, deməliyə ki, istər avtomobil, istər təyyarə, istərsə də qatar qəzaya uğraya bilər, mühərriki işdən düşər. Beləcə, yolumuz yarımçıq

qalar. Nə qədər ki, belə bir hal yaranmayıb, cəld hərəkət etmək lazımdır. Bu minik yaxşı bir minikdir, amma tərslik etdiyi halda yolumuzu davam edə bilməyəcəyik. Demək, nə qədər ki, bu minik ram olmuşdur, ondan istifadə edilməlidir. Bu miniyin hövsələsini daraltmayın ki, sizi yerə vursun. Onunla yumşaq rəftar edin ki, lazımınca bəhrələnə biləsiniz. Bu ifadələr ilk baxışdan olduqca sadə görünür. Amma onun batinində örtülü nöqtələr vardır. Hər birimiz gündəlik həyatımızda bu məsələnin nümunələri ilə rastlaşırıq. Məsələn, elə bizim bədənimiz də bir minik kimidir. Biz ondan istifadə edirik, amma, adətən, nəzərə alırıq ki, bu bədənin qüvvəsi məhduddur. Qidalanmada, istirahətdə, sağlamlığın qorunmasında biz bu bədən ehtiyaclarının tələblərini çox az nəzərə alırıq. Unutmayın ki, bu bədənin imkanları məhduddur. Bu miniyin qüvvəsini nəzər alın. Onun ictimai mövqeyini, iqtisadi imkanlarını nəzərdən qaçırmayın. Bu minikdən lazım olan həddə bəhrələnməliyik. Onun qüvvəsi və imkanı əbədi deyil. Ona görə də həmin imkan və qüvvədən Allah və Allah bəndələri yolunda istifadə etmək, ifrat və təfritdən çəkinmək lazımdır. Məsələn, sinif otağı, müəllim, məktəb, dost, yaxşı qonşu, bütün bunlar Allahın bizə verdiyi ne'mətlərdir. Bu ne'mətlərdən lazımı qaydada, ideal şəkildə istifadə edilməlidir. Heç şübhəsiz ki, bu ne'mətlər bir gün əlimizdən çıxasdır. Olsun ki, bu ne'mətlərdən istifadə edilməzsə, insan zərərə düşər. Dəlisoğlu tutmuş minik nəinki insanı mənzilə çatdırmır, hətta onu yerə çırpır, həyatı üçün təhlükə yaradır. Demək, nə qədər ki, bu ne'mətlərdən zərər görməmişik, icazə verilmiş həddə onlardan istifadə etməliyik.

OTUZ BİRİNCİ DƏRS

ÜSTÜNLÜK TƏLƏBİNİN KÖKLƏRİ

«Gözlə ki, tərslik və inadkarlıq miniyi dəlisov at kimi səni götürüb, fəlakət girdabına yuvarlatmasın! Bir günaha batdıqda onu tövbə ilə yumağa tələs!»

Əmirəl-mö'minin Əlinin (ə) öz oğlu imam Həsən Müctəbaya (ə) vəsiyyətinin bir hissəsini şərh və təfsir etdik. Həzrət (ə) yuxarıdakı şərif ifadələrində diqqətimizi tərsliyin və tövbəni tə'xirə salmanın təhlükəsinə yönəldir. Biz belə bir təhlükədən olduqca dərin qəflətdəyik. Biz tərslik və inadkarlıq xüsusiyyətini daha çox uşaqlarda müşahidə edirik. Bə'zən insan elə uşaqlıq dövründən bir məsələnin üzərində inadkarlıq göstərir, tərslik edir. Onlara məsləhət verildikdə müxalif olur, tə'kid etdikdə daha sərt münasibət nümayiş etdirirlər. Onlar heç vəchlə öz qərarlarını dəyişmək istəməzlər. Əlbəttə ki, belə bir xasiyyət insanın xarakterinə hopduqda təkcə uşaq oyunlarına tə'sir göstərmir. Əksinə, bu xasiyyət gənclik, orta yaş dövrü, hətta qocalıqda da öz işini görür, insanın həyatını öz tə'siri altına salır. Olsun ki, çoxları bu çirkin sifəti özlərində görə bilmirlər.

İSTƏKLƏRİN TƏ'MİNİNDƏ ORTA HƏDD-«E'TİDALIN» GÖZLƏNİLMƏSİ

İndi isə bu nöqtəni araşdırmalıyıq ki, insanda belə bir ruhiyyəni, çirkin sifəti yaradan nədir? Nə üçün insan səhv bir iş gördükdə inadkarlıq göstərir və istəmir ki, ona qarşı çıxılsın? Nə üçün səhvin e'tiraf edilməsi insan üçün bu qədər çətin olur?

Uşaqlarla sıx ünsiyyətdə olanlar yaxşı bilirlər ki, uşaqlar öz səhvlərinə görə asanlıqla üzr istəyirlər. Böyüklər isə əksinə, inadkarlıq göstərir, öz nöqsanlı rəftarlarını davam etdirir, özlərini islah etmək istəmir və deyirlər: «Nə etmişəmsə, düz etmişəm...»

Belə bir rəftarın kökü bütün insanlarda mövcud olan özünəməhəbbətdir. Özünəməhəbbət hissi də başqa hisslər kimi orta həddə ola bilər, ya da ifrata, təfritə uğrayır. Orta həddə insanın özünü sevməsi nəinki pis deyil, əksinə, lazımlı bir meyldir. Şübhəsiz ki, özünü sevməyən insan öz təkamülü üçün addım atası deyil, hətta öz canını qorumaq üçün də çalışması deyil. Demək, insanın özünə məhəbbəti, həyatını davam etdirməyə çalışması heç də pis iş sayılmır. Əksinə, insanın özünə sevgisi Allahın onu özünü qoruyub, kamilliyə çatması üçün qərar verdiyi bir hissdir. Əgər belə bir hiss olmasaydı, heç bir mövcud öz maddi və mə'nəvi tərəqqisi üçün çalışmazdı.

Bəli, belə bir istək zəruri və əhəmiyyətlidir. İkinci əhəmiyyətli məsələ bu istəyin qədəri məsələsidir. Bu xasiyyət də digər xasiyyətlər kimi orta həddən çıxıb, ifrata və ya təfritə varması yaxşıdır və insanın kamilləşməsi üçün zəruridir. Bu xasiyyətin xeyirli həddi müəyyənləşdirildikdən sonra başqa bir mühüm məsələ qalır: Bəs kamillik ölçüsü nədir? İnsan özü üçün nəyi kamillik hesab etməlidir? Sözsüz ki, insan özünü sevir və daha kamil olmaq istəyir. Belə bir istəyin heç eybi yoxdur və müsbət qarşılmalıdır. Amma kamilliyin nə olduğu müəyyənləşdirilməlidir. İnsan özü kamalın nə olduğunu bilmədikdə tanıma və mərifət kimi amillər onun köməyinə gəlir. Yəni kamilliyə doğru can atan insan kamillik ölçüsünü müəyyənləşdirmək üçün tanıma və mərifət amillərinə ehtiyaclıdır. Kamillik istəyi bu amillərlə müşayiət olunarsa, insanın səadəti təmin olunur.

Bir qism meyl və istəklər insanda öz-özünə peyda olur və insanın həyatını öz təsiri altına alır. Məsələn, insanın həyat istiqamətinin müəyyənləşməsində təbii, irsi, ictimai amillərin rolu var. Hətta bəzən insanın özündən xəbərsiz onda həyat yolunu dəyişən meyllər yaranır. Demək, insan qarşısındakı yollardan onu həqiqi kamilliyə aparacaq düzgün yolu seçmək üçün tanıma, mərifət, düşüncə kimi amillərə ehtiyaclıdır.

İSTƏKLƏRİN TƏMİNİNİN TƏRBIYƏVİ TƏSİRİ

Allah-təalanın insana əta etdiyi digər bir qüvvə ondakı istiqlal və azadlıq meylidir. Sadə bir nümunə göstərək. Artıq ayaq üstə durub yeriməyə başlayan uşaq heç vaxt əlindən tutulmasını istəmir. Yəqin müşahidə etmişiniz ki, yeriməyi bacarmayan uşaq, adətən, ata-anasının əlindən tutmaq istəyir. Amma elə ki, özü yeriməyi öyrəndi ona əl uzatdıqda əlini gizləyib, köməkdən imtina edir. Böyüklər bu yaşda uşaqı yoldan keçirərək onun əlindən tutmağa çalışırlar. Amma uşaq tərslik göstərir, əlini verməyə heç cür razılaşmır. Çünki onda azadlıq, istiqlal istəyi var. Bu Allah-təalanın insana əta etdiyi əvvəldə qeyd etdiyimiz istəkdir. Bu qüvvə də insandakı digər qüvvələr kimi normal həddə olarsa, çox yaxşıdır. Körpə uşaq məhz bu qüvvə istəyində inkişaf edir, özünə istinad etməyə başlayır. Amma bu qüvvə zəif, «təfrit» olduqda uşaq daim başqalarından kömək umur, ata-anasının əlini

buraxmır. İstiqlal hissi zəif olan insanlar problemlə rastlaşdıqda onu müstəqil şəkildə aradan qaldırmağa cəhd etmirlər. Onlar daim başqalarından kömək gözləyir, ətrafdakılara ağız açırlar. Belələri mə'nəvi məsələlərdə də təpərsizdirlər. Çünki müstəqil şəkildə çalışmağı öyrənməmişlər. Onlar daim başqalarının kölgəsində keçinməyə vərmişlər. Sözsüz ki, belə bir ruhiyyə xoşagəlməzdir. Çünki bu ruhiyyə insanı tüfeyli həyata sürükləyir. Digər bir tərəfdən belə bir qüvvənin həddən artıq, ifrat olması da zərərliyə. Bu hiss ifrat olduqda insan yeri gəldi-gəlmədi özünə güvənir, başqalarına ehtiyac duymur. Bu sifətin elə bir həddi də var ki, insan özünü hamıdan üstün tutub, allahlıq iddiasına düşə bilər. Əlbəttə ki, belə bir xüsusiyyəti doğuran cəhalətdir. Körpə uşaq küçədən tək keçməyin təhlükəli olduğunu anlamadığı kimi, özünə ifrat güvənən böyük də bə'zi problemləri tək başına həll etməyin mümkünsüzlüyünü dərk etmir. Körpə əlini ata-anasının əlindən çıxarıb yolu köməksiz keçmək istəyir. Çünki onun azadlıq istəyinin həddi-hüdudu yoxdur, o anlamır ki, bəz'i işlərdə hökmən köməyə ehtiyacdır. Bir sözlə, həm ifrat, həm təfrit olduqca zərərliyə. İnsanın azadlıq və istiqlal istəyi bəyənilmiş olsa da, bu sahədə ifrata varmaq olduqca təhlükəlidir. Əgər ata-ana uşağın bu hissəsinə nəzarət edib, onu tənzipləməsə, uşağın həyatını böyük təhlükələr hədələyir.

İnsanın istiqlal və azadlıq istəyinin təzahürlərindən biri onun xüsusi bir şəxsiyyətə malik olmasına inamıdır. Məsələn, bir söz dedikdə bu sözün təsdiq olunmasını istəyir, arzu edir ki, əməl və rəftarları hamı tərəfindən qəbul olunsun. İnsanın özünün, əməl və rəftarlarının başqaları tərəfindən qeyd-şərtsiz qəbul olunması, onun təbii və fitri istəyidir. İnsanın dediyi sözlər yanlış sayıldıqda, rəftarı bəyənilmədikdə, təkliflərinə maraq göstərilmədikdə o bir növ cəmiyyət tərəfindən rədd edilmiş olur. Belə bir münasibət insanın təbii istəyinə ziddir. O, başqaları tərəfindən sevilməsinə, ona hörmət göstərilməsini, hamı tərəfindən qəbul olunmasını istəyir. İnsanın bu təbii istəyi və meyli onun tərbiyəsi və kamilləşməsi yolunda istifadə olunmalıdır.

İnsan ilkin mərhələdə ata-anası və yaşlıları tərəfindən qəbul edilməsini istəyir. Növbəti mərhələdə o cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmasını arzulayır. Amma vaxt ötdükcə anlayır ki, nəzərdə

tutulduğu şəxslər tərəfindən dəyərləndirilməsi və qəbul olunması bir o qədər də mühüm deyil. Əsas məsələ Allah tərəfindən bəyənilmək və qəbul olunmaqdır.

İnsanın başqaları tərəfindən bəyənilmək istəyi pis iş deyil və insanın təkamülünün fitri amillərindən sayılır. Amma belə bir istək yalnız o zaman tərbiyə üçün faydalı olur ki, dini və əqli amillərə əsaslansın. İnsan bu meylində baş qaldırmış qüvvəyə onun dini və əqli amillərinə əsasən anlayır ki, Allah-təala tərəfindən bəyənilmək insanlar tərəfindən bəyənilməkdən qat-qat üstündür. İnsanın bütün sə'yləri kamillik zirvəsi olan ilahi razılığın qazanılması yolunda sərf olunmalıdır. Ona görə də ata-analar və tərbiyəçilər tədricən bu fitri istəyi istiqamətləndirməyə çalışmalıdırlar. Uşaqlıq dövründə bu istək tələb edir ki, fərd öz yaşıdları tərəfindən bəyənilsin. Növbəti mərhələdə insan bu meyl əsasında cəmiyyətə uyğunlaşmaq arzusunda olur. Çünki o güman edir nəzərdə tutduğu adamlar üstündür və bu üstün insanların xoşuna gəlmək lazımdır. Amma ata-ana və tərbiyəçi uşağa tədricən anlatmalıdır ki, heç də hamı eyni fikirdə deyil və hamı tərəfindən bəyənilmək mümkünsüzdür. Məsələn, uşaqlar bir şeyi, böyüklər isə tamam başqa bir şeyi xoşlayırlar. Uşağa anladılmalıdır ki, böyüklər tərəfindən bəyənilmək, uşaqlar tərəfindən bəyənilməkdən daha üstündür. İnsanda seçim düşüncəsi yarandıqdan sonra o kimin razılığının daha üstün olduğunu araşdırmağa çalışır. Demək, bu fitri meyl tərbiyə olunub, tənzimlənersə, ideal nəticələr əldə olunur. Uyğun meyl tərbiyə olunmamış insanlar təqlidçi və dar baxışlı olurlar. Aydın məsələdir ki, belə insanlar həmişə başqalarının hərəkətlərini izləyib, onları yamsılamağa çalışırlar. Çünki onun yeganə məqsədi körpə uşaq kimi ətrafındakıların razı qalmasıdır. Beləcə, yaşlı adam da eynən körpə uşaq kimi cəmiyyətin razılığı naminə çalışır. Amma bu fitri meyl düzgün tərbiyə olunarsa, insan anlayır ki, o öz məhbubunu, razı salmalı olduğu varlığı özü seçməlidir. Yə'ni başqalarının sevdiyini sevmək kökündən yanlış bir hərəkətdir. Düşüncəli insan üçün isə belə bir sual ortaya çıxır ki, kimin razılığı və sevgisi daha üstündür? Düzgün düşüncə və uzaqgörənliklə bu suala cavab tapanlar Allahın razılığını yaranmışların razılığından üstün tuturlar. O vaxt insanda elə bir hal yaranır ki, ilahi razılıqdan başqa heç bir istəyi olmur. Bir neçə

ayəni nəzərdən keçirək: «**O yalnız ən uca olan Rəbbinin razılığını qazanmaq üçün belə edər**».¹; «**Biz sizi ancaq Allahın razılığından ötəri yedirdirik. Sizdən nə bir mükafat, nə də bir təşəkkür gözləyirik**».²; «**Allahın razılığını qazanmaq üçün belə işlər görən şəxsə böyük mükafat verəcəyik**».³ Bu və digər ayələrdə «Allahın razılığı» ifadəsi insanın fitri meylini tərbiyələndirmək məqsədi ilə işlədilmişdir. İnsana anladılır ki, öz əməllərində başqalarının razılığını yox, yalnız Allahın razılığını gözləsin.

Belə bir vəziyyət insanın kamillik istəyində də mövcuddur. Bu meyli də tərbiyə etmək lazımdır. İnsanın öz şəxsiyyətini biruzə verməsi və bunu özü üçün kamillik hesab etməsi fitri və ilahi bir meyldir. Amma insana kamilliyə çatma yolu göstərməlidir ki, həqiqi kamilliyi tanıya bilsin. İnsan bilməlidir ki, getdiyi kamillik yolu deyil və bu yolda qalıb tər axıtmağa dəyməz. İnsan bilməlidir ki, səhv etdiyi zaman məhz bu səhvi aradan qaldırmaq kamillikdir. İnsan batdığı günahdan dərhal tövbə etməli, bir şəxsə qarşı nahaq iş görmüşsə, üzr istəməli, hətta kimsə üçün zərərli olmayan səhvini təkrarlamamalıdır.

Əgər fitri meyl və daxili özünəməhbət istəyi kamillik istəyi ilə müşayiət olunarsa, insan düzgün rəftar yolunu tapa bilər. Bu halda insan tərslikdən əl çəkər, həqiqət axatarışı və həqiqətin qəbuluna üz tutar. Əlbəttə, belə bir halın çoxsaylı əsərləri vardır ki, onlar haqqında danışmaq söhbətimizin çərçivəsindən kənaradır.

ÖZÜNƏMƏHƏBBƏT İSTƏYİNİN TƏ'MİNİNDƏ İFRATIN NƏTİCƏSİ

Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, insanda tərslik sifəti nə üçün və necə peyda olur, necə olur ki, insan öz yanlış yolunu davam etdirir. Əslində bu ruhiyyə insanın fitri bir istəyindən doğur. İnsan bu yolla bir növ öz kamilliyini nəzərə çarpdırmaq, şəxsiyyətini sübut etmək istəyir. Ona elə gəlir ki, səhvə yol verməsi insanın şəxsiyyətini ləkələyir. Ona görə də nə yolla olur olsun, öz əməlinə, rəftarına, sözlərinə həqiqət donu geyindirməyə çalışır. Bu ruhiyyənin nəticələrini bir qədər araşdırsaq, yaxşı olar.

¹ «Ləyl» surəsi, ayə 20.

² «İnsan» surəsi, ayə 9.

³ «İnsan» surəsi, ayə 11.

Tutaq ki, dostlarınızla söhbət zamanı onlardan biri sizin fikrinizə qarşı çıxıb, «həqiqət mən deyəndir» söyləyir. Siz isə hər vaxtlə sübut etməyə çalışırsınız ki, dostunuzun tənqidi düzgün deyil və sizin dedikləriniz həqiqətdir. E'tiraz yollarından biri budur ki, insan dediği sözün üstündə durub mövqeyindən geri çəkilməsin. Yəni dediklərinin həqiqət olmadığını anladığı halda mövqeyindən geri çəkilmir, tərslik göstərir. Bu hal tərslik və inadkarlığın növlərindən biridir. Həyatımızda belə hallarla tez-tez qarşılaşırıq, amma bir o qədər də diqqətli olmuruq. Bə'zən bu ruhiyyənin çox pis nəticələri olur. Bu sifət xarakterə hopduqda böyük fəsadlar ortaya çıxır. Əgər belə bir ruhiyyə insanın xarakterinə hopub, xasiyyətə çevrilmişdirsə, o dediği bütün sözləri doğru hesab edir və heç vaxt səhvini e'tiraf etmir. Bu yersiz inadkarlığın çoxsaylı fərdi və ictimai fəsadları olur. Belə bir insan vəzifə kürsüsünə oturduqda, bir dəstə insana başçılıq etdikdə həm özünü, həm də ona tabe olanların azgınlığına səbəb olur. Belələrində inadkarlıq xasiyyətə çevrildiyindən heç zaman səhvlərini e'tiraf etmir, beləcə, xalqı azdırırlar. Bu ruhiyyə həmin uşaqlıqdakı tərslikdən qidalanır. Belə bir xarakterə malik insan prezident olsa belə, öz tərsliyindən və inadkarlığından əl çəkmir.

Yeniyyətə və gənclərin bu sahədə özlərini tərbiyə etmək üçün geniş imkanları və fürsətləri vardır. Tərslik və inadkarlıq, xarakterində kök atmayanlar, özlərini bu təhlükədən qoruya bilərlər. Əgər özünüzdə belə bir xasiyyət görürsünüzsə, yəni səhvlərinizi e'tiraf etməkdə, onları aradan qaldırmaqda çətinlik çəkirsünüzsə, bilin ki, olduqca təhlükəli bir yoldasınız və bu işin sonu olduqca pisdir.

TƏRSLİYİN ÇARƏSİ

Yaxşı olar ki, bir qədər də tərslik və inadkarlıq xasiyyətinin müalicəsi haqqında danışaq. Uyğun xəstəliyə düzgün müalicə tə'yin etmək üçün əvvəlcə təsəvvürümüzdə tərs və inadkar bir uşaq canlandırmaq. Onunla necə rəftar edirsiniz? Əgər inadkarlıq göstərsə, nə tədbir görürsünüz? Tutaq ki, bir uşaq xəstədir və orqanizmi üçün zərərli olan bir şey yemək istəyir. Ya da bu uşaq ona məsələhət görülməyən oyunlara qatılmaq üçün inadkarlıq göstərir. Əgər bu vaxt onunla baş-başa gəlsəniz, siz də inadkarlıq etmiş olarsınız. Belə bir münasibətin zərərinə müəyyənləşdirmək

çətindir. Amma ağıllı bir tədbir görmək istəsəniz, onun sevdiyi, maraqlandığı bir işi öz məqsədiniz üçün vasitə seçməlisiniz. Tutaq ki, həmin uşaq hansısa bir oyuncağı daha çox sevir və ya parkda, əyləncə yerlərində gəzməyi xoşlayır. Uşaq tərslik göstərib, bir işdən əl çəkmək istəmədikdə onun diqqətini başqa bir sevdiyi işə yönəltməyə çalışın. Onu xoşladığı yerlərdə gəzdirin ki, diqqəti əvvəlki işdən yayınsın. Amma uşaq inadkarlıqla zərərli bir şey yemək və ya zərərli bir iş görmək istəyirsə, siz ona sərt şəkildə qadağa qoysanız, uyğun rəftarınız uşaqdakı tərsliyi bir qədər də gücləndirəcəkdir. Bu sayaq rəftarlarınızın ilkin zərəri yetərsiz tərbiyədir. Onu tutduğu səhv yoldan uzaqlaşdırmaq üçün yeganə doğru yol diqqətini ikinci maraqlı işə yönəltməkdir. Adətən, insan sevdiyi bir şeyin ardınca gedərkən yolda ikinci bir sevdiyi şeylə rastlaşarsa, əvvəlki istədiyi bir qədər zəifləyir. Əlbəttə ki, bu qayda təkə tərsliyə aid deyil. Digər insani və heyvani meyllərdə də belə bir təzahür nəzərə çarpır. İnsanda baş qaldırmış hər hansı bir istəyi aradan götürmək asan iş deyil. Bu vaxt ən yaxşı yol diqqəti başqa bir maraqlı işə cəlb etməkdir. Şəhvət, qəzəb, eqoistlik kimi dəlisov miniklər tərsliyə başladıqda onların qarşısını almaq çətin olur. İlk mərhələdə çalışmaq lazımdır ki, bu istəklər çərçivədən çıxmasın. Məsələn, şəhvət qılgıncımları alovlanıb tüğyan qopardıqda onun qarşısını almaq çox çətin olur. Ariflər demişkən, şəhvət qazanını qaynamağa qoymayın. Bu qazan qaynamağa başladıqda onu soyutmaq asan olmur. Qəzəb də belədir. Əsəblərinin qıcıqlandığını hiss edən insan bu hissi qızıqdıran şəraitdən qaçmalıdır. Amma elə ki, qəzəb cuşa gəldi onu soyutmaq ciddi bir problem olur. Tərslik də eyni səciyyədədir. İlk mərhələdə onu cilovlamaq lazımdır. Əgər səhv bir söz deyilmişsə, bu səhvi dərhal aradan qaldırmaq nisbətən asan olur. Amma bu səhv ikinci dəfə naçarlıqla təkrarlandıqda artıq bu ruhiyyəni kənarlaşdırmaq çətin olur. Ona görə də insan ağzından çıxmış səhv sözün üstündə dayanıb, inadkarlıq göstərməməli, «mən belə demişəm, başqa cür də ola bilməz» deməməlidir. Ona görə də nə qədər ki, tüğyan qopmayıb, özümüzü cilovlamalıyıq. Xüsusi ilə mühakimə yürütməyə tələsməməliyik.

Elə ki ağızdan bir söz çıxdı, bu sözü geri qaytarmaq çətin olur. Ona görə də min ölçüb, bir biçmək, düşünüb danışmaq,

mühakimələrdə tələskənliyə yol verməmək lazımdır. Bu üsul tərsliyin qarşısını almaq və bu dəlisov atı cilovlamaq yollarından biridir. Bizdən bir söz soruşurlarsa tələsik cavab verməməliyik. Bir qədər düşünməklə yanlış sözlərdən pəhriz etməliyik. Çünki tələsik danışarkən səhvə yol vermək ehtimalı da böyük olur. İnsan səhvə yol verdikdən sonra bu səhvin qarşısını almaq xeyli çətin olur. Amma düşünüb danışdıqda tərslik və inadkarlıq üçün meydan daralır. Ona görə də bütün rəftarlarınızda götür-qoy etməli, ən gözəl yolu seçməliyik. Əgər bizə bir iş təklif olunursa, bu barədə təqribən bir saat düşünsək, çox yaxşı olar. İmkan olduqda hətta bir gün götür-qoy edib, sonra qəti qərara gəlmək lazımdır

TƏRSLİK VƏ İNADKARLIĞIN KÖKLƏRİ VƏ NƏTİCƏLƏRİ

Həkim Loğman öz nəsihətlərindən birində buyurur: Sizinlə məsləhətləşilən vaxt üç gün möhlət istəyin. Namazdan sonra bu barədə düşünün, sizdən məsləhət istəyərlərsə, deyin ki, üç gündən sonra cavab verərəm. Sübh namazını qıldıqdan sonra həmin mövzu haqqında bir qədər düşünün, sonra isə qərar qəbul edin. Çünki namaz zamanı elə bir səmimiyyət və xalislik yaranır ki, namazdan sonra düşünmək daha səmərəli olur. Ona görə də sizdən bir məsələ haqqında məsləhət istədikdə öz fikrinizi tələsik bildirməyin, əqidənizi açıqlamayın. İmkan olduqda iki-üç gün möhlət istəyin, həmin vaxta uyğun həddə səbrli və hövsələli olun, heç vaxt öz fikrinizi bildirərkən tələskənliyə yol verməyin. Çünki deyilmiş sözü geri qaytarmaq mümkünsüzdür. Amma götür-qoy etdikdən sonra belə səhvə yol vermiş olsanız, səhvinizi e'tiraf edin. Çünki səhvi e'tiraf etmək inadkarlıqla onun üzərində dayanmaqdan çox-çox xeyirlidir. Siz bu yolla öz şəxsiyyətinizi qorumuş olarsınız. Əgər ətrafdakılar görsələr ki, siz səhvə yol verdikdə səhvinizi e'tiraf etmək əvəzinə inadkarlıq göstərirsiniz, sizə nifrət etməyə başlayacaqlar. Bilin ki, insanlar tərs və inadkar şəxsləri sevmirlər. Biz özümüz də beləyik. Özümüz də inadkarlığı xoşlamayıb, inadkarlara nifrət ediriksə, bəs nə üçün özümüz də belə olmalıyıq?! Öz şəxsiyyətini inadkarlığı ilə qorumaq istəyən insan anlamır ki, məhz inadkarlıq vasitəsi ilə şəxsiyyət puça çıxır. Siz tərslik göstərərək, dediyiniz səhv sözləri təkrarlamaqla kimlərisə qısa bir müddət aldada bilərsiniz. Amma əmin olun ki,

bir müddət sonra həqiqət üzə çıxacaq və tərsliyimiz başımıza bəla olacaq. Bu halları gündəlik həyatımızda dəfələrlə müşahidə etmişik. Ya özümüzdə belə bir xasiyyət var, ya ətrafımızdakılarda həmin ruhiyyə mövcuddur. Öz yersiz inadkarlığımızla qarşı tərəfi bir neçə dəfə aldada bilsək də, bir gün həqiqət mə'lum olduqda şəxsiyyətimiz tapdanır, əlimiz boşda qalır. Yanlış söz danışdığını və ya nöqsanlı bir iş gördüyünü anlayan insan dərhal öz səhvini düzəltməyə çalışmalıdır. Əgər bir şəxsə qarşı hörmətsizlik etmişiksə, dərhal üzr istəməliyik. Çünki vaxt ötdükcə yaranmış kin-küdurət bir az da dərinləşir və onun müalicəsi problemə çevrilir. Günaha yol vermiş insan dərhal tövbə etməli, həmin günahı təkrarlamamalıdır. Səhvə yol vermiş insanın tərsliyi və inadkarlığı onu elə bir həddə gətirib çıxarır ki, o hətta açıq-aşkar gördüyü həqiqəti də inkar edir və gün kimi aydın olan gerçəklikləri qəbul etmək istəmir.

Olsun ki, bu hal bə'ziləri üçün inandırıcı görünür. Düşüncülər ki, həqiqəti anlamış adam onu necə inkar edə bilər? Əlbəttə ki, belə bir halı təsəvvür etmək çətindir. Bu hal nə qədər inandırıcı görünməsə də, mövcuddur və bu barədə Qur'ani-kərimdə buyurur ki, Fir'on ardıcılıarı ilahi ayələri Musanın (ə) əlində gördükdə bu ayələrin həqiqət olduğuna əmin oldular. Amma yenə də inkar etdilər.¹ Çünki bu insanlarda üstünlük istəyi o qədər güclü idi ki, heç bir vəchlə Həzrət Musanın (ə) sözlərini qəbul etmək istəmədilər. Onlar düşünürdülər ki, həqiqəti qəbul edəcəkləri təqdirdə hakimiyyətdən əl çəkməlidirlər.²

Üstünlük tələbi və başqalarına hakimlik arzusu olduqca təhlükəli bir haldır. Bir insanda üstünlük tələbi olarsa, o heç vaxt behişt əhli ola bilməz.³ Belə bir ruhiyyə insanın aqibətini viran qoyur.

Əslində insandakı üstünlük tələbi aşağı mərhələlərdən başlanğıc götürür. Bu xəstəliyi kökündən qazıb çıxarmaq üçün insan tədbir tökməkdə yubanmamalıdır. İmam Baqir (ə) buyurur: «İnsanda üstünlük tələbinin nümunələrindən biri budur ki, o hətta paltarındakı tikişin başqalarının paltarlarındakı tikişdən üstün

¹ «Nəml» surəsi, ayə 14.

² «Nəml» surəsi, ayə 14.

³ «Qəsəs» surəsi, ayə 83.

olmasını və diqqəti cəlb etməsini istəyir».¹ Rəvayətdə buyurulan istək daha təhlükəli və daha çox məzəmmət olunmuş üstünlük tələbi xasiyyətinə aparan bir yoldur. İnsan öz məsləhətini araşdırıb tapmalı və Allahın istəyini öyrənməlidir. Demək, insan öz daxilindəki üstünlük tələbinin suallarına yox, Allahın istəklərinə cavab verməlidir. İnsanın özünü daim başqaları ilə müqayisə edib, onlardan üstün olmaq istəyi axırda həsəd, zülm, haqsızlıq kimi çirkin sifətlərlə nəticələnir. Ən nəhayətdə isə insan küfr uçurumuna yuvarlanır. Küfrün bir növü də «cuhud» adlanır. «Cuhud» həqiqəti bilərək, onu inadkarlıq ucbatından inkar etməkdir. Yə'ni bir şəxs həqiqəti anladığı halda ona qarşı çıxır və bihəl olduqca təhlükəlidir. Bir çox azğınlıqları doğuran məhz bu haldır. Ehtiyatlı olmalıyıq ki, başqalarından üstün görünmək həvəsi və bu həvəsdən doğan inadkarlıq varlığımıza hakim olmasın. «Bu sözü mən demişəmsə, demək, doğrudur» ruhiyyəsi zikr olunan çirkin sifətə aiddir. İnsan həqiqətə öz dilindən çıxdığı üçün yox, həqiqət olduğu üçün bağlanmalıdır.

Əlbəttə ki, hər şeyi sorğu-sualsız qəbul etmək də düzgün deyil. Hər ağızdan çıxan sözü qəbul etmək ağılsızlıqdır. Bu gün qərb dünyasının rəvac verdiyi «hər şeyi bağışlamaq, hər şeylə barışmaq» ruhiyyəsi, şəksiz ki, yanlışdır. İnsan əvvəlcə həqiqəti tanımalı, sonra onun ardınca getməlidir. Həqiqəti güzəştə getmək, həqiqəti qurban verərək kiminləsə razılaşmaq yol verilməzdir. Amma əgər anlasaq ki, sözüümüz, mövqeyimiz və işimiz yanlışdır, inadkarlıq göstərməməli, səhvimizi e'tiraf edib, onu aradan qaldırmağa çalışmalıyıq. İnsan özündə elə bir ruhiyyə yaratmalıdır ki, həqiqəti qəbul edib, əmələ başlasın və bu həqiqətdən üz döndərməsin. Amma düşündüyünün yanlış olduğunu və həqiqətin mövcudluğunu dərk edən insan səhvini e'tiraf etməli, təkəbbür, lovğalıq, eqoistliyi kənara atmalıdır. Çünki bu çirkin xasiyyətlər həqiqətin qiymətləndirilməsində böyük maneədir. İnsan həqiqətə tabe olmalı və inadkarlıqdan əl çəkməlidir. İnadkarlıq öz süvarisini yerə çırpıb, onun varlığını təhlükə altında qoyan dəlisov bir atdır. Həddini aşıb tüğyan qoparmış şəhvət və qəzəbin də nəticəsi belədir. Təəssüf ki, şəhvətin, qəzəbin tərsliyin acı nəticələrindən xəbərdar olsaq da,

¹ «Biharul-ənvar» 79-cu cild, səh.312

yenə də biganəlik göstəririk. İnadkarlıq aqibəti fəlakət olan dəlisov minikdən başqa bir şey deyil. Əmirəl-mö'minin (ə) imam Həsənə (ə) buyurur: **«Gözlə ki, tərslik və inadkarlıq miniyi dəlisov at kimi səni götürüb, fəlakət girdabına yuvarlatmasın!»**

Uyğun kəlamın başqa nüsxələrdəki nümunələrində də Həzrət (ə) tərsliyi dəlisov ata oxşatmışdır. Bu atın cilovunu əlinə ala bilməyən insan uçruma yuvarlanasıdır. Tərsliyin günah həddinə çatmış nümunələrindən biri də insanlar arasındakı münasibətlərdə özünü göstərən tərslikdir. Çünki tərslik və inadkarlıq üzərində israr günah üzərində israr sayılır. Ona görə də Həzrət (ə) tərsliyi qadağan etdikdən sonra buyurur: «Bir günaha batdıqda onu tövbə ilə yumağa tələs!» Günahın təkrarı da tərsliyin bir növüdür. Çünki bu halda insan gördüyü səhv işi yenidən təkrarlayır.

OTUZ İKİNCİ DƏRS

XƏTƏR VƏ HƏZƏR (TƏHLÜKƏ VƏ ONDAN QORUNMA)

*«Səni əmin, e'tibarlı bilən şəxsə həтта o xəyanət etsə də, sən xəyanət etmə! O sənin sirrini faş etsə də, səni onun sirrini açma! Daha çoxa çatmaq ümidi ilə özünü böyük təhlükəyə atma! Ruzi üçün çalış, həqiqətən, tə'yin olunmuş ruzi sənə çatasıdır. (Qazanc ardınca qaçan) Tacir özünü təhlükəyə atmışdır».*¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Həzrət Əlinin (ə) imam Həsənə (ə) vəsiyyətnaməsinin təfsirində çatdıq ki, bu hissədə Həzrət (ə) islami dəyərlər məcmuəsində ən ümumi əxlaqi dəyərlərdən birinə toxunur. Bütün bəyənilmiş bu dəyərli əməllər üçün şərtlər mövcuddur. Yalnız həmin şərtlər ödəndikdə uyğun əməl öz dəyərini qoruyur. Əksər yaxşı işlər mütləq şəkildə dəyərli bildirilsə də, onların hər biri üçün istisna hallar mövcuddur. Məsələn, hamımız bilir ki, İslam baxımından doğru danışmaq yaxşı işdir. Amma elə şərait yarana bilər ki, doğru danışmaq yox, yalan danışmaq zəruri olar. Əgər bir mö'minin həyatı təhlükədədirsə və onu yalan danışmaqla xilas etmək mümkündürsə, belə bir vəziyyətdə yalan danışmaq vacibdir. Doğru danışmaq dinimizdə ümumi şəkildə yaxşı sayılsa da, istisna hallar mövcuddur. Bə'zən də əksinə olur. Pislənilmiş bir əməl müəyyən bir şəraitdə mümkün sayılır. Məsələn, insanla pis rəftar, onun döyülməsi ümumi şəkildə pislənilmiş bir işdir. Amma söhbət qisasdan getdikdə bu rəftarlar mahiyyətini dəyişir. Məsələn, müqəddəs İslamda savaşa haram bildirildiyi aylar var. Amma düşmən hücum etdiyi təqdirdə artıq müharibə labüddür və günah sayılmır. Məsələn, Məscidül-həramda (Kə'bədə) vuruşmaq olmaz. Amma əgər düşmən hücum etmişsə, vuruşmaqdan savayı çıxış yolu yoxdur və müdafiə olunmağa məcburuq.

ƏMANƏTDARLIQ

Bə'zi dəyərlər üçün isə müsbət və mənfi olmasına baxmayaraq istisna halları yoxdur. Bu dəyərlərə hər şəxs, hər yerdə, hər zaman riayət etməlidir. Bu dəyərlərdən biri əmanətdarlıq, əmanətə vəfadır. Bu dəyər üçün heç bir istisna hal yoxdur. Əgər bir şəxs sizə əmanət tapşırırsa, istənilən bir halda bu əmanəti qorumaq lazımdır. Əgər tapşırılan əmanəti qəbul etməmişsə, onu qorumağa borclusunuz. Əmanət tapşırmanın kimliyinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Heç bir istisna halda əmanətdarlıqdan imtina etmək olmaz. Zamanın, məkanın, əmanət tapşırmanın və onu qəbul edənin əmanətdarlığının mahiyyətinə və dəyərinə heç bir tə'siri yoxdur. Əmanət bütün hallarda qorunmalıdır. Ona görə də hətta kafir bir şəxs sizə əmanət tapşırırsa, onu qoruyub, vaxtında

sahibinə qaytarmalısınız. Hətta əgər düşməndən əmanət qəbul etmişsinizsə, bu əmanətə xəyanət etmək olmaz.

Olduqca maraqlı bir rəvayətdə İmam Səccad (ə) buyurur: «Əgər atamın qatili öz qılıncını mənə əmanət tapşırırsa, onun əmanətini qoruyub, özünə qaytararam». Unutmayın ki, bu sözü deyən imam Səccaddır (ə) və o, atasının qatilinin əmanəti haqqında danışır. Olsun ki, varlıq aləmində bundan yetərli misal çəkmək mümkünsüzdür. Uyğun rəvayətdən görüldüyü kimi əmanətə münasibətdə heç bir istisna hal yoxdur. Ona görə də imam (ə) qəti şəkildə əmanətin toxunulmazlığına öz münasibətini bəyan edir.

Mə'lum məsələdir ki, insan əmanəti qəbul etməyə də bilər. Əmanəti qəbul etməmək ona xəyanət etməkdən fərqli bir hərəkətdir. Amma elə ki əmanət qəbul olundu artıq onu qorumaq vacib olur. Əmanətə vəfalı olmaq, ona xəyanət etməmək heç bir mübahisə doğurmayan prinsiplərdir.

ƏMANƏTDARLIQ BÜTÜN HALLARDA YAXŞIDIR

Adətən, əmanət və əmanətdarlıqdan danışarkən insan ixtiyarsız olaraq, hansısa maddi bir şey haqqında düşünür. Hansı ki, əmanətin əhatə dairəsi daha genişdir. İnsanın gördüyü, eşitdiyi bir şey də əmanət ola bilər. Məsələn, bir şəxs öz sirrini sizə açmışsa və siz də bu sirri saxlayacağımıza söz vermişsinizsə, sözünüzə əməl etməli, onun əmanətini qorumalısınız. Heç bir halda bu sözü açmağa icazə verilmir. Çünki bu sözün faş olunması üçün öhdəlik götürülmüşdür. Əlbəttə ki, əvvəlcədən bu sirri açmayacağımıza söz verməmiş olsaydınız, məsələ başqa cür olardı. Məsələn, bir şəxs deyir ki, sizə deyəcəyim sözü kimsəyə bildirməyin. Əgər siz öz növbənizdə bu sirri açmayacağınıza söz versəniz, və'dinizə əməl etməlisiniz. Əgər həmin sirri açsanız, əmanətə xəyanət etmiş olursunuz. Bu sirr sizə tapşırılmış əmanət kimidir və onu qorumaq vacibdir.

Buna görə də bə'zi əməllər sabit əxlaqi dəyərə malikdir və heç vaxt bu dəyərdən məhrum olmur. Bə'zi əməllərin isə dəyəri mövcud şəraitdən asılıdır və şəraitdən asılı olaraq dəyişir. Məsələn, bir şəraitdə pis sayılır, digər bir şəraitdə isə yaxşı. Bu hal Qur'an və rəvayətlərdə də nəzərdə tutulmuşdur.¹

¹ «Nəhl» surəsi, ayə 126.

Bəyənilməyən bir iş bir şəraitdə caiz olur, digər bir şəraitdə pislənilir. Şəraitə görə dəyəri dəyişən həqiqətlərdən biri müharibə, savaştır. Əmanətdarlıq isə belə deyil. Məsələn, heç bir şəraitdə əmanətə xəyanət etmək məqbul sayılmır. Hətta bir şəxs sizin əmanətinizə xəyanət etmişsə, sizin onun verdiyi əmanətə xəyanət etməyə haqqınız yoxdur. Yəni əmanətə xəyanət etmək hər zaman pislənmişdir. Biri sizə xəyanət edib deyə sizin ona xəyanət etməyiniz yol verilməz bir işdir. Əgər bir şəxs sizin sirrinizi açmışsa, sizin onun sirrini açmağa haqqınız yoxdur. Bu işdə həmin şəxsin sizin sirrinizi açması bəhanə ola bilməz. Yə'ni pisliliyə pisliliklə cavab verilməsi əmanətə münasibətdə özünü doğrultmayan bir qaydadır. Əmanətdarlıq və əmanətin qaytarılması məsələsində heç bir istisna yoxdur. Hansı ki, doğru danışmaq kimi dəyərlər şəraitdən asılı olaraq məqbul və qeyri-məqbul sayıla bilər. Əgər müəyyən şəraitlərdə yalan danışmağa icazə verilsə də, əmanətə münasibətdə heç bir istisna yoxdur.

ƏHDƏ VƏFA

Ümumi əxlaqi dəyərlərdən biri də əhdə vəfa edilməsidir. Əgər bir şəxslə əhd edib, peyman bağladınızsa, öhdənizə nə isə götürdünüzsə, öz əhdinizə vəfa etməlisiniz. Allah-təala Qur'ankərimdə buyurur ki, əgər müşriklərlə müqavilə bağlasanız, bu müqaviləyə sədaqətli olmalısınız. Bu halda bir istisna hal nəzərdə tutulur. Əgər əhd bağladığınız düşmən hansısa şərti pozursa, artıq bağlanılan müqavilə gücdən düşür. Əslində bu iş də əhdi pozmaq kimi başa düşülməməlidir. Çünki müqavilə ikitərəfli bir işdir və əgər tərəflərdən biri müqaviləni pozmuşsa, ikinci tərəfin həmin müqaviləyə əməl etməməsi vəfasızlıq sayılmamalıdır. Əmanətdarlıqda isə məsələ tamamilə başqa cürdür. Hətta sizin sirrinizi açmış adamın da sirrini açmağa haqqınız yoxdur. Bir şəxs sizin əmanətinizə xəyanət etmişsə, siz heç vaxt onun əmanətinə xəyanət edə bilməzsiniz. Ona görə də islami dəyərlər arasında ən ümumi dəyərlərdən biri əmanətdarlıqdır deyiriksə, sözlərimiz tam əsaslıdır. Necə ki Həzrət (ə) buyurur: **«Səni əmin, e'tibarlı bilən şəxsə, hətta o xəyanət etsə də, sən xəyanət etmə! O sənirrinizi faş etsə də, sən onun sirrini açma!»** Demək, əmanətdarlıq məsələsində qarşı tərəfin necəliyini nəzərə alaraq hərəkət etmək düzgün deyil.

TAMAHKARLIQ DÜŞÜNCƏSİZ ƏMƏLDİR

İstər mö'minlərə, istərsə də qeyri-mö'minlərə ünvanlanmış digər bir əxlaqi göstəriş tamahkarlıqdan çəkinməkdir. Bir çox hallarda insan daha böyük faydalara çatmaq üçün əlindəki xeyir işi boşlayır. Hansı ki, bu iş ağıla müvafiq deyil. Hər birimiz ətrafda uyğun halları müşahidə etməklə yanaşı, bə'zən özümüz də belə bir səhvə yol veririk. Bir də görürsən şəhərdə hay düşür ki, filan mal bahalaşacaq. Əksəriyyət əlində olan malı satıb, həmin maldan alıb yığmaq, sonra satıb varlanmaq fikrinə düşür. Heç şübhəsiz, belə bir əməl xoşagəlməzdir. Əlində belə bir münasibət Allaha e'timadsızlığın nümunəsidir. Bu hərəkətə tamahkarlıqdan başqa nə ad vermək olar?! Bu əməl əxlaqi və dini cəhətdən bəyənilməməklə yanaşı, əqli cəhətdən də qəbul edilməzdir. Bə'zən insan aqlını işə salıb, yaxşı götür-qoy etdikdən sonra alısveriş edib, mənfəət götürür. Belə bir işin heç bir eybi yoxdur, çünki bütün insanlar öz maddi ehtiyaclarını tə'min etmək üçün çalışırlar. Məsələn, əkinçi əkdiyi hər toxumdan qat-qat artıq sayda toxum əldə etməklə öz ehtiyaclarını tə'min edir. Yə'ni əlində olanı torpaqda yatırdır ki, bir müddət sonra məhsul götürsün. Sözsüz ki, belə bir iş ağıla müvafiqdir. İnsan faydalanmaq ümidi ilə zəhmət çəkir. O bir müddət sonra qazanc əldə etmək üçün əlində olanı bir növ dövriyəyə buraxır. Bə'zən isə tamah insana elə güc gəlir ki, o əlində olan sərmayəni düşüncəsiz bir məqsədlə əlindən çıxarır və ümid edir ki, on il sonra çox böyük qazanc götürəcək. Bu həm ağıl, həm də din nöqtəyi-nəzərdən məqbul deyil və məzəmmət olunur. Həzrət Əli (ə) vəsiyyətinin bu yerində buyurur: «Daha çoxa çatmaq ümidi ilə özünü böyük təhlükəyə atma!» Belə bir iş görən insan əlindəki nağd sərmayədən də məhrum qala bilər. Belə vəziyyətlərdə əldə olan sərmayəni qorumaq, onu qənimət bilmək daha ağılabatandır. Belə bir işi yalnız iki şərt daxilində görmək olar: 1. Bu arzunu aqlın mühakiməsi təsdiq etsin, yə'ni görülməli işin mənfəətinə şübhə qalmasın. 2. Bu faydaya çatmaq yolu düzgün olmalıdır.

Həzrət Əlinin (ə) bu öyüdləri insanı hərislik və tamahkarlıqdan çəkindirir. Belə ki insan bə'zən tamahkarlıq ucbatından əlində olan sərmayəni ağılsız bir iş yolunda əldən çıxarır. Belə bir iş əqli baxımdan düzgün deyil və İslam baxımından da məzəmmət

olunmuşdur. Çünki Allaha ümidvar olan, e'timad göstərən insan heç vaxt belə hərəkət etmir.

İNSAN HƏYATINDA SINAĞIN ZƏRURİLİYİ

İnsan ruzi ardınca getməlidir. Bu dünyada insanın öz ruzisini çalışaraq əldə etməsi Allahın qərar verdiyi bir qanundur. Allah-təala istəməmişdir ki, insan oturub, ruzisinin göydən düşməsinə gözləsin. Əlbəttə, belə hallar da olur ki, kiminçünsə qeybdən ilahi bir süfrə nazil olur. Amma bu istisna hal Allah-təalanın məsləhəti və hikməti əsasında gerçəkləşir.

Amma maraqlıdır ki, nə üçün Allah-təala bu dünyada insanın çalışıb tər tökərək ruzi qazanmasını istəmişdir? Şübhəsiz ki, bu əməlin də hikmətləri mövcuddur. Bu məsələnin qanun şəkli olmasında bir çox səbəblər vardır. İnsan o zaman imtahana çəkilmiş olur ki, hansısa bir işdə çalışmalı olsun. Yə'ni insan çalışmaq ilə imtahan olunur. İki yol ayrıcında durmuş şəxs doğru yolu yanlış yoldan, düzgün işi səhv işdən və savabı günahdan fərqləndirməlidir. Bu seçimdə me'yar Allahın razılığıdır və Allahın razılığı olmayan bir işdən çəkinmək lazımdır. Həyatın zəhmətlərinə qatlaşmayan insan talehinə yazılmış hadisələrlə rastlaşmır. İnsan öz inkişafını səy və təlaşda axtarmalıdır. Başqa sözlə, dünya bütün bu çətinliklərlə ona görə qol-boyun yaranmışdır ki, insan iki yol ayrıcında düşünərək seçim etsin və öz kamalına üz tutsun. Qur'ani-kərimdə oxuyuruq: «**Hansınızın daha gözəl əməl sahibi olacağını bilmək üçün göyləri və yeri altı gündə yaradan Odur**».¹ Həyat burulğanlarına atılmayan insan üçün imtahan şəraiti yaranmır. İmtahan olunmayan insanın təkamülü mümkünsüzdür. Cəmiyyətdən uzaqlaşan, problemlərdən qaçan insan əslində həyat hadisələrinin misilsiz bəhrələrindən məhrum olur.

İnsan öz ruzisini əldə etmək üçün çalışdığı vaxt yaxşını pisdən, gözəli çirkindən seçməli olur, bu yolla xoşbəxtliyini və bədbəxtliyini tanıya bilir. Əlbəttə ki, ruzi dedikdə təkcə çörək və su nəzərdə tutulmamalıdır. İnsanın bu dünyada könlündən keçən hər şey-elm, bilik, məqam, övlad, ailə, ev-əşik hər biri Allahın ruzilərindəndir. Bütün bunlara çatmaq üçün işə çalışmaq lazımdır.

¹ Hud surəsi, ayə 6

Allah-təala hansısa hikmət səbəbindən kimlərəse xüsusi bir yolla elm əta etsə də, Onun qanunu budur ki, insan bütün ne'mətləri, o cümlədən elm və biliyi, vəzifə və var-dövləti, könlündən keçən digər şeyləri zəhmət yolu ilə əldə etsin.

TƏLAŞ VƏ TƏVƏKKÜL ORTA YOL, «E'TİDAL» YOLUDUR

Unutmamalıyıq ki, insanlar bə'zən həyat yolunda ifrat və təfritə düşər olurlar. Bə'ziləri elə çalışırlar ki, sanki Allahın bu işlərdə heç bir rolu yoxdur. Onlar bütün güclərini bir tikə çörək qazanmaq üçün sərf edirlər. Elə ki o bir tikəni qazandı, nəfsləri bir az da itiləşir və daha böyük qazanclar dalınca qaçırlar. Əksinə, elələri də vardır ki, tənbellik və süstlük ucbatından yerlərində oturub, göydən ruzi düşməsini gözləyirlər. Hətta bəhanə gətirərək deyirlər ki, qismətimiz nədirsə, onu da alacağıq. Şübhəsiz ki, hər iki baxış yanlışdır. İnsan ruzisinin Allah tərəfindən verildiyinə inanmalı, Ondan ruzi istəməli, bununla yanaşı çalışmalı, öz vəzifəsini yerinə yetirməlidir. Əlbəttə ki, insanın nə qədər çalışmalı olduğunu və Allaha hansı həddə bel bağlamasının zəruriliyini tə'yin etmək çətindir. Amma ifrat və təfrit arasındakı orta («e'tidal») hədd ideal hesab olunur. İnsan nə ifrata varıb hərislik göstərməli, nə tənbellik edərək yerində oturub qalmalıdır.

Bu misilsiz kəlamda təqvalılar imamı Əli (ə) buyurur: «Ruzi üçün çalış, həqiqətən, tə'yin olunmuş ruzi sənə çatasıdır». Əksər insanlar var-dövlət əldə etmək üçün həddən ziyadə çalışırlar. Amma bu çalışanlar arasında təsadüf insanlar istəyinə nail olur. Bir çoxları bu yolda hətta əlindəki sərmayəni də itirir, bə'ziləri isə olduqca az qazanc əldə edirlər. Elələri də var ki, dünya malının ardınca qaça-qaça nəhayətdə acından ölürlər. Qızılını balta kəsməyən elə varlılar da var ki, xəstəlik və ya digər bir səbəbdən qazancının bir tikəsini də rahat yeyə bilmir. Belə təsadüflər də olur ki, yaranmış şərait kimlərəse böyük var-dövlət verir. Bütün bunlar sübut edir ki, əslində dünya ne'mətlərinin qədəri bizim çox çalışmadığımızdan asılı deyil. Demək, orta bir yol tutulmalıdır. İnsan nə öz zəhmətinə güvənməli, nə də tənbellik göstərib oturmalıdır. Ən əsası, insan öz vəzifəsinə əməl etməlidir. Nəticə isə Allahdan asılıdır. Allah nə istəyirsə, o da olasıdır. Bu qayda bütün ruzilərə şamildir. İstər yemək və geyim, istərsə də elm və bilik ne'mətləri yalnız və yalnız Allahın əlindədir. İnsan çalışıb

zəhmət çəkməli, vəzifəsini icra etməlidir. Ruzini verən isə Allah-təaladır. Bə'ziləri heç bir zəhmət çəkmədən var-dövlət qazanır, elə bir məqama çatırlar ki, ağıllarına belə gəlməzdi. Allahın Rəsulu (s) buyurur: **«Bəzən Allah-təala sizin üçün əlverişli fürsətlər yaradır»**.¹ Yə'ni elə fürsətlər yarana bilər ki, insan ağılına gəlməyən nə'mətlər əldə edə. Belə də olur ki, bə'ziləri zəhmət çəkmədən çox üstün bir ruhi hal tapırlar. Amma elələri də var ki, gecə ibadətini yerinə yetirmək üçün çalışmalarına baxmayaraq, bu işdə müvəffəq ola bilmirlər.

Əlbəttə ki, istənilən nəticənin əldə olunmaması o demək deyil ki, biz vəzifəmizdən əl çəkməliyik. Məsələn, bir şəxs desə ki, mən ibadətdə hal tapa bilmədiyim üçün ibadət etmirəm, onun bu mövqeyi heç vəchlə qəbul oluna bilməz. Çalışıb müəyyən işləri görmək insanın vəzifəsidir və bu vəzifələr icra olunmalıdır. Nəticənin əldə edilməsi isə bir o qədər də mühüm deyil. Əsas məsələ Allahın razılığını qazanmaqdır. Öz qəlb istəyinin əksinə gedərək ibadət edən insan Allahın razılığını öz nəfsinin razılığından üstün tutur. Bu isə olduqca böyük müvəffəqiyyətdir.

TƏHLÜKƏNİN AĞILA UYGUN QƏBULU

Əmirəl-mö'minin Əlinin (ə) vəsiyyətinin sonrakı hissəsində iki gözəl tə'bir bəyan olunmuşdur. Bu tə'birlər zahirən bir-birinə uyğun deyil. Həzrət (ə) buyurur: **«Daha çox çatmaq ümidi ilə özünü böyük təhlükəyə atma»**. Digər bir tərəfdən isə qeyd olunur ki, tacir özünü təhlükəyə atmışdır. Bəli, bə'zən ticarət zamanı sərmayə də əldən çıxıb bilər. Daha çox qazanmaq istəyən adam əlindəki mayanı da itirər.

Mümkün şübhələri aradan qaldırmaq üçün, təfsirçilərin bildirdiyi kimi, hər iki kəlamı ayrı-ayrı vəziyyətlər üçün nəzərdə tutmalıyıq. Yə'ni birinci buyuruq bir şəraitə, ikinci buyuruq isə başqa bir şəraitə aiddir. Birinci buyuruqdan belə bir nəticə alınır ki, düzgün hesabat aparmamış, xəm xəyallara qapılıaraq, əldəki işi buraxıb, daha böyük qazanc ardınca qaçmamalıyıq. Həzrət (ə) diqqətimizə çatdırır ki, məbada, tamahkarlıq ucbatından hesab-kitabsız xülyalara qapılaq. Bu halda insan əlində olan sərmayədən də məhrum olur. **«Tacir özünü təhlükəyə atmışdır»**

¹ «Biharul-ənvar» 71-ci cild, səh.321.

buyuruğunda isə qəflət ucbatından nəzərdən qaçırılmış təhlükələrdən söhbət gədir. İstənilən bir məqsədə doğru hərəkət edən yolçu üçün təhlükələr mövcuddur. Sadəcə, bu təhlükələr iki qrupa bölünür. Hesab-kitablı tacir gözəl anlayır ki, onun işində müəyyən itkilər ola bilər. Amma bu itkilər onu yolundan döndərmir. Çünki bütün işlərdə müvəffəqiyyətsizlik mümkündür. İkinci mərhələdə bəyan olunur ki, bütün dünya işlərinin, eləcə də ticarətin təbii itkiləri mövcuddur. Məsələn, əkinçi torbasındakı buğda dənəsini torpağa səpməsə, məhsul götürə bilərmi?! Sözsüz ki, yox! Bu dənələrin göyərməyəcəyi ehtimal olunsada, iş dayandırılmamalıdır. Əgər toxumun göyərməyəcəyi ehtimalını nəzərə alaraq bütün əkinçilər işlərini dayandırsalar çoxsaylı problemlərlə üzləşərik. Belə vəziyyət ticarətdə də mövcuddur. Ticarətə başlayan şəxs ehtimal verir ki, sərmayəsi əlindən çıxara bilər. Bununla belə, işə başlayır. Ticarətdə zərər ola bilər deyə, kimsə ticarətlə məşğul olmasada, cəmiyyətin bir sıra ehtiyacları təmin olunmamış qalar. Əgər ticarət, alış-veriş olmasada, insanlar bu işdəki faydalardan məhrum qalarlar. Bu işdəki zərər ağıla uyğundur. Çünki bu zərər işin təbiətindədir və dəqiq hesabatlara əsasən qəbul olunur. Amma heç bir dəqiq hesabat aparmadan yalnız xam xəyallar əsasında hərisliklə təhlükələrə qucaq açmaq qəbul edilmir və məzəmmət olunur. Çünki belə hallarda nəinki qazanc olmur, hətta bəzən sərmayə də əldən çıxır. Beləcə, ağıla əsaslanaraq təhlükələri qəbul etmək yaxşı, xam xəyallar əsasında təhlükələrə qucaq açmaq isə pisdirdir.

İCTİMAİ ƏLAQƏLƏR

«Yaxşıqla bağışla. Xalqla gözəl surətdə danış. Bu söz cəmiyyət üçün necə də hikmətlidir. Özün üçün istədiyini xalq üçün də istə. Özün üçün xoşlamadığını, onlar üçün də xoşlama. Az olar ki, birinə münasibətdə hövsələsizlik edib, salamat qalasan və ya ehsan edib peşiman olasan. Həqiqətən də, əhdə vəfa böyüklükdür. Üz döndərmək kin-küdurət nişanəsidir. Bəhanə axtarmaq xəsislik əlamətidir. Mehribancasına imtina, olsun ki, qaşqabaqlı halda əta etməkdən üstündür. Yaxınları yoxlamaq («sileyi-rəhm») böyüklükdəndir. Əgər yaxınlarından üz döndərsən, kim sənə e'timad göstərəcək?! Pis işin israrı (təkrarı) əlaqələrin qırılması səbəblərindəndir. Qardaşın üz döndərdikdə özünü onunla yaxınlığa vadar et. Sənə arxa çevirsə, sən mehribanlığını kəsmə. O xəsislik etsə, sən bağışlamaqdan qalma. Səndən qaçsa, sən yaxınlaşmaqda davam et. Əgər tündlük göstərsə, mülayimliyindən qalma. Günaha yol versə, üzrünü qəbul et. Elə bil ki, onun qulusan və sənə ne'mət verən odur. Məbada, lazımsız, ləyaqətsiz adamlara belə yaxşıqlar edəsən».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Əqlə görə ictimai həyat qəti zərurətlərdəndir və insanın belə bir həyat tərzindən boyun qaçırmaq imkanı yoxdur. İnsanı ictimai həyata səsləyən qüvvə və bu həyat tərzini onun üçün asanlaşdıran amillər insanı ictimai əlaqələrin tənzimlənməsinə dəvət edir. İlahi məqsədlərə yalnız bu yolla çatmaq mümkündür. Qanunsuz və pərakəndə cəmiyyət məqbul sayılmır. Ağıl belə bir ictimai həyatı qəbul etmir və insanları bu cəmiyyətin mənfiliklərindən qorumaq üçün ondan kənarlaşmağa çağırır. Ona görə də deyə bilərik ki, yalnız sağlam ictimai əlaqələrin hakim olduğu bir cəmiyyət normal sayıla bilər. Ağıl yalnız belə bir həyatı tövsiyyə edir. Əqli zərurətlərdən əlavə, dövrün praktiki ən'ənləri də bizi ictimai həyata vadar edir. Məsələnin mühümlüyünü nəzərə alaraq, belə bir həyatın bə'zi mühüm əsaslarını və onun tənzimlənib möhkəmləndirilmə yollarını araşdıraraq.

TƏKAMÜLDƏ İCTİMAİ ƏLAQƏLƏRİN ROLU

Əmirəl-mö'minin (ə) imam Həsən Müctəbaya (ə) vəsiyyətinin bu hissəsinin əsasını ictimai əxlaq və insanlar arasındakı münasibətlər təşkil edir. Əqidəmizcə, Allah-təalanın bu dünyada yaratdıqları, heç şübhəsiz, bütün insanlar üçün ne'mət sayılmalıdır. Əlbəttə ki, biz varlıq aləminin hadisələri arasındakı əlaqələri tam şəkildə dərk edə bilmirik. Amma elmin inkişafı və günbəgün artan biliklər hadisələr arasındakı əlaqələrin daha yaxşı dərk olunmasında xeyli rol oynayır. Məsələn, biz bilmirik ki, hər hansı bir ulduz sisteminin günəş sistemi ilə hansı əlaqəsi vardır. Amma elmi nailiyyətlər isbat edir ki, varlıq aləmindəki bütün mövcudlar arasında nizamlı bir bağlılıq vardır. İlk baxışdan, varlıq aləmində olanlar pərakəndə görünür. Amma bəşəriyyətin elm və biliyi artdıqca bu mövcudlar arasındakı əlaqələr açıq-aşkar şəkildə isbata yetir. Artıq sübut olunmuşdur ki, günəşin işığı, ulduzların hərəkəti, meteorların sıçrayışı, küləklər və digər təbiət hadisələri yer üzərindəki mövcudlara tə'sir göstərir. Eləcə də, yerdə və göydə baş verən hadisələr, təbiət örtüyünün inkişafı, canlıların təkamülü, göy cisimlərinin hərəkəti bir-birinə tə'sir göstərən amillərdir. İnsan hələ də bu hadisələri tam dəqiqliyi ilə öyrənə bilməmiş, onların qarşılıqlı tə'sirini təsdiq edib, başa çatdırmamışdır. Elmi tərəqqi nəticəsində mə'lum olmuşdur ki, hətta insanların zərərli bilib məhv etmək istədiyi həşəratlar da

ictimai və fərdi həyat üçün faydalıdırlar. Bütün bunlar çox vaxt insanın sağlamlığı üçün istifadə olunur. Məsələn, hal-hazırda ilan və əqrəb zəhərindən müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində geniş istifadə olunur. Təbiətdən hazır şəkildə alınan bir çox maddələri hazırlayıb əldə etmək ya çox çətin, ya da mümkünsüzdür. Hansı ki, insanın son dövrlərdə zərərli hesab etdiyi bir çox canlıların misilsiz faydaları aşkarlanmışdır. Beləcə, elmin inkişafı ilə bir çox zərərli mövcudların əslində xeyirli olduğu aşkarlanmışdır. Yəni bir vaxt zərərli hesab etdiyimiz bu canlılar nəinki zərərli deyilmiş, hətta onların misilsiz faydaları varmış. Bütün bunları nəzərə alaraq, bildirilir ki, varlıq aləminə vahid bir nizam hakimdir. Varlıq aləmində olan bütün mövcudlar bu nizam sayəsində bir-birlərini tamamlayırlar. Demək, təkcə insan insan üçün yox, bütün varlıq aləmi bir-biri üçün faydalıdır.

Əlbəttə ki, bu toplumda insan başqa mövcudlardan fərqlənir. Belə ki, mövcudların bir-birinə faydası və zərəri təkvini və təbii bir zərurətdir. Amma insanların bir-birinə münasibəti onların istəklərinə əsasən formalaşır. Xüsusi ilə, insanın mə'nəvi inkişafı onun istək və iradəsindən asılıdır. İnsanın başqaları üçün faydalı olmasında da onun iradəsi mühüm rol oynayır. Beləcə, insanlar elə bir formada yaşaya bilərlər ki, bir-birləri üçün faydalı olsunlar. Təəssüf ki, bir-biri üçün ne'mət olası insanlar bə'zən bir-birləri üçün əzab-əziyyət yaradırlar. İctimai münasibətlərin, insanlar arasındakı əlaqələrin necəliyi insanın öz əlindədir. İnsan təkcə bu ne'məti yox, Allahın digər ne'mətlərini də özü üçün bədbəxtçiliyə çevirə bilər: «**Məgər Allahın ne'mətini küfrə dəyişənləri və ümmətini fəlakətə çəkənləri görmürsənmi?!**»¹

Dünyadakı mövcudlar arasında insan səciyyəvi bir xüsusiyyətə malikdir. İnsan yeganə mövcuddur ki, onun ətrafdakılara münasibətdə xeyirli və ya zərərli olması öz iradəsindən asılıdır. Allah-təala insanı azad (muxtar) yaratmışdır. Eləcə də, insana göstəriş verilmişdir ki, ideallar əsasında hərəkət edərək başqaları üçün faydalı olsun. İnsan təkamülə çatmaq üçün Allaha pərəstiş etməli olduğu kimi, ictimai həyatda da başqaları üçün faydalı şəkildə hərəkət etməlidir. Daha dəqiq desək, İslamın son ictimai göstərişi budur ki, insanlar bir-birləri üçün faydalı olsunlar. Belə

¹ İbrahim surəsi, ayə 28

olacağı təqdirdə onlar Allahın maddi və mə'nəvi ne'mətlərindən daha səmərəli istifadə edib Allaha doğru təkamül yolunda irəliləyə bilirlər.

İnsan sağlam mühitdə öz təkamülü haqqında daha yaxşı düşünə bilər və daha sür'ətli hərəkət edir. Amma mühit bulaşmış olduqda, ailə üzvləri bir-birləri ilə didişdikdə, qonşularla münasibətlər pozulduqda, bir şəhər o biri şəhərlə müharibə apardıqda insanın təkamül şəraiti məhv olur. Belə mühitlərdə insan bütün enerjisini problemlərin həllinə sərf edir. İdeala doğru hərəkət üçün isə fürsət lazımdır. Aludə mühitlərdə yalnız gerilikdən söhbət gedə bilər. Demək, insanların təkamülə çatması üçün cəmiyyət aram, ədalətli, nizamlı və onun fərdləri möhtərəm olmalıdır. Əlbəttə ki, Allah-təala insanı elə xəlv etmişdir ki, o hətta qovğalı bir şəraitdə də qərar qəbul edə bilər. Amma intizamsız cəmiyyətdə bütün insanların belə iradəsi olmur. İnsan istənilən bir şəraitdə Allaha diqqətli olub, vəzifələrini icra edə bilər. Amma hər insanda belə bir qüvvə yoxdur ki, qovğalı şəraitdə də adi şəraitdə olduğu kimi qəlbini Allaha doğru istiqamətləndirə bilsin. Təsadüf insanlar hətta müharibə vəziyyətində də sülh vəziyyətində olduğu kimi mə'nəvi təkamül yolunu gedə bilirlər.

İCTİMAİ ƏLAQƏLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏ ÖLÇÜSÜ

Əgər bütün insanlar münasib təkamül şəraiti arzusunda olsalar, sağlam ictimai əlaqələrin bərpa olunması üçün çalışmalıdırlar. Cəmiyyətin fərdləri o zaman sağlam əlaqələr qura bilirlər ki, həyat məhəbbət və səmimiyyət üzərində möhkəmlənmiş olsun. Əgər bir cəmiyyətdə kin-küdurət, düşmənçilik, egoistlik, hiyləgərlik hakim olsa, belə bir cəmiyyət heç vaxt xoş gün görməyəcək və təkamül yolunda bir addım da ata bilməyəcək. İnsanlar bir-birlərinə münasibətdə nə qədər mehriban və səmimi olarlarsa, cəmiyyət bir o qədər sağlam olar və təkamül üçün şərait yaranar. Cəmiyyət kin-küdurət artdıqca bu cəmiyyətdə fəsad qazanı qaynayır. Aramlıqdan uzaq olan cəmiyyətdə xeyir və savabdan söhbət gedə bilməz. Eləcə də, bu cəmiyyətdə inkişaf etmək bir problemə çevrilir. Demək, ictimai həyat o zaman xoşbəxtlik üçün münbit olur ki, bu cəmiyyətdə məhəbbət və səmimiyyət bərqərar olsun. Ona görə də İslamın bütün ictimai-əxlaqi göstərişləri insanları səmimi əlaqələr qurmağa çağırır.

Əvvəlki buyuruqların davamı olaraq Həzrət (ə) bu sözləri ən hikmətli sözlər adlandırır: «Bu sözlər cəmiyyət üçün necə də hikmətlidir». Doğrudan da, cəmiyyətin möhkəmlənməsi və islahı üçün bundan yığcam söz tapmaq çətindir: «Özün üçün istədiyini xalq üçün də istə». Yə'ni özünə qıymadığını başqalarına da qıyma. Başqalarını da özün kimi bil və özünü onların yerinə qoyub düşün. İdeal və bəyənilmiş əlaqələrin qurulması üçün yeganə me'yar budur ki, özümüzü başqalarının yerində təsəvvür edə bilək. İnsan məsələyə belə yanaşdıqda davranış qaydalarını anlayır və sağlam münasibətlər qura bilir. Bu qayda və göstərişi hamı nəzərdə saxlamalı, istənilən bir ünsiyyətdə ondan istifadə etməli, ailə münasibətlərində və ətrafdakılarla ünsiyyətdə ona riayət etməlidir.

Əgər ailə mühitində həyat yoldaşınız, övladınız, ata-ananızla necə rəftar etməli olduğunuzu bilmək istəyirsinizsə, nəzərdə saxlamalısınız ki, siz onların yerinə olsaydınız sizinlə necə rəftar edilməsini istəyerdiniz? Əgər onların yerində özünüzü təsəvvür edə bilsəniz necə rəftar etmək lazım gəldiyini anlayarsınız. Demək, ideal davranış ölçüsünə yiyələnmək üçün özümüzü qarşı tərəfin yerinə qoymalı və bu yolla rəftarımızın necəliyini tə'yin etməliyik. Bu yolla yaxşı və pis rəftarınızı fərqləndirə bilərsiniz.

Deyildiyi kimi istər ata-ana, istər ailə-övlad, istər ər-arvad, istər iki qardaş, istər qonşular arasındakı rəftarın necəliyinin tə'yinində uyğun me'yar işlək və faydalıdır. Məsələn, ata öz oğlu ilə necə rəftar edəcəyini bilmirsə, özünü bir anlıq övladının yerində təsəvvür etməlidir. Bu yolla rəftar qaydasını müəyyənləşdirmək olar. Eləcə də, qonşu ilə düzgün rəftar etmək üçün özümüzü bir anlıq onun yerində təsəvvür etməliyik. Demək, başqaları ilə ünsiyyətdə vəzifəsinə düzgün əməl etmək istəyən insan özünü onların yerinə qoymalıdır. Uyğun məsələdə yeganə me'yar məhz budur. Bu qaydanı nəzərdə tutaraq, insan bütün ictimai təbəqələrlə necə rəftar etməli olduğunu müəyyənləşdirə bilər. Yə'ni hiss etdiniz ki, nə üçün uyğun buyuruq hikmətli adlandırılmışdır. Çünki ictimai əlaqələrin tənzimlənməsində bundan yığcam ifadə nəzərə çarpmır.

Bə'zi rəvayətlərdə başqaları ilə belə bir rəftar müsəlmanlıq və imanlılıq hüquqlarından sayılmışdır. Bu qaydanın izahında müxtəlif me'yarlar göstərilmişdir. Həzrət Sadiq (ə) bir rəvayətdə

buyurur: «**Müsəlmanın müsəlman qarşısındakı haqqı budur ki, onunla xeyirxah olsun**».¹ Digər bir yerdə isə buyurulur: «**Mö'minin mö'min qarşısındakı haqqı budur ki, onunla özünə rəva gördüyü kimi rəftar etsin**».² Bildirilir ki, hər bir müsəlmanın başqa müsəlmanlar qarşısında haqqı onunla özlərinə rəva bildikləri tərzdə rəftar edilməsidir. Deyilən fikirlərin ən yığcam forması odur ki, hər bir insan başqa insanlara qarşı uyğun mövqeni tutmalıdır. İnsanlar arasındakı rabitələr müxtəlif mərtəbələrə malikdir. Bu rabitə növlərindən biri mö'minlər arasındakı rabitədir. Bu rabitə xüsusi bir məhəbbət və ülfətlə müşayiət olunur. Digər bir rabitə növü müsəlmanlar arasındakı rabitədir. Bu rabitənin də özünəməxsus tələbləri vardır. Müsəlmanlar arasındakı rabitələrin əhatə dairəsi mö'minlər arasındakı rabitə dairəsindən daha genişdir. İnsanlar arasındakı rabitə isə bütün bu rabitələrdən əhatəlidir. Uyğun rabitələrdə əməl ediləsi ölçü isə yuxarıda diqqətinizə çatdırıldı. Yə'ni hər bir insan özünü qarşı tərəfin yerinə qoyub, necə rəftar etməli olduğunu müəyyənləşdirməlidir.

Özümüzü qarşı tərəfin yerində təsəvvür etdikdən sonra müəyyənləşdirilməlidir ki, dostluq və məhəbbət hansı həddə izhar edilməlidir. Şübhəsiz ki, dostluq və ülfət ölçüsü həmişə eyni olmur. Bəs başqalarına münasibətdə göstərəsi olduğumuz məhəbbətin qədərini necə tə'yin edək?

Bu dostluq və məhəbbətin ölçüsü həmin şəxslə rabitəmizdən asılıdır. Yə'ni bu ölçü əlaqələrin dərinliyi ilə müəyyən olunur. Əgər əlaqələr dərinirsə, onda məhəbbət və dostluq da dərin olasıdır. Rəftarınızın ünvanlandığı şəxs müsəlmandırsa, ona qeyri-müsəlmana nisbətən ikiqat məhəbbət göstərməlisiniz. Qarşı tərəf mö'min olduqda isə göstəriləcək məhəbbət və dostluğun dərəcəsi bir dərəcə də yuxarı qalxır. Qonşuluq əlaqələri də belədir. Qonşu ilə rabitənin möhkəmliyinə uyğun olaraq ona qarşı məhəbbət də dərəcə-dərəcə yüksəlir. Qarşı tərəf ata-ana olduqda isə məhəbbət və dostluğun ölçüsü daha dərin və daha dəqiq olur. Demək, me'yar yeganə olsa da, müxtəlif mərtəbələrə malikdir.

¹ «Kafi» 2-ci cild, səh.171.

² «Biharul-ənvār» 7-ci cild, səh. 238.

Həzrət Əli (ə) sözünün davamında buyurur: «**Az olar ki, biri haqqında hövsələsizlik edib, salamat qalasan**». Həzrət (ə) nəzərimizə çatdırır ki, ictimai həyatda və başqaları ilə ünsiyyətdə elə məqamlar yaranır ki, insan üçün xoşagələn deyil. Nəzərimizə çatdırılır ki, bir şəxs qarşı tərəfin rəftarını xoşlamadığı üçün onunla tünd rəftar etmiş olsa, ümumi rəftar qaydasına əməl etməmişdir. Çünki həmin qaydada buyurulurdu ki, yalnız özünüz üçün istədiyinizi başqaları üçün də istəyin. Sual olunur ki, siz həmin qarşı tərəfin yerinə olsaydınız tələsik, tünd rəftar arzulayırdınız? Sözsüz ki, qarşı tərəfin səbr edib, ciddi araşdırma aparmaqla həqiqəti tapmasını istəyerdiniz. Əgər belə düşünsəydiniz, çox olsun ki, daha mülayim rəftar edərdiniz. Əgər tələsiklik göstərərək, uyğun qaydanı pozaraq, tünd rəftar etmisinizsə, necə güman edirsiniz, nəticə yaxşı ola bilərmi? İnsan sərt rəftar etdikdə iş təsadüfən salamatlıqla qurtara bilər. Adətən, belə rəftarlar insan üçün problemlər yaradır. Amma əgər qarşı tərəfin xoşagəlməz rəftarı qarşısında onun bütün hörmətsizliklərinə baxmayaraq, böyüklük göstərsəydiniz, onun kobudluğuna mülayimliklə cavab versəydiniz, onun səhvinə göz yumsaydınız, mümkün ki, qarşı tərəf peşiman olar və öz pis rəftarından əl çəkərdi.

Adətən, belə hallarda qarşı tərəfin hərəkətinə eyni qaydada cavab verilməsi onun islahı ilə nəticələnir. Əksinə, çox olsun ki, sizin tələsik, ölçü-biçisiz, tünd cavabınız qarşı tərəfin inadkarlığına səbəb olsun və o, tərsliyini daha da şiddətləndirsin. Heç şübhəsiz ki, xətakar insanla pis rəftar etməklə onun peşimanlığına nail olmaq mümkünsüzdür. Amma siz qarşı tərəfin kobud hərəkətinə mülayimliklə, mərhəmətlə cavab versəniz, çox güman ki, peşiman olar, öz əvvəlki əməllərindən əl çəkər.

XƏSİSLİYİN NİŞANƏSİ

İctimai həyatda belə bir hallar çox olur ki, insan bir işi görəcəyinə söz verir, şəri, fiqhi dildə desək, «bir müqavilə əsasında» öhdəlik götürür. Yəni iki şəxs bir-birlərinin qarşısında əhd edirlər. Şübhəsiz ki, bu halda insan öhdəçiliyini yerinə yetirməlidir: «**Ey iman gətirənlər, əhdlərə sadıq olun**».¹ Amma

¹ Maidə surəsi, ayə 1

bə'zən bu öhdəçilik bir tərəfli olur. İnsan özü bir işi görəcəyini əhd edir. Bu öhdəçiliyin bir növü zəmanətdir. Yə'ni bir şəxs zəmanətnamə imzalamaqla hansısa işə zəmanətdir. Bu öhdəçilik bir tərəfli öhdəçilikdir. Bu öhdəçiliyin qorunmasına qarşılıqlı şəkildə mə'suliyyət daşınmır. Başqa sözlə, əgər siz belə bir öhdəçilik götürsəniz, demək böyüklük etmiş, hansısa işin nəticələrinə zəmanətdir. Bu halda insanın daxilən böyüklüyü ondan tələb edir ki, öz əhdinə vəfa qılsın və verdiyi sözdən qaçmasın.

İctimai əlaqələrdə və dostluq rabitələrində bu kimi hallarla rastlaşırıq. İnsan bə'zən belə bir istəklə dostuna üz tutur və onun belə bir iş görməsini istəyir. Şəxsiz ki, iki dost arasında səmimi rabitə mövcuddursa, uyğun istək rahatcasına qəbul olunur. Amma həmin istəklə müəyyən şəxsə müraciət etdikdə görsəniz ki, o hansısa bəhanələrlə belə bir öhdəçilikdən boyun qaçırır, demək, sizin rabitələriniz səmimi deyildir. Hətta ola bilər ki, qarşı tərəfin qəlbində hansısa mənfi münasibət var imiş, sadəcə, onu indi bürüzə verir. Bəhanə gətirilməsi, adətən, xəsislikdən yaranır.

Bir şəxs sizə üz tutur, kömək istədikdə onun istəyini cavabsız qoymayın. Çünki səxavət əhli heç vaxt öz bacarığını əsirgəmir. Hətta insan səxavətli deyilsə də, dostluq rabitələri tələb edir ki, o öz dostunun istəyini yerinə yetirsin. Bir sözlə, əgər insan ona müraciət edən şəxsin istəyini hansısa bəhanə ilə yerinə yetirmirsə, demək, mövcud əlaqələr dostluq deyildir.

Hər halda, istək qarşısında bəhanə gətirilməsi xəsislik nişanəsidir. Məhz belə bir xasiyyət səbəbindən çoxları başqalarına yardım etməkdən çəkinirlər. Bəlkə də belə bir məsələ eşitmiş olarsınız ki, dostluq hisslərindən uzaq bir şəxsə qonşusu deyir: «İpinizi versəydiniz, yuduğumuz paltarları sərərdik». Həmin şəxs isə belə cavab verir: «İpə darı sərmişik». Mə'lum məsələdir ki, kimsə ipə darı sərmir və bu sadəcə bir bəhanədir. Hansısa xahişi yerinə yetirmək istəməyən şəxs min bir bəhanə gətirir. Əgər bir şəxs daim müxtəlif xahişlərin qarşısında bəhanə gətirirsə, onun bu hərəkəti xəsislik nişanəsidir. Əgər xəsis olmasaydı, bəhanə də gətirməzdi və açıq qəlblə yardım üçün uzadılmış əli boş qaytarmazdı.

BAĞIŞLAMAQ QAYDASI

İctimai həyatda zəruri işlərdən biri də bağışlamaq, əl tutmaq kimi xeyirxah fəaliyyətlərdir. Vəsiyyətnamənin bu hissəsində Həzrət Əli (ə) uyğun məsələ ilə bağlı ümumi bir qayda açıqlayır. İnsanlar arasında rəbitələrin, iqtisadi fəaliyyətlərin möhkəmlənməsi üçün həmin bu əxlaqi qaydaya əməl etmək kifayətdir.

Əlbəttə, əgər bu əlaqələrin ictimai yönümünü bir kənara qoyub, uyğun sözlərə başqa bir prizmadan baxsaq, görərik ki, Həzrət (ə) ictimai əlaqələrdən başqa, iqtisadi xeyirli işlərin üsulunu bəyan edir və buyurur: **«Mehribanlıqla imtina, çox olsun ki, qaşqabaqlı şəkildə bağışlamaqdan üstündür»**. Bağışlamaq çox gözəl bir əməl olsa da, ictimai əlaqələrin möhkəmlənməsində müsbət tə'sir göstərsə də, qaşqabaqla, minnət qoyaraq bağışlamaqdansa, bu işi görməmək daha yaxşıdır. Ətrafımızda bir çox insanlar başqalarına xidmət göstərir və öz səxavətlərini əsirgəmirlər. Təəssüf ki, bu xeyirxahlıq minnət və qaşqabaqla müşayiət olunduqda onun gözəlliyi itir. Hansı ki, Allah-təala buyurmuşdur: **«Ey iman gətirənlər, sədəqələrinizi riyakarlıqla sərf edən, Allaha və axirət gününə inanmayan şəxs kimi minnət qoymaqla, əziyyət verməklə puça çıxarmayın»**.¹

Demək, kimsəyə bir şey bağışlamadan insanlarla mehriban, mülayim rəftar etmək minnətlə bağışlamaqdan daha yaxşıdır. Aydın məsələdir ki, ictimai əlaqələri qorumaq, xüsusi ilə, iman əhli arasındakı bağlılıqların gücləndirilməsi üçün qarşılıqlı yardım çox faydalıdır. Bir şərtlə ki, bu köməklər minnətlə müşayiət olunmasın. Belə halda qarşı tərəf xəcalət çəkir və özünü alçalmış hiss edir. Qarşı tərəfə hörmətsizlik göstərməklə ona nə isə bağışlamaqdansa, sadəcə xoşrəftarlı olub, mülayim davranmaq daha üstündür. Şübhəsiz ki, ictimai əlaqələrdə, xüsusi ilə maddi yardım göstərilməsində hamıdan qabaq yaxınlar nəzərə alınmalıdır. İslam dininin tə'kidli göstərişlərindən biri insanın öz qohum-əqrabasına yardım göstərməsi, onları yoxlaması, yə'ni «sileyi-rəhm»dir. İctimai əlaqələrin möhkəmlənməsində bu işin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Qohumluq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində maddi yardımlar olduqca tə'sirlidir.

¹ Bəqərə surəsi, ayə 264

Təəssüf ki, dövrümüzdə bu məsələyə lazım olduğu qədər diqqət yetirilmir. Bir çoxlarımız bu şər'i və əxlaqi vəzifələrimizi, ümumiyyətlə yaddan çıxarmışıq. Hansı ki, «sileyi-rəhm», yə'ni qohumlarla əlaqələrin möhkəmləndirilməsi onlara maddi yardımlar olduqca təsirlidir. Təəssüf ki, dövrümüzdə bu məsələyə lazım olduğu qədər diqqət yetirilmir. Bir çoxlarımız bu şər'i və əxlaqi vəzifəmizi, ümumiyyətlə yaddan çıxarmışıq. Bu əlaqələrin möhkəmlilik dərəcəsi nəzərdə tutulmuş şərtlərə əsasən müəyyənləşdirilir. İstisna hallar da mövcuddur. Hər halda bu mövzular ciddi araşdırılmalıdır. Xalqın bu qaydalara riayət etməsi, onların təşviq olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnsanlara xatırladılmalıdır ki, uyğun qaydaya riayət etməsələr, hansı zərərlərlə üzləşəcəklər. Xüsusi ilə xatırladılmalıdır ki, qohumluq əlaqələrinin qırılması «kəbirə», yə'ni böyük günahlardandır. Bə'zi hallarda qohumluq əlaqələrinin qorunması vacib sayılmışdır. Sözsüz ki, heç də bütün qohumlar qohumluq əlaqələrini dərinliyinə görə eyni deyildirlər. Daha yaxın qohumun haqqı daha da böyükdür və qohumlar arasında ehtiyacları olanlara daha çox diqqət ayrılmalıdır. Məhz bu baxımdan varlı insanlara tövsiyyə olunur ki, öz zəif qohumları ilə əlaqəni kəsməsinlər. İmkansız qohum da öz növbəsində varlı qohumlarla yaxınlıq etməlidir. «O mənə möhtac deyil, onun qarısına getsəm, elə bilərlər ki, umacağım var» kimi bəhanələrlə varlı qohumdan üz döndərmək düzgün deyil.

İnsan heç bir şəraitdə sileyi-rəhmi tərk etməməlidir. Bu vəzifəyə zəruri həddə əməl olunmalıdır. Sadəcə, hal soruşmaqla da olsa, əlaqələr qorunmalıdır. Əlbəttə ki, bu işdə şəxsiyyət də qorunmalıdır. Sileyi-rəhm o demək deyil ki, insan öz hörmətini ayaq altına atsın. İnsan bacardığı qədər hörmət göstərməli və imkanı həddində bağışlamalıdır. Amma heç bir halda sileyi-rəhmi tərk etmək olmaz. Sileyi-rəhm fəqirlərə kömək etmək deyil. Yoxsullara yardım tamamilə ayrı bir vəzifədir. Sileyi-rəhmə münasibətdə nə varlı insan öz yoxsul qohumunu, nə də yoxsul insan öz varlı qohumunu yaddan çıxara bilər. Şərait nəzərə alınmaqla bu vəzifəyə əməl olunmalı və qohumluq əlaqələrinin möhkəmlənməsi üçün sə'y göstərilməlidir. Çünki bu rabitə təbii şəkildə ictimai əlaqələri möhkəmləndirir. Sileyi-rəhm etmək böyüklük əlamətidir.

Söhbətin davamında Həzrət Əli (ə) sileyi-rəhmin, yə'ni qohumluq əlaqələrinin qırılmasının nəticələri haqqında danışır: **«Əgər yaxınlarından üz döndərsən, kim sənə e'timad göstərəcək?!»** Bu halda kim sənə kömək üçün əl uzadar?! Çünki sənənin qohumlarla pis rəftarın onları səndən uzaq salar. Hətta başqaları da insanı öz qohumları ilə pis rəftarını görüb, ondan ümidlərini üzə bilirlər. Düşünərlər ki, əgər bu insan öz yaxınları ilə belə rəftar edərsə, ondan heç bir xeyir iş gözləmək olmaz. Mö'minlər arasındakı gözəl rabitə tələb edir ki, onlar öz rəftarları ilə başqalarının kömək istəməsinə rahat şərait yaratsınlar. Mö'min elə olmalıdır ki, ehtiyacları şəxsə ondan istəməyə çəkinməsin.

Əlbəttə ki, bir şəxsin öz hörmətini qoruyub, kimsəyə ağız açmaması tamamilə başqa bir mövzudur və bu işin mö'minlər arasındakı rabitə mövzusunə aidiyyəti yoxdur. «İzzətə-nəfs» adlanan gözütoxluc və şəxsiyyətin qorunması xasiyyəti insanı başqalarına əl açıb, özünü sındırmaqdan çəkindirir. Belə insan öz olanları ilə kifayətlənməyə üstünlük verir. Amma bu o demək deyil ki, imkanlı insanlar ehtiyacları yaddan çıxarıb, onların problemləri haqqında düşünməməlidirlər. Çünki yuxarıda zikr olunmuş iki tövsiyyə arasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Əksinə hər iki sifariş ictimai həyatda bir-birini tamamlayaraq, bir sıra problemləri həll edir.

Bundan əlavə, digər bir bəyənilmiş rəftar da mövcuddur və bu yuxarıdakı iki tövsiyyəni formalaşdırır. Bu gözəl tövsiyyədə imkanlı adamlara tapşırırlar ki, ehtiyacların sıxılmadan müraciət edə bilmələri üçün siz də aradır onlara, gücü daxilində olan bə'zi xahişlərlə müraciət edin. Belə etsəniz, onlar səmimi şəkildə öz ehtiyaclarını sizə bildirirlər. Unutmamalıyıq ki, Allah-təala insanların məhz Ona böyük təvəkkül edərək, ehtiyaclarını Onun qərar verdiyi vasitələrdən diləmələrini istəmişdir. Bu vasitələrdən biri də müxtəlif şərtlərə, eləcə də, izzəti nəfs və Allaha təvəkkül şərtlərinə əməl etməklə başqalarından kömək istənilməsidir.

Əslində ictimai əlaqələr müxtəlif ehtiyacların tə'min olunması üçün Allah-təalanın qərar verdiyi bir yoldur. İctimai rabitələrin forması, keyfiyyəti, mərtəbələri vardır və bütün bunlara riayət olunmalıdır. Yalnız bu halda cəmiyyət sağlam ola bilər. Qeyri-sağlam ictimai əlaqələrin nişanələrindən biri budur ki, bu cəmiyyətin üzvləri bir-birlərinin köməyindən faydalanmaq

istəmirlər. Onlar tanımadıqları adamlara öz yaxın adamlarına nisbətən daha həvəslə müraciət edirlər. Şübhəsiz ki, belə bir rabitə heç vaxt bəyən ilə bilməz. Sağlam islami cəmiyyətdə insanlar labüd problemlərin həllində bir-birlərindən faydalanmalıdırlar. Bir cəmiyyətdə ki, insan insanın dərдинə şərik deyil, bu cəmiyyət sağlam hesab oluna bilərmi?! İki qonşunun bir-birinə kömək etməsi nəinki əxalaqa və şəriətə zidd deyil, hətta sağlam islami rabitələr belə bir ruhiyyə tələb edir. Çünki insanlar arasındakı sağlam və mehriban ünsiyyət bu ruhiyyəni zəruri edir. Bəli, sağlam cəmiyyətdə insan insanı həvəslə köməyə çağırır və bir-birinin çağırışına həvəslə cavab verirlər. Əgər cəmiyyətdə bu sayaq səmimi bağlılıqlar mövcud olmasa, onda kimsə öz yaxınlarına müraciət etmək istəməz, onları köməyə çağırmaqda çətinlik çəker. Beləcə, izzəti-nəfsi, şəxsiyyəti qorumaq şərti ilə İslam bizi başqalarının yardımlarından istifadə etməyə çağırır. Digər bir tərəfdən imkanlı insan özü başqalarının köməyinə tələsməlidir. Elə bir şərait yaratmalıdır ki, başqaları ona sıxılmadan müraciət edə bilsinlər. Əlbəttə ki, bu mühüm məsələ səmimiyyət və məhəbbətin ölçüsündən asılıdır.

Unutmamalıyıq ki, bu qarşılıqlı yardımlarda yaxınların və qohum-əqrəbanın payı daha böyükdür. Əgər qohum-əqrəbaya lazımınca diqqət yetirməsək, şəxsiz ki, başqaları da bizi məzəmmət edəsidir. Eləcə də, qohumlara kömək etməsək, kim bizə ümid gözü ilə baxar?! Axı qohum-əqrəbasından üz döndərmiş insana necə e'timad göstərmək olar?! Şəxsiz ki, belə insanlara kimsə ağız açmaq istəməz.

CAĞLAM İCTİMAİ ƏLAQƏLƏRİN BƏLASI

Vəsiyyətnamənin bu hissəsindəki bə'zi ifadələr müxtəlif mənbələrdə fərqli nəql olunmuşdur. Məsələn, «Biharul-ənvar»la digər mənbələr arasında uyğun mətnlərdə fərqlər mövcuddur. Həzrət (ə) buyurur: «**Pis işin israrı (təkrarı) əlaqələrin qırılması səbəblərindəndir**». Məsələn, bir mənbədə «pis işin israrı» ifadəsi əvəzində «qadağa» ifadəsi işlədilmişdir. Hər iki nüsxəni nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, insanların başqaları ilə rabitəsinin qırılma səbəbi «pis işin israrı» və «qadağadır». Əgər bizdən soruşsalar ki, ictimai rabitələrin qırılma səbəbi nədir, cavab verməliyik ki, pis

işin israrı və qadağa, yə'ni istəklərin rədd olunması. Qeyd olunan səbəblər ictimai əlaqələrdə soyuqluq yaradır.

Bunu da qeyd etməliyik ki, uyğun cümlənin mə'nası bizə bir o qədər də aydın olmadığından izahatlarımız ehtimala əsaslanır. Əvvəlki buyuruğun ahəngini nəzərə alsaq, bu ifadədə «pis işin israrı» mə'nası daha məntiqəuyğun sayılmalıdır. Hər iki mə'na nəzərə alınsa, daha yaxşı olar. Yə'ni ictimai əlaqələrin bəlası bəxşislərin kəsilməsi və pis rəftarın israrıdır. Buyuruğun davamından belə görünür ki, sağlam ictimai əlaqələrin digər bəlaları da vardır və Həzrət (ə) bizi bu rəftarlardan çəkinməyə çağıraraq, bir neçə nümunə göstərir: **«Qardaşın üz döndərdikdə özünü onunla yaxınlığa vadar et»**. Əgər başqaları ilə xoş münasibəti qurmaq istəyirsinizsə, qeyri-səmimi rəftarlardan çəkinin. Əgər o sizin dostluğunuzu unudub, üz döndərsə, sənın vəzifən budur ki, ona xeyirxahlıq əlini uzadasan. Əgər o əlaqələri kəirsə, sən özünü yaxınlığa daha çox sövq etməlisən. **«Sənə arxa çevirsə, mehribanlığını kəsmə»**. Bəli, əgər dostunuz sizi unudub, bir müddət yoxlamırsa, siz hökmən onun görüşünə gedin, hal-əhval tutun. Məbada, belə bir qərara gələsiniz ki, əgər o gəlmirsə, mən nə üçün getməliyəm?! **«O sənə xeyirxahlıqdan imtina etmişsə də, sən ona xeyirxah ol. O xəsislik etmişsə də, sən bağışlamağından qalma. Səndən qaçsa, sən yaxınlaşmaqda davam et»**. Bu iş çətin olsa da, özümüzü vadar etməliyik. Əgər dost tündlük göstərsə, mülayimliyimizdən qalmayaq. Əgər dost ardıcıl olaraq xoşagəlməz rəftar edirsə, onun hərəkətlərini müəyyən bəhanələrlə üzürlü hesab etməliyik. Məsələn, elə düşün ki, o pis iş görməyə məcbur olmuşdur. Bu yozumlarla onun nöqsanlarını üzürlü bil.

Vəsiyyətnamənin davamından Həzrət (ə) bizə elə bir əməli tövsiyyə verir ki, onun icrası bir o qədər də asan deyil. Həzrət (ə) buyurur: **«Elə bil ki, onun qulusan və sənə ne'mət verən odur»**. Demək, dost səndən üz çevirmişsə, özünü elə aparmalısan ki, sanki onun qulusan və bütün olanları o vermişdir. Həzrətin (ə) bu kəlamı İslamda ictimai rabitələrə verilən əhəmiyyətin dəyərliyini göstərir. İctimai əlaqələrin, xüsusi ilə, dostluq əlaqələrinin qorunması islami cəmiyyət üçün o qədər zəruridir ki, bir müsəlman özünü digər müsəlmanın hətta qulu hesab etməlidir. Yə'ni iki dost hər biri öz növbəsində özünü o biri dostun qulu

saymalıdır. Təbii ki, insan özünü bir şəxsə qul bilərsə, ona xidmət göstərir. Ağa nə qədər pis rəftar etsə də, qul bu rəftarlara görə ondan üz döndərməz. Uyğun buyuruqlardan yaranan inam insanı dostluğa hazırlayır. Dostla uyğun şəkildə rəftar edən şəxs öz dostunun islahına nail olur. Amma dostun səhvlərinə onun kimi cavab verilsə, şübhəsiz ki, dostluğun yerini kin-küdurət tutar. Çünki insan daim qəflətdədir və daim səhvə yol verir. Qarşı tərəfin səhvinə eyni tərzdə cavab vermək istəsək, hansı dostluqdan söhbət gedə bilər?! Belə bir yanaşma cəmiyyətdə mövcud olan rabitələri sonadək puça çıxarır. Dostluğu, müsəlman birliyini himayə etmək üçün cəmiyyətin hər bir üzvü özünə deməlidir ki, mənim vəzifəm dostlara və bütün bəşəriyyətə xidmət etməkdir. Qəti qərarınız bu olmalıdır ki, qarşı tərəf necə rəftar edir etsin, siz onun bəndəsiniz, o sizin ağanızdır.

Bu dürlü kəlamın davamında Həzrət (ə) bə'zi yanlış təsəvvürlərin qarşısını almaq üçün, uyğun kəlamlardan kimlərinə pis məqsədlə istifadə edə bilməməsi üçün istisna bir halı bəyan edir. O qədər xəbis və alçaq adamlar var ki, sanki onların fitrətləri dəyişilmişdir. Əgər belə bir adamla münasibətdə onu ağa, özünüzü qul hesab etsəniz, bu adam fürsətdən istifadə edib, cəmiyyət üçün zərərli hərəkətlərini daha da gücləndirir. Amma bu istisna hal sizdə belə bir fikir yaratmamalıdır ki, istənilən bir adama qarşı laqeyd olasınız. Təəssüf ki, xoş rəftar bir qədər çətin olduğundan belə bir tələsik qərara gəlik ki, qarşımızdakı şəxs həmin istisna olunmuş şəxsdir. «O, dostluğa layiq deyil ki, özümü ona qul hesab edəm» düşünürük. İçimizdə bir səs baş qaldıraraq, «bu ki heç insan deyilmiş» pıçıldayır. Hansı ki, Həzrətin (ə) istisnası cüz'i sayda adamlara şamil edilə bilər. Olsun ki, mində bir insan xoş rəftara layiq olmaya. İctimai rabitələr bütün insanların layiqli olması üzərində qurulmuşdur. Adətən, əksər insanların xoş rəftara ləyaqəti var. Hər halda, istisna olaraq, şər və xəbis insanlarla rastlaşsaq, xoş rəftar etməyimiz onların çirkinliyini daha çox büruzə verəcəkdir. Onların qarşısında nə qədər təvazö etsəniz, onlar bir o qədər özlərini üstün tutacaqlar. Ona görə də belə insanlarla dostcasına rəftar edilməməlidir. Qarşı tərəfi kamil və dəqiq şəkildə tanımalıyıq. Onun ləyaqətsizliyi sübuta yetdikdən sonra istisna adamlardan hesab etmək olar. Beləcə, Həzrət (ə) bizi uyğun göstərişin dəqiq tətbiqinə çağırır və

buyurur: «Məbada, lazımsız, ləyaqətsiz adamlara belə yaxşılıqlar edəsən». Həzrətin (ə) bütün tövsiyələrdən sonra bu istisnayı qeyd etməsinin səbəbi, olsun ki, dostluğa layiq olmayanların azlığı və layiq olanların çoxluğudur.

OTUZ DÖRDÜNCÜ DƏRS

DOSTLUQ QAYDALARI (1)

«Dostunun düşməni ilə dost olma. Belə etsən, dostla düşmənçilik etmiş olarsan. Hiyləgərlik etmə, bu, alçaqların sifətidir. Qardaşına nəsihət verərkən-istər yaxşı, istər pissəmimi, xalis, qərəzsiz ol. Ona daimi köməkçi, hara getsə yoldaş ol. Ona cəza arzulama, hətta ağzına torpaq da vursa. Düşməninlə ehsanla rəftar et, bu, qələbə üçün faydalıdır. Bəyənilmiş əxlaqla özünü dünyadan (insanlardan) qoru. Qəzəbini az-az ud, mən axırı bundan şirin bir qurtum içmədim və ondan dadlı sonluq görmədim. Yalnız şəkk-şübhəyə görə qardaşından ayrılma. Könlünü almamış ondan uzaqlaşma. Sənə qarşı kobudluq edənlə mülayim ol, olsun ki, tezliklə o da mülayimləşə».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Deyildi ki, İmam Əlinin (ə) vəsiyyətnaməsinin son hissəsi ictimai əxlaq və ünsiyyət qaydaları haqqındadır. Bu hissədə insanların ictimai həyatda bir-birləri ilə rəhbərlikdən bəhs olunur. Allah-təala bütün mövcudları insan üçün xəlq etmişdir. Bütün varlıq aləmində olanlardan və bir-birlərindən istifadə edərək, ilahi məqsədə çatmaq insanların işidir. İnsanlar bu yolda Allahın sonsuz ne'mətlərindən istifadə etməlidirlər. Əfsus ki, bə'zən bə'zi insanlar Allah-təalanın ne'mətlərini özləri üçün dərd-bəlaya çevirirlər. Nəinki bu ne'mətlərdən faydalanmır, hətta onlardan pis məqsədlər üçün istifadə edirlər. Belə insanlar hamıdan əvvəl özlərinə zülm edir və öz səadətlərini təhlükəyə atırlar. Belələri ilə ünsiyyətdə olanlar da zərər çəkirlər. Demək, bu insanlar həm özləri, həm də cəmiyyətləri üçün zərərliyərlər. Onların pislik və zərərdən başqa fəaliyyətləri yoxdur. Hansı ki, insan bütün ne'mətlərdən, varlıq aləmində olanlardan və digər insanların vücudundan ali məqsədə çatmaq üçün istifadə etməlidir. İnsan özü ne'mətlərdən istifadə etməli və İslam cəmiyyətinin bütün fərdləri üçün də tərəqqi şəraiti hazırlamalıdır.

DOSTLUĞUN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏ YOLLARI

Sözsüz ki, cəmiyyətin ideallıq şərtlərindən biri insanların bir-birləri ilə dostcasına, səmimi münasibətdə olmalarıdır. Hər bir insan bu əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün çalışmalıdır. İnsan səmimiyyətə zərərli amilləri tanımalı və onları ictimai münasibətlər səhnəsindən silib atmalıdır. Bu yolda, yə'ni dostluq və səmimiyyət əlaqələrinin yaradılması yolunda bütün zəruri qaydalardan istifadə edilməli və bu qaydalara riayət olunmalıdır.

Əlbəttə ki, yığcam şəkildə ünsiyyət qaydaları, qardaşlıq ayinləri, aram ictimai həyat haqqında danışmaq istəsək, bu mövzu ilə bağlı olan bir çox əhatəli məsələləri araşdırmalıyıq. Ən azı, dostun seçilməsi me'yarı, dostluğa layiq insanların tanınma ölçüsü, dostluğa layiq olmayan insanların müəyyənləşdirilməsi qaydası, dost seçmə şəraiti, dostluğun necəliyi, dostluğa başlama və onun davam üsulu, dostla rəftar tərzini və digər zəruri mövzularda söhbət etməliyik. Amma bütün bu mövzuların araşdırılması söhbətimizin çərçivəsinə sığmadığından və müstəqil bir mövzu olduğundan baş

mövzudakı bəyanatlar və bu bəyanatların izahı ilə kifayətlənməli olur.

Nəzərdə saxlamalıyıq ki, dostluq və düşmənçilik, dost və düşmən haqqında danışarkən dost seçimi mövzusunda toxunulmayacaq. Təbii ki, insanların dost seçmə üsulu fərqlidir. Əgər seçim üçün me'yar imandırsa, iman dərəcələri müxtəlif olduğundan bu sahədə də seçimlər fərqli olur. Daha üstün iman və mərifətə malik olan insan yalnız Allahın razılığı haqqında düşünür və bu razılıqdan savayı başqa bir şeyin intizarında olmur. Belə bir düşüncə tərzinə malik olan insan dost seçimində də həmin me'yara üstünlük verir. O elə bir dost seçməyə çalışır ki, bu ünsiyyət daim ona Allahu xatırlatsın və onu Allaha yaxınlaşdırsın. İmanı zəif olan insanlar isə, sadəcə, elə bir dost seçmək istəyirlər ki, bu dost onların e'tiqadına zərbə vurmasın. Bu insanlar öz mə'nəvi təkamüllərinə yetəncə diqqət verməsələr də, öz zərərlərinə də razı deyillər. Bir sözlə, zəif imanlı insanlar dost seçimində bir o qədər də ehtiyatlı olmurlar.

Həzrət Əli (ə) öz buyuruğunda dost seçimi mövzusunda açıqlamaq məqsədində deyil. Həzrətin (ə) kəlamının məfhumunu dostun islami me'yarlar əsasında seçilməsi təşkil edir. Həzrət Əli (ə) elə bir üsul bəyan edir ki, bu üsula riayət etməklə dostluğu qoruyub, davam etdirmək mümkündür.

a) Səmimiyyət

Dostluğun qorunmasında riayət olunması şərtlərdən biri dostluqdakı səmimiyyətdir. Səmimi dostluğun isə bir şərti dostun düşməni ilə dostluq edilməməsidir. Təbii ki, həyatda hər bir insanın həm dostu var, həm də düşməni. Amma m'öminin dostluq me'yarı yalnız ilahi razılıq olduğundan, o heç zaman Allahın, dinin düşmənləri ilə yaxınlıq etmir. Eləcə də, Allahın və mö'minlərin düşmənlərinin dostları ilə ülfətdən çəkinir. Amma ideal imana malik olmayanların dostluq və düşmənçiliyinin əsasını Allaha iman təşkil etmir. Bə'zən mö'minlik iddiasında olanlar da bir-birləri ilə düşmənçilik edirlər. Hansı ki, həqiqi mö'min dünya malı üstündə savaşa qalxmaz. Ona görə də ən əhəmiyyətli məsələ kin-küdurətin necə aradan qaldırılması və dostluğun necə hifz olunmasıdır.

Əgər sizin dostunuzun düşmənləri varsa, dostunuzla münasibətləri qorumaq üçün onun düşmənləri ilə yaxınlıq

etməməlisiniz. Belə etsəniz dostluğunuz daha da möhkəmlənər, siz bu şəxslə dostluğu davam etdirdiyiniz halda onun düşmənləri ilə eyni münasibətdə ola bilməzsınız. Çünki dostunuz sizin onun düşmənləri ilə yaxın münasibətdə olduğunuzu gördükdə sizinlə səmimi olası deyil.

Beləcə, dostluğunuzun möhkəm olmasını istəyirsinizsə, dostunuzun düşməni ilə dostluq etməməlisiniz. Həzrət (ə) buyurur: «Dostunun düşməni ilə dost olma. Belə etsən, dostunla düşmənçilik etmiş olarsan. Çünki belə bir əməl elə dostla düşmənçilik etmək kimidir. Əgər bir şəxsin düşməni ilə dostluq edirsinizsə, bu o deməkdir ki, elə onun özü ilə düşmənçilik edirsiniz. Başqa sözlə, Həzrətin (ə) kəlamında vurğulanır ki, həm dost, həm də dostun düşməni ilə yaxın münasibət səmimi ola bilməz. Bir şəxslə dost olmaq istəyirsinizsə, onun düşməninə uzaq olun. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, dostunuzun düşməni ilə düşmənçilik edəsiniz. Məqsəd dostun düşməni ilə dostluq etməmək, yaxın səmimi əlaqədə olmamaqdır. Çünki belə bir əməl dostunuz üçün təhlükə yaradır.

İctimai əlaqələrdə kiminsə ikili rəftar etməsi də mümkündür. Yə'ni elələri var ki, hamı ilə dost olduğunu iddia edir. Hansı ki, bu şəxsin qəlbində heç bir kimsənin məhəbbəti yoxdur və o, dostluq qaydalarına əməl etmir. Belələri əslində hiyləgərlik edirlər. Həzrətin (ə) buyuruğundan belə mə'lum olur ki, mö'min şəxs belə bir rəftardan uzaq olmalıdır. Çünki mö'min saf, yekrəng olmalı və onun dostluğu, eləcə də düşmənçiliyi həqiqi olmalıdır. Necə ola bilər ki, insan biri ilə dost olduğunu iddia etdiyi halda, qəlbində ona qarşı düşmən mövqə tutmuş olsun?! Həqiqi mö'min birini dost hesab edirsə, onun qəlbində həmin şəxsə qarşı məhəbbət və ehtiram olur. Həzrət (ə) necə də gözəl buyurur: «**Hiyləgərlik etmə, bu, alçaqların sifətidir**». İnsan hiyləgərlikdən uzaq olmalı, onun zahiri ilə batini arasında uyğunluq hökm sürməlidir. Əgər biri ilə dostluq iddiasındasansa, həqiqətən ona xeyirxah ol. Əgər mö'minsənsə, hiyləgərlik sənə yaraşan iş deyil və bu sifət alçaqların sifətidir.

b) Xeyirxahlıq və canıyananlıq-

Dostluğun möhkəmləndirilməsinin və davamının digər bir şərti xeyirxahlıq və canıyananlıqdır. Bir şəxslə dostluq əhdi bağladığınız vaxt ona tam xeyirxah olmalısınız. Əslində bu sözlər

həmin yekrəngliyin təkrarıdır. Yə'ni saleh dost seçiminin me'yarlarına riayət etdikdən sonra əmin olsanız ki, bu şəxslə İslam əxlaqı baxımından dostluq etmək olar, bu dostu qənimət saymaqdan əlavə onunla tam səmimi olmalısınız. Xeyirxahlıq və canıyananlığın tələblərinə əməl edilməlidir. Məsələn, çətinliklər zamanı ona yardım göstərilməlidir. Onun büdrəmələrinə göz yummalı və onun səhvlərinin qarşısı alınmalıdır. Beləcə, bir şəxsi dost seçdiyiniz zaman bu dostluqda səhlənkar olmamalısınız. Ona arxa olmaq və büdrəmələrini xatırlatmaq lazımdır. Onun büdrəmələri və nöqsanları düzgün şəkildə aradan qaldırılmalıdır. Yaxşı iş gördükdə ona səmimi qəlbədən təşəkkür edilməlidir. Ona kamillik qazanmaqda gücünüz çatan qədər köməkçi olmalısınız ki, xeyir işlərin icrasında irəli gedə bilsin. Məsələn, iki tələbə bir-birinə qarşı xeyirxah olmalıdır. Tələbə yalnız öz inkişafı haqqında yox, yoldaşının da inkişafı haqqında düşünməli, ona təhsildə öz köməyini əsirgəməməlidir. Bə'zən iki tələbə səmimi dost olsa da, onların hər biri yalnız öz inkişafı haqqında düşünür. Yalnız tələbə yoldaşını ötüb keçmək barədə düşünmək düzgün deyil. Özünə məşğul olan tələbə, təbii ki, yoldaşını yaddan çıxarır. Belə rəftar dostluğun şərti olan səmimiyyət və canıyananlıqla bir araya sığmır. Hətta belə bir münasibət xəyanət də sayıla bilər. Dostluq zamanı belə bir rəftar yekrənglik və səmimiyyətə ziddir. İslam nəzərindən dostluğun digər bir şərti bir şəxslə dostluğa başladığında onun xeyirxahı olmaqdır. Dost dostu əlindən gələni əsirgəməməlidir. İlahi dostluğun tələb etdiyi hər bir əməli xeyirxahlıq niyyəti ilə yerinə yetirmək lazımdır. Hətta dost imtina etsə də, sən öz xeyirxahlığından qalma. Məsələn, onu hansısa pis işdən çəkəndirmək üçün nəsihət etdikdə incisə, bunun fərqi yoxdur, siz nəsihətinizi davam etdirin. Amma dostluq qaydalarını tapdamayın. Heç bir halda dostu nəsihət və xeyirxahlıq tərki olunmamalıdır. Gücünüz çatan qədər, dostunuzu pis işlərdən çəkindirin. Xeyir iş gördüyü vaxt bu işdə ona yardımçı olun. **«Qardaşına nəsihət verərkən - istər yaxşı, istər pis - səmimi, xalis, qərəzsiz ol».** **«Dostuna xeyirxahlıq hədiyyə et. Bir müddət xeyirxahlıq edib, bir müddət süst oturma. Yalnız öz inkişafın haqqında düşünmə. Öz xeyirini dostunun xeyirindən üstün tutma. Ona daimi köməkçi, hara getsə yoldaş ol».**

v) *Dostluqda möhkəmlilik və davamlılıq*

Sözsüz ki, həyatda insan növbənöv hallara düşür. O gah yoxsuldur, gah varlı, gah xəstədir, gah sağlam. Onun müxtəlif problemləri olur, növbənöv maneələrlə üzləşir. Bütün insanlar öz problemlərinin həllində başqalarının köməklərinə ehtiyaçlıdır. Ona görə də bir şəxslə dostsunuzsa, ona bütün işlərdə yardımçı olun. Bir şəxs varlı olarkən onunla dostluq edib, kasıblığa düşəndə ona arxa çevirməyin. Kimsə ilə ictimai məqamına görə dostluq etməyin. Əgər belə bir şəxslə dostluq edirsinizsə, ictimai mövqeyini itirdiyinə görə onu atmayın. Dostluğunuzu hər zaman qorumağa çalışın. Bütün eniş-yoxuşlarda ona əl tutun. Onu kölgə tək izləyin.

Əlbəttə ki, Həzrət (ə) öz buyuruqlarında xeyir dostluğu nəzərdə tutur. Söhbət İslamın tövsiyyə etdiyi və təsdiqlədiyi dostluqdan gedir. Həzrətin (ə) göstərişlərini yersiz, dinə zidd dostluqlara şamil etmək olmaz. Əgər azgın bir adamla dost olmusunuzsa, bu tövsiyyələrə əməl edə bilməzsiniz. Məgər azgın adamın arxasınca kölgə kimi gəzmək bəyənilə bilərmə? Əlbəttə ki, yox! Necə ola bilər ki, azgın insana şər işlərində yardım göstərilə?! Həzrət (ə) yaxşı və saleh dostu nəzərdə tutur və onu itirməməyi tövsiyyə edir. Yalnız saleh dost səhvə yol verdikdə onun islahına bu yolla çalışmalıyıq. Yaxşı dost ehtiyaçlı olduqda ona maddi yardımlarımızı əsirgəməməliyik. Saleh dost yolunda maddi və mə'nəvi imkanlar fəda edilə bilər. İnsan dost yolunda fədakar olmalı və onu tənha buraxmamalıdır. Həzrətin (ə) buyuruqları İslam dinində dostluğa verilən əhəmiyyətin göstəricisidir. Məhz bu səbəbdən insan üçün ne'mətdir deyirik. İslam və bəşəriyyətin faydalanması xatirinə dost ne'mətindən istifadə edin. Şübhəsiz ki, bu rabitə nə qədər səmimi olsa, hər iki tərəf daha çox faydalanar. Ona görə də bu rabitələri qorumaq üçün çalışın, süstlükdən və kin-küdurətdən çəkinin.

d) Qisasçılıqdan uzaqlıq

İnsanın ictimai həyatı iki zərurət sayəsində mümkün olur: başqaları ilə ünsiyyətin zəruriliyi, digəri insanın xətdən uzaq olmaması. Əgər iki dostdan biri büdrəyib, səhvə yol verərsə, yalnız o şəxsi həyatına yox, ünsiyyətdə olduğu tərəfə də tə'sir göstərir. Əgər bir dost sizinlə pis rəftar edərsə, qardaşlıq və sədaqət normalarını pozursa, artıq dostluğa zidd bir yol seçmişdir. Məsələn, sizə kömək etmək əvəzində üz döndərir, hətta zərər də

vurur. Belə bir insanla necə rəftar olunmalıdır? Əmirəl-mö'minin (ə) belə buyurur: «Ona cəza arzulama, hətta ağzına torpaq da vursa». Əgər dostunuz səhvə yol verdisə, sizə qarşı kobudluq göstərdisə, hətta çirkin bir işə bulaşdısa, dərhal qisas almaq fikrinə düşməyin. Hətta sizə pislik etdiyi zaman qəlbinizdəki intiqam hissini boğun. Ona kömək edin ki, öz səhvini başa düşsün və onu aradan qaldırmağa çalışsın. Əgər pislilyə cavab versəniz, artıq əlaqələri qırmış olarsınız. Pis işinə görə onu pis rəftarla cəzalandırmayın. İstənilən bir yolla sizi qəzəbləndirdiyi vaxt yenə də özünüzü saxlayın. Qəzəbinizi və intiqam hissinizi udun və çalışın ki, o öz səhvini başa düşüb islah etsin. Hətta ona səhvini aradan qaldırmaqda yardımçı olun.

Bu bəyan xəyata yol verilmiş dostla rəftar qaydasını açıqlayır. Aydın oldu ki, dostun xətasına xəta ilə cavab verilməməlidir. Nəzərə almalıyıq ki, uyğun buyuruqda dini dəyərlərin mövcud olduğu bir cəmiyyətdəki islami dostluqdan söhbət gedir. Bu dostluqda kimsə bilərəkdən dostuna qarşı pislilyə yol vermir. Bununla belə hər bir insanın büdrəmə ehtimalı var. Xəta baş verdiyi halda isə dostu xəta ilə cavab verilməməlidir.

Hətta bir kafirlə dostluq əlaqəniz olsa, dostluq me'yarlarına riayət edin və dostluq hüquqlarını pozmayın. (Kafir dost dedikdə, islahına ümid olan kafir nəzərdə tutulur. İslamda, Əhli-beyt (ə) ilə bilərəkdən, inadkarlıqla düşmənçilik edən kafirlərlə dostluq etmək yol verilməzdir).

Bir sözlə, dostluq aləmində mərdanəlik lazımdır. İslami bir cəmiyyətdə sizinlə düşmənçiliyə keçmiş dostla dostluğu bir kənara qoyub, düşmənçilik etmək olmaz. Çünki dünyəvi məsələlərdən ötəri dostluq ayaq altına atılmamalıdır. Hətta qeyri-müsəlmana da məhəbbət göstərmək, kömək əli uzatmaq, ehsan etməyə çalışmalıyıq. Qur'ani-kərimdə oxuyuruq: «**Pislilyi yaxşıqla dəf et. Belə olduqda aranızda düşmənçilik olan şəxsi yaxın bir dost kimi görərsən**».¹ Doğrudan da xoş münasibət düşmənçiliyi dostluğa çevirə bilər. Ayədən görüldüyü kimi, Allah-təala aşkar şəkildə ədavəti dostluq vasitəsi ilə aradan qaldırmağa çağırır. Ədavətli rəftar edən şəxslə gözəl rəftar edin. Həzrət (ə) buyurur: «**Düşməninlə ehsanla rəftar et, bu, qələbən**

¹ Fussilət surəsi, ayə 34

üçün faydalıdır». Yə'ni sizin yaxşı rəftarınız səbəbindən düşmənlər dostluğa çevrilər. Hətta bu dostluq adi həddi aşır, sadıqanə və səmimi bir dostluq olar. Həzrətin (ə) buyurduğu yolla insan öz düşmənlərini dosta çevirə bilər. Demək, bir şəxsdən pis rəftar görəndə kimi, ondan dərhal üz döndərərək, düşmən damğası vurmaq olmaz. Çox ehtimal ki, aqılənə tədbirlərlə onu pis rəftardan çəkendirir, dostcasına rəftara sövq etmək mümkün olsun.

Əlbəttə, sözün canı o deyil ki, insan bütün işlərini saxlayıb, gün uzunu düşmənlərini axtarmalı və onlarla xoş rəftar etməlidir ki, düşmənlərə son qoysunlar, yox! Düşmənlər edən insanla dostcasına rəftarın şərtləri vardır. Dəyərli iş odur ki, insan öz düşməni ilə qarşılaşdıqda bu düşmənləri dostluğa çevirməyə çalışsın. Amma bu işin şərtləri, yolları vardır və fərqli məqamlar nəzərdən qaçırılmamalıdır. Belə bir rəftarın növlərindən biri xeyirxahlıq, digəri ehsan və bəxşis, başqa biri məhəbbətdir. Bütün bu münasibətlər düşmənin kinini aradan qaldırmaq üçündür. Qeyd etməliyik ki, bu məsələyə Qur'an məktəbində xüsusi əhəmiyyət verilir və bu barədə bir neçə ayə bəyan olunmuşdur. Bu ayələrdən birini xatırlayaq: **«Sən pisliliyi yaxşıqla dəf et».**¹

Qur'anda olduğu kimi, bu ilahi vəsiyyətdə də düşmənlərin aradan qaldırılması üçün dostcasına rəftar tövsiyyə edilir. Əgər düşmənlərinizə ehsan etsəniz, məqsədinizə daha asanlıqla çatarsınız. Çünki məqsəd düşmənliliyi aradan qaldırmaq, onun vura biləcəyi zərərlərə sədd çəkməkdir. Bu yolla düşmənliliyi aradan qaldıra bilsək, təhlükə mənbəyi olan həmin tərəf bizə məqsədə çatmaqda yardımçı da ola bilər. Yə'ni öz ehsanımızla yalnız təhlükəni aradan qaldırmır, hətta müsəlmanlara xeyir gətirmiş olur. Demək, təhlükəni aradan qaldırmağın yollarından biri də başqalarının düşmənliliyinə dostluqla cavab verməkdir. Yə'ni onların əziyyətinə öz yaxşılığımızla cavab verməli, düşmənliliyi aradan qaldıraraq, asan yolla məqsədimizə çatmalıyıq.

Əlbəttə ki, ətrafdakı bütün insanlara bu tərzdə yanaşmaq olmaz. Bütün düşmənlərlə belə rəftar etmək mümkünsüzdür. Əxlaqi qaydaların, fiqhi və şər'i hökümlərin bir çoxunda istisnalar vardır.

¹ Mö'minun surəsi, ayə 96

İstisnalardan biri budur ki, bir əxlaqi göstəriş digər əxlaqi göstərişə mane olmamalıdır. Belə məqamda daha əhəmiyyətli hökmə əməl olunmalıdır. Əxlaqi göstərişlərdə də eyni qaydada seçim aparmalı oluruq. Məsələn, bə'zən elə düşmənə qarşılaşırıq ki, ona heç bir yaxşılıq tə'sir etmir, əksinə öz inadkarlığını artırır. Əlbəttə ki, belələri azdır. Amma unutmamalıyıq ki, yaxşılığı qiymətləndirməyi bacarmayanlar da var. Yuxarıdakı buyuruğu bu qəbil insanlara aid etmək, onların düşmənçiliyinə dostluqla cavab vermək düzgün deyil.

Beləcə, müvəhhidlər mövlası Əlinin (ə) kəlamı bu mə'nada anlaşılmalıdır ki, hətta İslam və Əhli-beyt (ə) düşmənlərinə ehsan edək, xeyirxahlıq göstərək. Belələrinə qarşı ən böyük xeyirxahlıq onlarla mübarizə aparıb, cəmiyyətə uzanmış bədxah əllərini kəsməkdir. Din düşmənləri ilə mübarizə və savaşı onlara qarşı bir növ mərhəmətdir. Belə olduqda onlar daha az günah edir və axirət cəzaları da yüngülləşir. Demək, Həzrətin (ə) buyuruğunda inadkar və qatı düşmənlər nəzərdə tutulmamışdır.

Həzrətin (ə) buyuruğunun xülasəsi budur ki, ictimai həyatda rastlaşdığımız düşmənçiliklərə dostcasına cavab verməli və düşmənçiliyi dostluğa çevirməliyik. Belə olduqda cəmiyyət əmin-amanlıq və tərəqqiyə doğru gedir. Qisasçılıq ruhu bəşəri və İslami ruhiyyə ilə uyuşmur. Qisasçılıq cəmiyyətdə hərc-mərclik yaradır, kin-küdurəti artırır, qəbilələr və ailələr arasında ixtilaflar dərinləşir. Bir sözlə, belə bir əhvali-ruhiyyə ictimai həyatın rahatlığına qənimdir. Qisasçılığın rəvac tapdığı bir cəmiyyətə faydalı qüvvələri puça çıxaran və heç bir səmərəsi olmayan təşviş və iztirab hakimdir.

İCTİMAİ HƏYATIN BƏLALARINDAN QORUNMA YOLLARI

a) Qəzəbdən qorunma

Həzrəti Əli (ə) öz vəsiyyətnaməsinin davamında ictimai bəlalardan qorunma yollarını göstərir: «**Bəyənilməş əxlaqla özünü dünyadan (insanlardan) qoru**». Bəli, ictimai həyatın bəlalarından qorunmaq üçün insan öz əxlaqını islah etməli, xoşrəftarlı olmalı, qəzəbini udmalıdır.

Şübhəsiz ki, ətrafdakılarla xoş rəftar əxlaqi bir qaydadır. Təkcə xoşrəftarlı insanlarla mülayim rəftar etmək tapşırılmışdır. Əksinə,

uyğun tövsiyyə pisrəftarlı insanlarla münasibətdə daha işləkdir. Bu tövsiyyə əvvəlki «**ona cəza arzulama**» tövsiyyəsinə oxşayır. Əlbəttə ki, başqalarının pis rəftarı insanda qəzəb doğurur. Qarşı tərəfin kobud münasibəti insanın əhvalına soğan doğrayır. Bu qəbil rəftarlar müqabilində səbirli olmaq çətindir. Əgər qəzəbi udmaq çətindir, demək, pis rəftara mülayim cavab vermək ondan da çətindir.

Qəzəbi udmaq olduqca müşkül məsələdir. Amma bu iş çətin olduğu qədər də faydalıdır. Əgər insan ictimai zərər və təhlükələrdən amanda qalmaq istəyirsə, öz qəzəbini udmağa çalışmalı, bu işə vərdis etməlidir. Yalnız bu yolla başqalarının pis rəftarına cavab verilsə, bir çox faydalar əldə olunar. Həzrət (ə) buyurur: «**Qəzəbini az-az ud, mən axırı bundan şirin bir qurtum içmədim və ondan dadlı bir sonluq görmədim**». Həzrət (ə) qəzəbin udulmasını şərbət içilməsinə oxşadır.

Sözsüz ki, içilən şeylərin hamısı eyni dadda olmur. Bə'zi şeylər şərbət kimi şirin, bə'ziləri isə dərman kimi acıdır. Amma Əli (ə) məktəbinin davamçıları unutmamalıdırlar ki, bu məktəbin ən şirin şərbəti qəzəbin udulmasıdır.

Əliyə (ə) ardıcıl olmaq istəyənlər öz mövlalarının öyüdünü aram-aram təcrübədən keçirməlidirlər. Əli (ə) davamçısı hökmən özünü bu xislətlə bəzəməlidir. Əgər başqalarının yersiz hərəkətləri qarşısında qəzəbimizi uda bilsək, nəsimimiz elə bir şadlıq və ləzzət olacaq ki, əgər bizi qəzəbləndirən şəxsə ən sərt şəkildə cavab versəydik, belə bir şadlıq və ləzzət duymazdıq.

Digər bir tərəfdən pis rəftarla cavab verməyin də öz bəlaları var. Hər pis rəftara pis cavab versəniz, bir çox problemlərlə üzləşə bilərsiniz. Qəzəbi udmaq zahirən çox çətin olsa da, onun böyük ləzzətləri vardır. Pisliyə qəzəblə cavab verməyin nəticəsini səbrlə cavab verməyin nəticəsi ilə müqayisə etməyə dəyməz. Bu iki fərqli əməlin olduqca fərqli nəticələri vardır. Qəzəbini uda bilən insan misilsiz bir ləzzət duyur. Hansı ki, qəzəbə qəzəblə cavab verməyin sonluğu olduqca acı ola bilər. Həzrət (ə) nəzərimizə çatdırır ki, buyurduğu öyüdlər sadəcə əxlaqi bir nəsihət deyil. Bu münasibətlərin şəxsən təcrübədən keçirildiyi nəzərimizə çatdırılır. Həzrət (ə) «**bundan şirin bir qurtum içmədim**» deməklə, öz şəxsi təcrübəsinə istinad edir. Belə bir üsulda müraciət insanı həvəsləndirir ki, sən də bunu təcrübədən keçir və ləzzətini duy.

b) Dostluq əlaqələrinin qorunması

İctimai həyatda şübhələrin yaranması adi bir haldır. İnsan öz ətrafındakılarda, hətta dostlarında şübhəli rəftarlar müşahidə edərsə, bu şübhələr ictimai həyatın bir növ zərurətlərindəndir. Şübhəli rəftarları müşahidə edən hər bir insan qarşı tərəf haqqında pis fikirə düşüb bədbin olarsa və bu şübhələr əsasında hərəkət edərsə, cəmiyyətdəki bütün dostluq əlaqələri qırılır. Şübhələr əsasında hərəkət edilsə, dost və yoldaş tapmaq problemə çevrilir. Çünki insan daim şübhəli hallarla üzbəüzdür və belə şübhələrin yaranması üçün daim şərait vardır. Hansı ki, ictimai rabitələrdə, ətrafdakılarla ünsiyyətdə qarşı tərəfin düzgün və xoş niyyətlə hərəkət etdiyi əsas götürülməlidir. Hətta qarşı tərəfdən şübhəli hərəkətlər müşahidə etdikdə bu hərəkətləri düzgün saymalı, yaxşılığa yozmalıyıq. İnsan imkan daxilində cəmiyyətin bütün üzvlərinin hərəkətlərini müsbət qəbul etməlidir. Şübhəyə düşdükdə dostluq əlaqəsini kəsməyin, bədbin olmayın, əksinə vəziyyəti diqqətlə araşdırıb, həqiqəti tapmağa çalışın. Hətta mə'lum olsa ki, qarşı tərəf səhvə yol verib və məqsədi pislilik olub, yenə də ona pisliliklə cavab verməyin. Qarşı tərəfin səhvini düzəltməyə çalışın.

Dostdan bircə dəfə şübhəli hərəkət müşahidə etməklə belə bir qərara gəlməyin ki, o sizinlə əlaqəni kəsmək fikrindədir və ya sizə xəyanət etmək məqsədi var. Şübhələrə əsaslanaraq dostluq rabitələrini qırmaq olmaz. Hətta əmin olduqda ki, qarşı tərəf dostluğu pozmaq fikrindədir və bu fikirlər sizə xəyanət etmişdir, yenə də qəti qərar çıxarmağa tələsməyin. Əksinə elə bir şərait yaratmağa çalışın ki, o öz qərarını dəyişsin. Dostunuza səhvini başa salmağa çalışın. Söhbət, nəsihət, istənilən münasib bir üsulla onu səmimi dostluğun davamına çağırın. Sizin belə rəftarınız, ehtimal ki, onu peşiman edər və o öz səhvlərini aradan qaldırmağa çalışar. Yox əgər bütün bu tədbirlər fayda verməsə, o, inadkarlıqla düşmənçiliyi davam etdirsə, artıq bu dostdan uzaqlaşmaq vaxtı çatmışdır.

OTUZ BEŞİNCİ DƏRS

DOSTLUQ QAYDALARI (2)

«Bağlandıqdan sonra qırılmaq, qardaşlıqdan sonra cəfa, dostluqdan sonra düşmənçilik, sənə arxayın olana xəyanət və sənə e'timad edənə hiylə gəlmək necə də pisdir. Qardaşından qırılmaq (uzaqlaşmaq) istəyəndə (geriyə dönməyə) yer qoy ki, əgər bir gün həqiqət aşkar olsa, (dostluğa) geri dönmək mümkün olsun. Sənə olan xoş gümanı (əməl ilə) təsdiq et. Qardaşının haqqını ona olan dostluğa görə zay etmə. Haqqını zay edəcəyin kəs sənə dost deyil. Məbada, əhlin sənin yanında ən bədbəxt adamlar olsunlar».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Vəsiyyətnamənin bu hissəsində Əmirəl-mö'minin Əli (ə) ictimai əxlaq və ünsiyyət qaydaları mövzusunda danışır. Əvvəllər qeyd olunduğu kimi, Həzrət (ə) öz tövsiyyələrini ali əxlaqi xüsusiyyətlərə malik olan imam Həsənə (ə) ünvanlamışdır. Əslində Həzrət (ə) ictimai həyatda müvəffəq olmaq istəyən bütün insanlara müraciət edir. Onun buyuruğu insani dəyərlərə əməl etmək istəyən bütün insanlara aiddir. Ona görə də deyilmiş sözlər təkcə mö'minlərə və Allaha e'tiqadı olanlara ünvanlanmır. Buyuruqların faydası daha geniş kütlələr üçün nəzərdə tutulur. İstənilən bir şəxs bu tövsiyyələrdən istifadə edərək onun faydalarını əldə edə bilər. İstər imanlı, istərsə də imansız şəxs bu tövsiyələrə əməl etməklə bir çox faydalara çata bilər. Əlbəttə ki, bu nəsihətlərə Allaha yaxınlaşmaq məqsədi ilə əməl edən imanlı insanlar bütün həyatlarına ibadət rəngi vermiş olurlar. Onlar ali məqsədə doğru irəliləyir və hər bir əməlləri ilə Allaha yaxınlaşmaq istəyirlər. İmandan məhrum insanlar isə bu tövsiyələrdən yalnız dünya həyatında faydalana bilərlər. Onlar imanlı insanlar kimi böyük nəticələr əldə edə bilməsələr də, ideal dünya həyatına müvəffəq olurlar. Bir sözlə, söhbətin mövzusu, ünsiyyət qaydaları, ictimai yaşayış ayinləri və başqaları ilə davranış tərzidir.

ÇİRKİNDƏN DƏ ÇİRKİN

Ötən bəhslərdə dostlarla ünsiyyət, əməli hikmətlər haqqında danışıldı. Eləcə də, başqaları ilə ünsiyyətin necəliyi, dost seçimi tərzini, dostla davranış, səmimiyyətin yaranması və me'yarı kimi məsələlər bəyan oldu. Həmçinin, dostların qarşılıqlı vəzifələri haqqında tövsiyələr verildi. İndi isə Həzrət (ə) dostluq qaydaları və ayinləri haqqında öyüdlərini verir.

İctimai həyata ilk qədəmlərini atan insan bir sıra dəyərlərə əməl etməli, yaxşı dostlar seçməyə çalışmalı, ətrafdakılarla mehriban olmalı, ehsan etməli və xeyirxahlıq göstərməlidir. Amma ictimai həyata daxil olduqdan, dost seçdikdən, ictimai mövqə qazandıqdan sonra əvvəlki vəzifələrlə kifayətlənmək olmaz və daha ciddi vəzifələr barədə düşünmək lazımdır.

İctimai həyata ilk qədəmlərini atdıqda insana çoxları nəsihət edir ki, dost seçimində diqqətli olsun və yaxşı dostlar seçsin. Bəli,

ictimai həyatda özünə elə şəriklər və dostlar seçməlisən ki, çatmaq istədiyin məqsədlərdə sənə köməkçi olsunlar. İkinci mərhələyə qədəm qoymuş insan isə artıq cəmiyyətin qayda-qanunları ilə tanış olmuşdur. Artıq o dost seçmiş, bir çox insanlarla ictimai əlaqələr qurmuş, hansısa bir mövqə tutmuşdur. Kimlərsə ona arxayındır və onu e'tibarlı hesab edir. Sözsüz ki, bu mərhələdə insanın vəzifələri daha ağırdır.

İlkin mərhələdə insan dost seçimində diqqətli olmasa, şübhəsiz ki, məzəmmət olunacaq və bir çox zərərlərlə üzləşəcəkdir. Amma yaxşı dostu tapdıqdan sonra onu itirmək daha çox məzəmmətə səbəb olur. İnsan bə'zən müsbət işlər görmədiyi üçün, bə'zən isə əldə etdiyi faydaları əldən verdiyi üçün məzəmmət olunur. Aydınadır ki, ikinci əməlin məzəmməti daha ağır olur.

Bu hissədə Əmirəl-mö'mininin (ə) buyuruğu insanın yaxşı dostlar seçməsi məsələsini əhatə edir. Yaxşı dostlar tapdıqdan sonra onların qədrini bilməyib itirənlərə, başqalarının inamı müqabilində xəyanət edənlərə müraciət olunur. Əlbəttə ki, əvvəlcədən yaxşı bir dost seçilməməsi bu dostu itirməkdən daha yaxşıdır. **«Bağlandıqdan sonra qırılmaq, qardaşlıqdan sonra cəfa necə də pisdir»**. Dostsuz və ictimai dayaqlarsız bir həyat tərzi, sözsüz ki, yanlış bir yoldur. Bundan da pis odur ki, dostu seçdikdən sonra dostluq əhdini sındıraraq, dostluq rəbitələrini qırasan.

«Qardaşlıqdan sonra cəfa necə də pisdir». İnsan dostu seçib, qardaşlıq əlaqələri qurduqdan sonra həmin dostu cəfa edərsə, qardaşlıq hüquqlarını pozursa, bu iş əvvəlcədən dostsuz qalmaqdan daha pisdir. Dost sərmayəsi də başqa sərmayələr kimi qorunmalı və möhtərəm sayılmalıdır. Belə bir sərmayəni qazanmamaq pis, onu itirmək isə daha pisdir. Necə ki, dostluqdan sonra düşmənçilik birbaşa düşmənçilikdən daha çirkindir.

«Sənə arxayın olana xəyanət necə də pisdir». Şübhəsiz ki, istənilən bir şəxsə xəyanət çirkin işdir. Amma sizi e'tibarlı sayan adama qarşı xəyanət daha pis və daha çirkindir. Xəyanət də növbənöv olur. Bə'zən başqalarının hüquqları pozulur, bə'zən isə xalqın malı qəsb olunur. İnsan ictimai mövqə qazandığı vaxt xalq ona e'timad göstərir və bə'zi işlərdə ona müraciət edərək öz var-dövlətini, ləyaqətini ona tapşırır. Əgər belə bir şəxs xəyanət etsə,

bu xəyanət adi bir insanın, yə'ni hələ ki ictimai mövqə qazanmamış şəxsin xəyanətindən qat-qat pisdır.

Söhbətin əvvəlində qeyd olunduğu kimi, Həzrətin (ə) nəsihətlərinin ünvanı bütün cəmiyyətdir və bu nəsihətlər hamı üçün xeyirlidir. Amma mö'min şəxs Allaha yaxınlıq məqsədi ilə bu buyuruqlara əməl etsə, dünyəvi faydalardan başqa, axirət savabları da qazanar. İmanlı şəxs bu tövsiyələrə əməl edərək dünya həyatında tərəqqi etməklə yanaşı, axirət səadətini də əldə edir. Amma Allaha və qiyamət gününə inanmayan insan bu göstərişlərə dünya səadəti xatirinə əməl edə bilər və bu yolla öz dünya həyatını sahmana salar.

DOSTLUĞUN SƏRHƏDDİ VƏ SƏMİMİYYƏT ÖLÇÜSÜ

Bu nəsihətlərin məqsədlərindən biri də bizi qəflət yuxusundan oyatmaqdır. Çünki bir çox hallarda biz bu işlərdən qəflətdə qalırıq. Amma çoxları bu məsələlərdən xəbərdardır. Bu nəsihətlərin əksəriyyətinin qayəsi düzgün təsəvvür olunsə, hər kəs anlayar ki, məsələ Əmirəl-mö'mininin (ə) buyurduğu kimidir və heç bir dəlilə ehtiyac qalmaz. İnsanlar gözəl bilirlər ki, əmanətə xəyanət etmək olmaz. Əmanətə xəyanət çirkin bir işdir və bu həqiqəti hamı başa düşür. Demək, bu nəsihətlərdə əsas məqsəd bizim bu məsələlərə çox vaxt diqqətsiz olmağımız və ya onlara münasibətdə ifrata və təfritə varmağımızdır. Məsələn, Həzrət (ə) buyurur ki, dostun varlığı insan üçün bir zərurətdir. İnsan özünə dostlar seçməli və onlarda həm dünyəvi, həm də dini işlərində istifadə etməlidir. Bu dostlarla səmimi olmaq lazımdır. Bə'ziləri bu məsələyə münasibətdə ifrata düşər olurlar, bə'ziləri isə təfrit yolunu gedir, dostluq məsələlərinə bir o qədər də ciddi yanaşmırlar. Bə'ziləri dostluqda sərhəd tanımır, bütün sirlərini açır. Onların dostluq rəbitələri bir o qədər də möhkəm olmadığından daim qorxu hiss edirlər.

Çox vaxt hansısa hadisələr ucbatından bu dostluqlar puça çıxıb gedir. Dostluğun düşmənçiliyə çevrildiyi hallar da olur. Belə hallarda dostu açılmış sirlər onun əlində vasitəyə çevrilir. Demək, sirrini açan şəxs uyğun dostluğun möhkəmliyini və səmimiliyini düzgün qiymətləndirməmişdir, ağına gəlməmişdir ki, bir gün bu dostluq düşmənçiliyə çevrilə bilər. Bəli, dostluq düşmənçiliyə çevrilən vaxt tərəflər bir-birlərinin sirrindən silah kimi istifadə

edə bilərlər. Ona görə də dost seçimində diqqətli olmaq tapşırılır, hətta buyurulur ki, bə'zi sirlərinizi dostla da açmayın. İnsan ehtiyatlı olmalı, sirlərini hər adama e'tibar etməməlidir. Uzun müddət dostluqdan, dostla inandıqdan, onun vəfadarlığına əmin olduqdan sonra yalnız bə'zi sirləri ona açmaq olar. Hansı ki, çoxları dostluğun başlanğıcında hələ qarşı tərəfin səmimiyyətinə əmin olmamış öz sirlərini açır. Bu məsələ olduqca incə bir nöqtədir. Təəssüf ki, çox vaxt bu məsələdən qəflətdə qalırıq. Yalnız onun mənfi nəticələri ilə qarşılaşdıqdan sonra peşimançılıq çəkirik. Bir şəxslə dost olan zaman bu dostluğun şirinliyinə xatir bütün sirləri faş etmək yanlış addımdır. Elə bilməyin ki, sirlərin açılması dostluğun şərtlərindəndir. Belə bir təsəvvür əqlə ziddir. Uzaqgörən insan heç vaxt belə bir hərəkətə yol verə bilməz. Eləcə də, dostluğu bildirmək üçün düzgün me'yar seçmək lazımdır. Məhəbbət və dostluq həmin me'yarlara görə qiymətləndirilməlidir. Hətta məhəbbəti bildirməyin də həddi, ölçüsü var. Əgər məhəbbəti ölçü-biçisiz açıqlamaq düzgün deyilsə, demək, sirlərin açılması kökündən yanlışdır və bu addım insanın həyatını puça çıxara bilər.

Aydındır ki, bu qaydalara riayət olunması düşmənçilik zamanı da zəruridir. Düşmənçiliyi bildirərkən insan qəlbindəki bütün kinküdurəti açıqlamamalı, hansısa bir hədd gözləməlidir. Çünki bu halda qarşı tərəfin düşmənçiliyi elə güclənə bilər ki, təkrar dostluq üçün zərrəcə imkan qalmaz.

Bir sözlə, heç vaxt dostla məhəbbəti və düşməne nifrəti ölçü-biçisiz açıqlamamalıyıq. İnsan həmişə öz məhəbbətinin və nifrətinin bir hissəsini qəlbində saxlamalıdır ki, gözlənilməz vəziyyət, peşimanlıq yarandıqda tutduğu mövqedən geri çəkilsin. İstənilən bir dəlillə düşmənçiliyə başladığımız vaxt ifrata varmayın ki, təkrar dostluğa yer qalsın. Bütün hallarda ehtiyatlı olmaq lazımdır. Dostla elə rəftar etməyin ki, bir gün bu münasibətlər pozulsa, o sizin sirlərinizdən istifadə edib, zərər vura bilsin. Demək, istər dostluğa, istər düşmənçiliyə münasibətdə hədd gözlənilməli və münasibətlər dəyişəcəyi təqdirdə yeni mərhələyə keçmək üçün hazırlıqlı olmalıyıq.

Əmirəl-mö'minin (ə) buyurur: **“Qardaşından qırılmaq, uzaqlaşmaq istəyəndə geriye dönməyə yer qoy ki, bir gün həqiqət aşkar olsa, dostluğa qayıtmaq mümkün olsun.”**

Təsəvvür edin ki, bir şəxslə uzun müddətdir dostsunuz. Amma elə bir məqam gəlib çatıb ki, onun təqvasız olduğu üzə çıxıb, artıq bu şəxslə dostluğu davam etdirmək fikrində deyilsiniz. Beləcə, qəlbinizdən dostluq hisslərini çıxarır və dostluq rəbitələrini qırırırsınız. Bə'zən də iki nəfərin dostluğu yalnız dünya işləri üzərində qurulur. Ona görə də onlar maddi zərər qorxusu olduqda bu dostluğu dərhal pozurlar. Həzrət Əli (ə) buyurur ki, dostunuzdan ayrılmaq istədiyiniz vaxt elə rəftar etməyin ki, yenidən dostlaşmaq mümkünsüz olsun. Geriyə dönüb dostluğu bərpa etmək üçün yol qoymaq lazımdır. Dostdan ayrılarkən dostluq körpülərini uçurmayın. Olsun ki, bir gün bu körpülərlə əvvəlki dostluğa qayıtmaq istəyəsiniz. Az olmur ki, insan pozulmuş dostluğu bərpa etmək istəyir. Ona görə də bütün dostluq və məhəbbət yollarını birdəfəlik bağlamayın.

İTTİHAM MÖVQEYİNDƏN ÇƏKİNMƏK

İctimai həyatda mühüm məsələlərdən, ünsiyyət qaydalarından biri də ittihamçılıqdan çəkinməkdir. İnsan ictimai həyatda və başqaları ilə münasibətdə pis fikir doğura biləcək şəkildə rəftar etməməlidir. Ölçü-biçisiz hərəkətlər çox vaxt ətrafdakıların ittihamına səbəb olur. İnsan yalnız Allahın razılığını düşünməklə yanaşı, başqalarında şübhə yaradacaq hərəkətlərə də yol verməməlidir. Diqqətli olmalıyıq ki, «xalqın mühakiməsi» ilə «xalqın razılığı» məfhumları arasındakı fərqi görə bilək. Pis fikir, bədbinlik, sui-zənn xalqın mühakiməsi nümunələridir. İnsan başqalarının yersiz mühakimə yürütməsinə şərait yaratmamalıdır. Bununla yanaşı, başqalarının razılığı üçün çalışmamalıyıq. Yalnız Allahın razılığını qazanmaq istəyənlər düzgün yoldadırlar. Bə'zən insanların istəyi Allahın istəyindən fərqlənir. İnsanlar bə'zən yersiz mühakimələr yürüdür, nahaq tə'rif və nahaq ittihama cəhd edirlər. Demək, insan öz əməlləri ilə xalqın diqqətini cəlb etməyə çalışmamalı, eyni zamanda, ehtiyatlı olmalıdır ki, xalq ona münasibətdə bədbin olmasın. Yə'ni xalqın razılığı üçün çalışmamaq ayrı bir məsələdir, bədbinliyə şərait yaratmamaq isə başqa bir məsələ. Allahın razılığını qazanmaq bütün hallarda zəruridir. İnsan daim düşünməlidir ki, onun hərəkətləri Allahın razılığına uyğundur, yoxsa yox? Bu mövzunu açıqlayan rəvayətlər çoxdur və ilkin söhbətlərimizdə bu barədə danışmışdıq.

Olsun ki, bu rəvayətlərin arasında diqqəti ən çox cəlb edən imam Baqirin (ə) Cabir ibn Yəzid Cö'fiyə buyuruğudur. Bu rəvayəti əvvəlki söhbətlərimizdə xatırlamışdıq. Əməl və rəftarlarımızı dəyərləndirmə ölçüsü xalqın münasibət yox, Allah-təalanın mühakiməsidir. Xalqın rə'yi dəyər ölçüsü olmamalıdır. İnsan öncə Allah-təalanın, sonra isə Peyğəmbər (s) və Əhli-beytin (ə) buyuruqlarını rəhbər tutmalı və bu göstərişlər əsasında öz əməllərini qiymətləndirməlidir.

Xalqın razılığı ardınca qaçmağa dəyməz. Əslində belə bir əməl bir növ şirkdir. Şirk Allaha şərik qoşulmasıdır. Bizə tapşırılan isə xalqın sözünü əsas götürmək yox, xalqın yersiz ittihamları üçün şərait yaratmamaqdır. İnsan öz həmnövlərinin tərif və təşəkkürünü qazanmaq fikrində olmamalıdır. Mö'min və müvəhhid şəxs hər zaman öz işlərində Allahın razılığı intizarında olmalıdır. Əgər bir şəxs Allahın razılığını qazana bilsə, insanların qəlbini ondan razı salmaq Allah üçün çətin deyil. Qur'ankərimdə oxuyuruq: **«Həqiqətən, iman gətirib, yaxşı işlər görənlər üçün Allah-təala qəlblərdə bir sevgi yaradacaqdır»**.¹ Mö'min insan öz işlərində xalqın razılığını gözləməməli, daim Allahın razılığı intizarında olmalıdır. Allah-təala qəlblərə hakimdir və lazım bildiyi vaxt bir bəndəsinin məhəbbətini başqalarının qəlbində yerləşdirir. Eləcə də, mö'min öz ölçübiçisiz rəftarları ilə özünə qarşı bədbinlik yaratmamalıdır. İttihamlar, sui-zənnlər, bədbinliklər üçün şərait yaradılmaması xalqın razılığını düşünmək deyil.

Həzrətin (ə) bu kəlamının dərinliyindən, eləcə də, əlaqədar ayələrin əsil mahiyyətindən xəbərsiz olanlarda yanlış təsəvvür yaranır. Onların nəzərinə, nəfslə mübarizə başqalarının qınacağına səbəb olan bir işdir. «Mələmətiyyə» adlanan bu sünni qrup güman edir ki, nəfs ilə mübarizə yolu xalq tərəfindən bəyənilməmək və pis tanınmaqdır. Onların fikrincə, belə bir iş Allaha yaxınlaşma səbəbidir. Nəfsin bu sayaq islah yolunu ilahi yol saymaq olmaz. Allah-təala öz mö'min bəndəsinin cəmiyyət tərəfindən ittiham olunmasını istəməmişdir. İnsanların bir-birlərinə qarşı xoş münasibətdə olması ictimai həyatın zərurətlərindən və müsəlmanlıq ləyaqətlərindəndir. İlahi tə'limlər

¹ Məryəm surəsi, ayə 96

və səmavi bildirişlər mö'min şəxsə icazə vermir ki, özü öz əli ilə şəxsiyyətini alçaltsın, başqalarının bədbinliyinə səbəb olsun.

HÖRMƏTİN QORUNMASI ZƏRURƏTİ

Allah-təala icazə vermir ki, mö'min şəxs özünü abırdan sala və ya başqalarına ehtiramsızlıq göstərə. Mö'min şəxsin hörməti gözlənilməlidir. Başqalarına səni hörmətdən salmaq icazəsi verilmədiyi kimi, sən də öz hörmətini və digər mö'minlərin hörmətini qorumaq, sui-zənn və yersiz ittihamlara yol açmamalısan. Mö'min şəxs ittiham üçün şərait yaratmamalıdır. Eləcə də, başqaları ittiham olunmamalıdır. Əlbəttə ki, bu iki qaydaya əməl etmək çox çətindir. Bir tərəfdən xalqın razılığını güdməməli, digər tərəfdən onların bədbin olması üçün şərait yaratmamalıyıq. Bu sərhədləri dəqiq qorumaq asan deyil. İnsan öz eyb və günahlarını gizlətməlidir. Xalqdan gizli qalmış eyblərimizi açıqlamağa ixtiyarımız yoxdur. Bu qaydaya riayət edilsə, insana qarşı müsbət fikir yaranar. Bu, ilahi bir ne'mətdir və bu ne'mətin qədrini bilmək lazımdır. Xalqın e'timadı adlı ne'mətdən maddi və mə'nəvi fəaliyyətlərdə bəhrələnmək lazımdır. Dostların və müsbət fikirli xalqın varlığı ilahi hədəflərə çatmaqda yardımçı ola bilər.

Əgər haqqınızda ictimai rə'y müsbət olarsa, xalq sizə inanarsa, bu inam sizi yaxşılığa vadar edər və çalışsınız ki, insanların rə'yini doğruldasınız. Əgər sizə aid edilən kamillik və gözəl xasiyyətlər sizdə yoxdursa, bu sifətləri əldə etməyə çalışın. Əgər xalq düşünürsə ki, siz ibadət və təqva əhlisiniz, bu rə'yləri həqiqətə çevirməyə sə'y göstərin. Əgər sizi doğruçu hesab edirlərsə, çalışın ki, yalan danışmayıb, dilinizi əsassız sözlərdən qoruyasınız. Bir sözlə, xalqın müsbət rə'yi ne'mətini əldən çıxarmayın. Xüsusi ilə, ictimai mövqeyə malik insanlar üçün xalqın müsbət fikri olduqca əhəmiyyətli sərmayədir. Ona görə də xalqın xoş gümanını qoruyun, xalqın arzuladığı və Allahın razı qalacağı rəftar sahibi olun.

Sözsüz ki, mö'min, müvəhhid, kamil imana malik insanlara belə tövsiyələr verməyə ehtiyac yoxdur. İmam Həsən (ə) isə bu kamil sifətlərin nümunəsidir. Pak insana «xalqın arzuladığı kimi ol» demək yersizdir. Çünki bu insan Allaha xatir özünü çirkinliklərdən pak etmiş və xalqın müsbət rə'yini əvvəlcədən

qazanmışdır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, vəsiyyətnamədəki bu tövsiyyələr bütün xalqa ünvanlanmışdır. Çünki adi insanlara bədrəmələr, xətalər labüddür və başqaları bu nöqsanlardan xəbərsiz ola bilərlər. Yalnız belə insanların xalqın arzusuna uyğun rəftara çalışması məntiqi olar.

DOSTLUĞUN BƏLASI

Dostluq dünyasının dəqiq və incə nöqtələrindən biri həyatın bütün eniş-yoxuşlarında dostluq hüquqlarına riayət etməkdir. İnsan biri ilə dost olduğu vaxt bə'zən bu dostluq sayəsində öz dostunun hüquqlarına diqqətsiz olur. Belə olduqda dost dostun hüquqlarını dəqiq yerinə yetirmir. Mö'min dostun hüquqlarından biri budur ki, başqalarının hüzurunda onun hörməti qorunsun. Ehsan edilərkən hamıdan əvvəl dost nəzərə alınmalıdır. Dost möhtacdırsa, tə'cili surətdə onun ehtiyacı ödənməlidir. Təəssüf ki, bə'zən dostluqda səmimiyyət elə bir həddə çatır ki, insan dostluq vəzifələrini unudur. Hətta bə'zən dostun özü də unudulur.

Belə bir münasibəti doğuran həddi aşmış səmimiyyətdir. Çünki çox səmimi olan insanlar bir-birlərinə qarşı o qədər də diqqətli olmurlar. Beləcə, bir çox qarşılıqlı hüquqlar kölgədə qalır. Məsələn, səmimi münasibətdə olan insanlar bir-birlərinə «sən» deyərək müraciət edirlər. Bu sayaq rəftara adət edənlər başqaları ilə ünsiyyətdə olarkən eyni cür müraciət edirlər. Unutmamalıyıq ki, belə bir rəftar insanların bir-birlərinə qarşı diqqətsizliyi ilə sonuclanır. Aydınadır ki, insanlar arasındakı səmimiyyət hüquqların pozulması ilə müşayiət olunmamalıdır. İnsan insana qiymət verməli və hədlərə riayət etməlidir. Səmimiyyəti hörmətsizliyə, ictimai hüquqların pozulmasına çevirmək olmaz. İctimai həyatda hər bir insanın öz mövqeyi və hüquqları vardır. Uyğun hüquqlar və ictimai mövqe gözlənilməlidir.

Bu qaydaya, mühüm əxlaqi nöqtəyə hətta ailə daxilində də əməl olunmalıdır. Ərlə arvadın səmimiyyəti təbii bir gerçəklikdir. Amma bu səmimiyyət ailə daxilində hüquqların pozulması ilə nəticələnməməlidir. İctimai ehtiram zərurətinə görə insan başqalarının yanında öz həyat yoldaşına hörmətlə yanaşmalı, onunla nəzakətli davranmalıdır. Ərlə arvad ikilikdə olduqda bir-birlərinə istədikləri kimi müraciət edirlərsə, bu o demək deyil ki, xalqın gözü qarşısında da eyni münasibətdə olmalıdırlar.

Övladların, qohum-əqrəbanın yanında ər-lə-arvad bir-birlərinə nəzakətlə müraciət etməli, hörmətlə davranmalıdırlar.

Unutmayaq ki, bütün məqamlarda sərhədlər mövcuddur və bu sərhədlər qorunmalıdır. İki nəfər arasındakı səmimiyyət onlara icazə vermir ki, bir-birlərinə hörmətsizlik göstərsinlər. Sərhədlərin pozulması münasibətlərin pozulması ilə nəticələnə bilər. Məsələn, dostluğu bəhanə edərək dostun haqqını yerinə yetirməsək, az sonra bu dostluqdan əsər-ələmət qalmaz. Həzrət (ə) buyurur: «**Qardaşının haqqını ona olan dostluğa görə zay etmə**». Yə'ni aranızdakı səmimiyyətə arxalanaraq, onun hüquqlarını pozmamalısınız. Şəxsiz ki, dostun da öz hüquqları var və bu hüquqlara riayət olunmalıdır. Səmimiyyətin öz yeri, hüquqlarınsa öz yeri var. Əgər dostunun hüquqlarına əməl etməsən, şübhəsiz ki, bu dostluğa zərbə vurmuş olacaqsan. Filankəs mənim dostumdur deyə onun hüquqlarını tapdamaq tamamilə məntiqsiz bir hərəkətdir. Əgər bir şəxslə dostsansa, onun hüquqlarına hökmən riayət et. Vəsiyyətnamədə oxuyuruq: «**Haqqını zay edəcəyin kəs sənə dost deyil**».

MƏS'ULİYYƏTLƏRƏ MÜNƏSİBƏTDƏ ORTA HƏDD- «E'TİDAL»

Bu məqamda digər bir əhəmiyyətli, həssas məsələ vəzifələrin icrasında və hüquqların qorunmasında «e'tidalın», yə'ni orta həddin gözlənilməsidir. İnkilabdan sonra bir çox məs'ullar məhz bu əhəmiyyətli nöqtəyə diqqət yetirmədiklərindən problemlərlə üzləşdilər. Öhdəsinə ağır məs'uliyət düşən fərdlərin bir çoxu öz işinə ifrat aludə olduğundan öz yaxınlarına, ailə-övladlarına münasibətdə e'tidalı gözləyə bilmədilər. Çoxları məşğulluq səbəbindən sübh evdən çıxıb, evə gecəyarı qayıtdıqlarından öz övladlarının haqqını yerinə yetirə bilmədilər. Fədakar şəhidlərdən biri buyururdu ki, səhər uşaqlar yuxuda ikən evdən çıxar, gecə onlar şirin yuxuda olarkən evə qayıdardım. İşin çoxluğu səbəbindən insan öz ailə-övladlarının hüquqlarından xəbərsiz qalır, ailəyə aid vəzifələrini yerinə yetirə bilmir. Ağır ictimai vəzifələri öhdəsinə almış insan, ailəsi, övladları, valideynləri qarşısındakı vəzifələrini yerinə yetirməkdə aciz olur. Bəli, insan, adətən, bir işə məşğul olarkən ikinci vəzifəsinə bir o qədər də diqqət yetirə bilmir, ya da bu vəzifəni tamamilə unudur. İctimai

məsələlər onun başını elə qatır ki, öz ailə problemlərinin həllinə vaxt ayıra bilmir. Bu nöqtəni daim xatırlamağa ehtiyac duyulur. Ona görə də Əmirəl-mö'minin (ə) buyurur: «**Məbada, əhlin sənin yanında ən bədbəxt adamlar olsunlar**». Hər birimizin ailə qarşısında vəzifələri vardır. Məbada, bu vəzifələri yerinə yetirməməklə öz ailə-övladımızı təhlükəyə ataq. Onların da hüquqları var və bu hüquqlara riayət olunmalıdır. Heç olmaya, başqalarına diqqət yetirdiyiniz qədər öz övladlarınıza da vaxt ayırın. Onlar da insandır və sizin öhdənizdə haqları var. Məbada, məşğul olduğumuz işlər bizi ailəyə münasibətdə biganəliyə sövq etsin. Bu məsələyə tələbələr, təhsil sahəsində çalışanlar xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Bu təbəqə cəmiyyət qarşısında özünü daha məs'uliyətli hiss edir. Onlar təhsili cihad və digər ictimai məs'uliyətlər kimi vacib sayırlar. Onlar gecə-gündüz oxuyur və oxuduqları ilə kifayətlənmirlər. Zəruri həddə istirahət edir, bütün vaxtlarını elmi araşdırmalara sərf edirlər. Bu ağır məşğulluq valideynlərin, ailə övladların hüquqlarını ikinci plana keçirir. Valideynə və həyat yoldaşına münasibətdə belə diqqətsizlik göz qabağındadır.

Təhsil məqsədi ilə başqa şəhərlərə üz tutanlar uyğun problemlə daha tez-tez üzləşirlər. Belələri, adətən, valideynlərdən və həyat yoldaşından uzaq düşürlər. Onların həyat yoldaşları kimsə ilə ünsiyyətdə olmur və tənhalıqda oturub yol gözləyirlər. Bu qəbildən olan insanlar təhsilə o qədər aludə olurlar ki, ailəyə lazımınca diqqət yetirə bilmirlər. Bə'zən isə hətta valideynlərin və həyat yoldaşının halından xəbər tutmağı unudurlar. Bu insanlar üçün sanki həyatda kitab-dəftərdən başqa heç nə yoxdur. Hətta evlərinə qayıtdıqdan sonra qoca valideynə, xəstə övlada diqqət yetirmir, öz elmi araşdırmalarına məşğul olurlar. Bu insanlar valideynə, ailə-övlada və digər yaxınlara münasibətdə vəzifələrinə diqqətsiz olur, hətta onlara qismən də vaxt ayırmırlar.

Aydındır ki, bu dövrdə təhsil cihad və digər ictimai fəaliyyətlər kimi vacibdir. Amma bilməliyik ki, haqqı boynumuzda olanlara lazımınca diqqət ayırmasaq, təhsilin də davamı faydasız olasıdır. Valideynə, ailə-övlada diqqətsizlik onlarda əsəb və digər xəstəliklər yarada bilər, müalicə isə xeyli vaxt aparar. Ən pis nəticələrdən biri isə həmin şəxslərin övladlarının islama münasibətə biganə tərbiyə olunmasıdır. Bu halda özünüz və

cəmiyyətiniz üçün bəla olası bir övlad yetişdirmiş olarsınız. Məbada, ailəniz sizin yersiz hərəkətləriniz səbəbindən ən bədbəxt insanlar olsunlar. Sizin ölçü-biçisiz rəftarlarınız onları ən bədbəxt adamlara çevirə bilər. Özünüz öz əlinizlə ailə-övladınızı bədbəxt etməyin. Belə bir rəftar, şübhəsiz ki, müttəqilər imamı Əlinin (ə) tövsiyyələrinə ziddir.

OTUZ ALTINCI DƏRS

DOSTLUQ QAYDALARI (3)

«Səni istəməyə nə bağlanma. Məbada, qardaşının dostluq əlaqələrini qırmaqda gücü sənin bu əlaqələri qorumaqdakı gücündən çox ola. Məbada, pislilik qüvvən yaxşılıq qüvvəni üstələyər. Məbada, xəsislik əzminiz bağışlamaq əzmindən çox ola. Məbada, təqsir gücün fəzilət gücünü üstələyər. Məbada, zalımın zülmü gözünə böyük görünər. Çünki o bu zülmü ilə öz zərərinə və sənin xeyirinə çalışır. Səni şad edən kəsin mükafatı ona pislilik etməkdir».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Müsəlmanın, xüsusi ilə, Əhli-beyt (ə) məktəbi davamçısının ən böyük əxlaqi vəzifələrindən biri, rəvayətlərdə tə'kid olunduğu kimi, dostların hüquqlarına riayət olunmasıdır. Rəvayətlərdə işlədilən «ixvan» kəlməsi ümumi bir mə'na daşıyır və təqribən, «qardaş» mə'nasını ifadə edir. Bu kəlmə inqilabdan sonra mö'minlər tərəfindən daha çox işlənməyə başladı və onlar bir-birlərinə «ixvan»-«qardaş» deyərək müraciət etməyə başladılar. «Hüquqe-ixvan» dedikdə dostların və ünsiyyətdə olduğumuz digər şəxslərin hüquqları başa düşülür. İslamda dostlar-«ixvan» üçün bir sıra hüquqlar nəzərdə tutulmuşdur. Biz bu hüquqları öyrənməli, onlara riayət etməli və bu yolla dostlara vəfadarlığımızı sübuta yetirməliyik. Bu vəzifə İslam məktəbində, xüsusi ilə Əhli-beyt (ə) yolunda ciddi tapşırılmış insani bir dəyərdir. Əmirəl-mö'mininin (ə) vəsiyyətinin bu hissəsində də dostların hüquqları, dost seçimi və bu qəbildən olan digər məsələlər açıqlanır.

MEHRİBANLIQ YOXDURSA, YOLLARINIZ AYRIDIR

Deyildiyi kimi, insanların bir-birlərinə dostluq və məhəbbətlərinin müxtəlif səbəbləri ola bilər. İnsan bə'zən diqqəti cəlb edən təqvaya, bə'zən əhatəli biliyə, bə'zən də hansısa bir kamilliyə görə qarşı tərəflə dostluq əlaqəsi qurmaq istəyir. Amma bə'zən qarşı tərəfdə bu dostluğa meyl olmur. Heç vaxt belə münasibətlə rastlaşdıqda dostluq əlaqəsi qurmağa sə'y göstərməyin. Siz bir şəxsə yaxınlaşmaq istədikcə o sizdən uzaqlaşmağa çalışırsa, israr etməyin. Əmirəl-mö'mininin (ə) öz kəlamının bu hissəsində həmin mühüm nöqtəyə toxunaraq buyurur: «Səni istəməyəne bağlanma. Əgər dostluq etmək istədiyiniz şəxs sizinlə dostluğa meyl göstərmirsə, tə'kid etməyin. Çünki israrınız şəxsiyyətinizin alçalmasına səbəb ola bilər. Şübhəsiz ki, səmimi dostluq əlaqələri qurmaq üçün başqa adamlar var. Siz israr etdikcə qarşı tərəf bu dostluqdan qaçırsa, sə'y göstərib, vaxtınızı hədəfə verməyin. İnanın ki, bu dostluqdan faydalana bilməyəcəksiniz. Ona görə də dost seçimində çalışın ki, sizə meyl olan adamlarla dostluq əlaqəsi qurasınız. Çünki dostluq bir tərəfli münasibət deyil. Dostluq ünsiyyət və ictimai bir rəftar

kimi qarşılıqlı olmalıdır. Əlbəttə, dərin imana malik iki mö'min üçün dost seçimində me'yar həmin imandır. Əgər hər iki tərəf iman əhlidirsə və bir-birlərinə məhəbbətləri varsa, onların dostluğu üçün digər bir me'yar olası deyil.

Beləcə, ictimai mühitdə və öz dostlarınızla əlaqədə soyuqluq müşahidə edirsinizsə, israr etməyin, bu israr faydasızdır. Şübhəsiz ki, qarşı tərəfin soyuqluğunun müxtəlif səbəbləri ola bilər. Bə'zən qarşı tərəfdəki soyuqluğu şübhələr yaradır. Bə'zən isə sui-zənn, bədgümanlıq dostluğa mane olur. Maneələri sə'y və təlaşla aradan qaldırmaq lazımdır. Maneələr aradan qalxdıqdan sonra da qarşı tərəf dostluğa maraq göstərməzsə, çalışıb tər axıtmağınızın axırı peşimanlıq və şəxsiyyətinizin alçalması olacaqdır. Əmirəlmö'minin (ə) buyurur: «**Səni istəməyə nə bağlanma**». Əgər bir şəxs sənə meylsizdirsə, onunla dostluğa israr göstərmə.

DOSTLUQ QIRILASI DEYİL

Zikr olunmuş dürlü kəlam dostluğun formalaşmasında ilkin addımlarla bağlıdır. Buyuruq dostluğun formalaşma mərhələlərini açıqlayır. Bə'zən dostluq təklifi qəbul olunur, bə'zən isə qarşı tərəf dostluğa meyl göstərmir. Bu halda, dediyimiz kimi, insan öz təklifini zorla qəbul etdirməməlidir. Amma dostluq təklifi qəbul olunduğu vaxt, şübhəsiz ki, məsələyə başqa formada yanaşılmalıdır. Yə'ni insan bir şəxsi dostluğa seçdikdən sonra və tərəflər bir-birlərinə bağlandıqları vaxt yeni məsələlər ortaya çıxır. Əgər dostluq yarandıqdan bir müddət sonra tərəflərdən biri soyuqluq göstərsə, nə etmək lazımdır? Görən əvvəlki kimimi rəftar etməliyik? Qarşı tərəf dostluq hüquqlarını pozur deyə, bizdəmi dostluğa son qoymalıyıq? Cavab budur ki, yox! Bu halda başqa bir ünsiyyət qaydasına əməl etmək lazım gəlir.

Əgər dostluq düzgün şəkildə, dini əsaslar üzərində qurulmuşdursa, bu dostluğu pozmaq düzgün iş deyil. Əgər dini və dünyəvi həyatımız üçün münasib bir dost seçmişiksə, qarşı tərəfin soyuqluğu səbəbindən dostluq pozulmamalıdır. Əksinə, çalışmalıyıq ki, qırılmaqda olan dostluğu möhkəmləndirək. Dostumuzu əsassız səbəblərə görə itirməməliyik. Bəli, ilkin mərhələdə dostluğu zorla qəbul etdirmək düzgün deyil. Amma dostluq yarandıqdan sonra hansısa bəhanələrlə bu dostluğu qırmamalıyıq. Bu barədə imamlardan (ə) müxtəlif bəyanatlar nəql

olunmuşdur. Əvvəlki söhbətlərimizdə onlardan bə'zilərini xatırladıq. Əmirəl-mö'minin (ə) isə buyurur ki, əgər dostun əlaqəsini qırmaq istəyirsə, sən bu dostluğu qorumağa çalışmalısan. Məbada, bu dostluq əlaqəsinin qırılması ilə razılaşasan. İki pəhləvan gülüş meydanında bir-birlərinə qalib gəlmək istədikləri kimi, siz də qalib gəlməyə çalışmalı, dostluğunuzu hifz etməlisiniz. Dostluq əlaqəsinin möhkəmləndirilməsi üçün bütün qüvvənizi sərf etməlisiniz, öz qələbənizlə dostluğun puça çıxmasının qarşısını almalısınız. Ona görə də buyurulur ki, məbada, səndən uzaqlaşmaq istəyən dostu məğlub olasan. Əksinə, qalib gəlməyə çalışmalısan. Dostluğu qorumaq sə'ylərin qarşı tərəfin dostluğu pozmaq sə'ylərindən zəif olmasın. Əgər qarşı tərəf dostluğu pozmağa çalışırsa, sən onun niyyətini boş çıxarmalısan. Həzrətin (ə) buyuruğu dostluğun qorunmasında insanı şücaətləndirir və o, öz güclü müqaviməti ilə dostluğu qorumağa çalışır. **«Məbada, qardaşının dostluğu qırmaq gücü sənin dostluğu qorumaqdakı gücündən çox ola».** Əgər o, bu işdə məqsədinə çatsa, bil ki, sən zəifləsən və ona təslim olmusan. Həzrət Əlinin (ə) tövsiyyəsinə görə isə sən ondan güclü olmalı, dostluq rabitəsinin qırılmasına imkan verməməlisən. Eləcə də, əgər sizin dostluğunuz Allah istəyincədirsə, bu dostluğu hökmən qorumaq lazımdır. Bu ilahi dostluğu boş yerə əldən çıxarmayın. Çünki insanın dünya və axirəti üçün yaxşı dost olduqca zəruri və əhəmiyyətlidir.

TƏZADLI MEYLLƏR

Bu iki qütb arasındakı daxili çəkişmələr, həmin iki meylin daimi savaşı onu həmişə iki yol ayrıcında qoyur. Həzrət Əli (ə) öz bəyanı ilə bu məqamda dostluq vəzifələrini açıqlayır. Dostluğun qırılmasında qarşı tərəfə hücum imkanı vermə. Bu savaşda qalib gəlməyə çalış. Əgər dostun müxtəlif bəhanələrlə dostluq əlaqələrini qırmaq istəyirsə, sən də ona qarşı müqavimətinlə dostluğu qorumağa çalış. Qarşı tərəfə icazə vermə ki, dostluğun qırılmasına nail olsun.

Vəsiyyətnamənin bu hissəsi də müxtəlif mənbələrdə fərqli şəkildə nəql olunmuşdur. Bir mənbədəki mətnə əsasən, Həzrətin (ə) kəlamında iki növ istək müqayisə olunur. Çünki insanda

müxtəlif tə'yinatlı qüvvələr mövcuddur. Bu müxtəliflik əhatəli olduğundan Həzrət (ə) buyuruğu dostluq sahəsində faydalı ola bilər. Məsələn, dostluq zamanı insanın vücudunda iki növ meyl nəzərə çarpır. Bu meyllərdən biri insanı ehsana, xeyirxahlığa, canıyananlığa, mehribanlığa, insanlara xidmətə də'vət edir. Digər bir meyl isə əvvəlki meylə qarşı çıxaraq, vəfasızlığa, xəyanətə, sərtliyə də'vət edir. Bu meyllərin hər ikisi insanın ixtiyarındadır. İnsan bu qüvvənin hansından istifadə etməkdə azaddır. Ona görə də Həzrət (ə) həqiqət yolunu göstərmək üçün buyurur ki, yaxşılıq qüvvəsi pislik qüvvəsindən güclü olmalıdır. Çalışmalısınız ki, qüvvənizi xeyirxahlığa və mehribanlığa sərf edəsiniz. Məbada, xəyanət və vəfasızlığa üz tutasınız. Sizin vücudunuzda iki qüvvə savaşıdır. Bir qüvvə sizə deyir ki, dostluqdan əl çəkin, vəfasızlığa vəfasızlıqla cavab verin. O əmr edir ki, əgər dost sizdən uzaqlaşmaq istəyirsə, siz də ondan uzaqlaşın. Amma ikinci qüvvə başqa mövqedən çıxış edir və deyir ki, dostluğu qoruyun, əhdinizə vəfa edin, dostluq rabitələrini qırılmağa qoymayın, hətta dostunuzun xəyanətinə də məhəbbətlə cavab verin. Bu qüvvə əmr edir ki, heç zaman yaxşılığı və məhəbbəti unutmayın, hətta sizə pislik edilmişsə, siz pislili rəva bilməyin. Bir sözlə, bu iki qüvvə daim savaşıdır. Siz isə müsbət meyllərə arxa durmalısınız.

Yada salaq ki, Həzrət (ə) əvvəlki kəlamı iki dostun qarşılıqlı rəftarlarını müqayisə edirdi və necə rəftar etmək lazım olduğunu öyrədirdi. Amma Həzrət (ə) buyuruqlarının bu hissəsində insanın vücudundakı iki zidd qüvvədən danışılır. Bu qüvvələrdən biri insanı pisliliyə, dostluq əlaqələrinin qırılmasına, digəri isə yaxşılığa, dostluğa, sədaqətə çağırır. Həzrət (ə) ikinci meyli, yə'ni yaxşılığa çağıran qüvvəni tövsiyyə edir və buyurur ki, bu meyli gücləndirməyə çalışın. Sizi ehsana, yaxşılığa, vəfadarlığa səsləyən qüvvəyə yol açın. İcazə verməyin ki, pisliliyə çağıran qüvvə qalib gəlsin və siz ətrafdakılara, xüsusi ilə dostlara qarşı vəfasız olasınız. Məbada, yaxşılıq qüvvən, pislik qüvvəndən zəif olsun. Çalışın ki, ehsan gücünüz pislik gücünüzdən üstün olsun. Əməldə başqalarının xeyirxahı olun. Ətrafdakılara yaxşılıq etməyə çalışın.

Bağışlamaq gücünüz xəsislik gücünüzdən çox olsun. Əgər başqalarına maddi yardım etmək fürsəti yaranmışsa, bu fürsəti əldən buraxmayın. İnsanın daxili bir meyli onu vadar edir ki, öz imkanlarını işə salıb, ətrafdakılara kömək əli uzatsın. Digər bir

meyl isə onu xeyirxahlıqdan çəkindirir. İnsanı başqalarına xidmətə çağıran birinci qüvvə «bəxşiş», onun ziddi isə «xəsislik» adlanır. Həzrət Əli (ə) bu məqamda buyurur ki, bəxşiş qüvvənizin xəsislik qüvvənizdən güclü olmasına çalışın. Bir halda ki, insanda iki qüvvə mövcuddur, çalışmalıyıq ki, bəxşiş qüvvəsi xəsislik qüvvəsinə üstünlük gəlsin. Bəxşiş qüvvəsi vasitəsi ilə insanların problemlərinin həllinə çalışmaq lazımdır.

MƏHƏBBƏT BƏXŞİŞİ, YOXSAX MEHRİBANLIQDA XƏSİSLİK?

Şübhəsiz ki, göstərə biləcəyiniz xidmətlər təkcə maddi xidmətlər deyil. İnsanlar təkcə maddi problemlərdən əziyyət çəkmir. Bir çox çətinliklər pul yox, söhbət vasitəsi ilə aradan qalxır. Təsəvvür edin ki, iki dost arasındakı səmimiyyət və məhəbbət zəifləmişdir. Bu vaxt tərəflərdən biri üzr istəyib, mehribanlıq göstərsə, əlaqələr əvvəlki halına qayıda bilər. Əlbəttə ki, belə bir məqamda mə'nəvi dəstək daha tə'sirlidir. Bir çox hallarda problemlər pulla həll edilmir. Məsələn, dosta göstərilən məhəbbət heç bir maddi yardımla müqayisə oluna bilməz. Əslində məhəbbətin izharı da ehsan kimi başa düşülməlidir. Bu barədə Həzrət Əli (ə) buyurur ki, məbada bəxşiş gücünüz xəsislik gücünüzdən zəif olsun.

NƏ VAXT BAĞIŞLAMALI, NƏ VAXT İNTİQAM ALMALI?

Bura qədər deyilənlər ünsiyyət və dostluq rabitələrinin qorunmasına aid idi. İndi isə dostluq əlaqələrinin zəiflədiyi məqamda insani və islami vəzifələrimizə nəzər salaq.

Bə'zən elə bir şərait yaranır ki, insan öz dostundan vəfasızlıq, hətta zülm görür. Bəs bu halda nə etmək lazımdır? Bizim insani və islami vəzifəmiz nədir?

Təbii ki, insan öz haqqının tapdanmasına münasibətdə həssasdır. Belə bir ruhiyyənin öz-özlüyündə nəinki eybi yoxdur, hətta bu ruhiyyə faydalıdır. İnsan ona edilən zülmə e'tinasız olsa, kimsə ona zülm etməkdən çəkinməz, nəticədə bu insan dünyəvi və üxrəvi işlərində uğursuzluğa düçar olar. Şübhəsiz ki, insan zülmü qəbul etməməlidir. Amma dostluq aləmində zülmün qəbul edilib-edilməməsi fərqli məqamlara malikdir. Əgər tanımadığınız bir şəxs sizə zülm edərsə, bu zülmün cavabı verilməlidir. Amma sizə zülm edən dostunuzdursa, onun cavabı başqadır. Dostunuz

sizə zülm edərkən ona cavab verməyə tələsməməlisiniz. Olsun ki, bə'zən dostun zülmü qarşısında səbr etmək yaxşılıqla nəticələnər. Ona görə də belə bir tövsiyyə verilmişdir.

İctimai əxlaqda mövcud olan məsələlərdən biri bə'zən dostluqda da müşahidə olunan zülmə cavab verilməsidir. Görən dostun zülmünə eyni şəkildə cavab vermək olarmı? Onu sıxıntıya salmaq, ondan intiqam almaq lazımdır mı? Yoxsa dostun zülmünə göz yumub, bu zülmə biganə yanaşmalıyıq? Müqəddəs dinimizin göstərişlərində hər iki rəftara yer verilmişdir. Lakin hər rəftar üçün xüsusi şərait nəzərdə tutulur. Dostluq münasibətlərində əfv etmək, bağışlamaq tövsiyyə olunmuşdur: **«Onları bağışla, günahlarından keç. Şübhəsiz ki, Allah yaxşılıq edənləri sevər»**.¹ Əgər Allahın sizi bağışlanmasını istəyirsinizsə, özünüz də bağışlamağı bacarmalısınız. Özünüz bağışlanma ümidində olduğunuz kimi, başqalarının da bağışlanma ümidini puça çıxarmayın. Zikr olunmuş ayə əfv və bağışlanmanın əhəmiyyətini aydın şəkildə bəyan edir. Amma elə məqamlar vardır ki, qarşı tərəfə eyni şəkildə cavab verilməsi və intiqam alınması tövsiyyə olunur. Belə bir tövsiyyədə, xüsusi ilə, din düşmənlərinə münasibət nəzərdə tutulur. Hər halda, araşdırılmalıdır ki, nə zaman bağışlamaq və nə zaman intiqam almaq lazımdır? İntiqam alınması üçün bir şəxsin zülm etməsi kifayətdirmi? Yoxsa zülm edənə xəbərdarlıq və eyni şəkildə cavab lazımsızdır? Ayə və rəvayətlərin araşdırılmasından belə bir nəticə əldə olunur ki, hüquqi baxımdan, bir şəxs zülm etmişsə, qarşı tərəf ona cavab vermək haqqına malikdir. Amma bu hüquqi bir tapşırıqdır. Əxlaqi məsələlərdə isə belə bir göstəriş yoxdur. Əxlaqi baxımdan müəyyən nöqtələr nəzərə alınmaqla başqa bir vəzifə bəyan olunur.

Bə'zən zülmə göz yummaq lazım gəlir. Bə'zən isə uyğun münasibət qarşı tərəfin öz zülmünü artırmasına səbəb olur. Yə'ni elə adamlar var ki, onlara lazımınca cavab verilməsə, o daha da cür'ətlənir və zülmünü artırır. Belə məqamlarda nəhy əz münkər, tərbiyələndirmə məqsədi ilə qarşı tərəfə cavab verilməlidir. Bəli, siz öz haqqınızı bağışlaya bilərsiniz. Amma unutmayın ki, bu münasibət bir o qədər də yaxşı deyil. Çünki bə'ziləri məhz bağışlandıqlarını görüb, günahı təkrarlayır. Belələrinə qəti cavab

¹ «Maidə» surəsi, ayə 13.

verilməlidir ki, bir daha öz pis işlərini təkrarlamasınlar. Özünüz isə başqaları ilə münasibətdə zülmə yol verməyin.

Digər bir tərəfdən unutmamalıyıq ki, bir hüquq pozulduqda Allah-təalanın qanunu pozulur. Yə'ni günahkar şəxs əslində özünə zülm etmiş olur. Ona görə də insanın günaha yol verməsi ilə razılaşmamalıyıq. İslam əxlaqı tələb edir ki, başqalarının günaha yol verməsindən narahat olaq. Belə insanlarla lazımınca rəftar edilməsə, yalnız zülm olunan şəxs yox, eləcə də zülm edən şəxs zərər çəkir. Günahın qarşısını almaq üçün elə rəftar edilməlidir ki, günahkar tənbeh olunsun. Belə hallarda qisas və intiqam bağışlamaqdan yaxşıdır. Çünki bə'zilərinin günahına göz yumduqda onlar daha da cür'ətlənirlər. Amma ilk addımda belələrinə cavab verildikdə onlar tənbeh olunur, günahdan əl çəkir. Günahkarın cəzalandığını gören ətrafdakılar da ibrət götürür və başqalarının hüquqlarını pozmaqdan çəkinirlər.

Elə adamlar da var ki, onlara sərt cavab verildikdə daha da inadkarlıq göstərir, pis işlərini gücləndirirlər. Belə adamlara münasibətdə bağışlamaq və göz yummaq daha yaxşıdır. Əgər sərt cavab insanı islah etmirsə, yaxşı olar ki, onun pisliliyini artırmayaq. Demək, bə'zi hallarda insan öz haqqını qorumaqla fəsadın qarşısını almalıdır. Olsun ki, haqqın tələbi həmin şəxsin islahına səbəb ola. Eləcə də, bə'zi hallarda bağışlamaq qarşı tərəfin islahına səbəb olur. Bə'zən isə insan məhz bağışlanmadığına görə pis işdən əl çəkir.

Qur'ani-kərimdə hər iki rəftar qeyd olunmuşdur. Bə'zən başqalarının pisliliyinə yaxşılıqla cavab vermək tapşırılır: **“Sən pisliliyi yaxşılıqla aradan qaldır. Belə olduqda aranızda düşmənçilik olan şəxsi sanki yaxın bir dost görərsən”**.¹ Doğrudan da bə'zən qarşı tərəfin pisliliyinə yaxşılıqla cavab verdikdə həmin şəxs dosta çevrilir. Sizə olunmuş zülmə göz yumub, ona xeyirxahlıqla cavab verdikdə bə'zən həmin şəxs islah olur və cəmiyyət bundan faydalanır. Məsələn, qarşı tərəfə deyilir ki, yəqin ki, siz belə bir rəftar etməyə məcbur olmusunuz. Bəhanə gətirirsiniz ki, dostunuz bilərəkdən səhv etməmişdir və bir təsadüfdür. Bəli, bə'zən qarşı tərəfi xoş rəftarla islah etmək olur. Belə hallarda bağışlamaq çox yaxşıdır.

¹ «Fussilət» surəsi, ayə 34.

İNSANIN ÖZÜNƏ ZÜLMÜ

Şübhəsiz ki, bağışlamaq intiqam almaqdan üstündür. Dostluqda bundan da ağır vəzifələr mövcuddur. Dostun zülmü başqalarının zülmündən daha acıdır. Ona görə də deyirlər ki, dostun qaşqabağı dostun silləsindən acıdır. Bütün bunları nəzərə alsaq, dostluq pisliyinə necə cavab verməliyik ki, həm özümüz qane olaq, həm də dostluq qorunsun. Bu barədə Həzrət (ə) buyurur: «**O, bu zülmü ilə öz zərərinə və sənin xeyirinə çalışır**». Doğrudan da, sənə zülm edən şəxs özünə daha çox zərər vurur, yoxsa sənə? Həmin şəxs öz əməli ilə günaha batır və bu günah Allaha acıq gedir, həmin şəxs ilahi qəzəbə düçar olur. Onun əməlinin bir çox mənfi nəticələri vardır. Allah-təala kimsənin kimsəyə zülmünü bağışlamır. Zülmün həm bu dünyada, həm də axirət dünyasında cəzası vardır. Əslində sizə qismən zülm etmiş şəxs özünə daha böyük zərər vurmuşdur. Onun sizə vurduğu zərəri bir müddət sonra unudacaqsınız. Hansı ki, onun günahının cəzası dünya və axirətdə özünü göstərəcək. Nə qədər ki, siz onu bağışlamamısınız, Allah-təala ondan razı qalası deyil. Demək, bu şəxs sizdən daha çox özünə zərər vurur. Digər bir tərəfdən siz onu bağışlamaqla böyük savab əldə edə bilərsiniz. Demək, həmin şəxs öz zülmü ilə sizə savab qazanmaq şəraitini yaratmışdır. Əgər məsələlərə bu prizmadan yanaşsanız, həmin şəxsi bağışlamaq asan olar. Uzun müddət keçdikdən sonra həmin şəxsi bağışlamamaqla siz də xəyata yol verərsiniz. Qarşı tərəfin halına acıyın, onun cəzalarını gözlünüz qarşısına gətirin. Onu bağışlayın ki, bağışlamaq savabından məhrum olmayasınız.

Deyilənlərdən belə bir qənaətə gəlməliyik ki, insan zülmə təslim olmalıdır. İctimai zülmü rahatlıqla bağışlamaq olmaz. İnsan zülmə, xüsusi ilə, dinə qarşı düşmənçiliklərə sərt cavab verməklə cəmiyyətin islahına çalışmalıdır. Amma şəxsi məsələlərdə, məsələn, sizin özünü zülm olunduqda, bağışlamaq daha yaxşıdır. Özünüzdə bağışlamaq ruhiyyəsi yaratmaq üçün qarşı tərəfin özünə daha çox zülm etdiyini unutmayın və savab qazınmaq imkanını əldən verməyin. Həzrət (ə) buyurur: «**Zahimin zülmünü gözündə böyütmə**». Özünə təlqin etmə ki, sənə böyük zülm olunmuşdur. Əksinə, qarşı tərəfin zülmünü gözündə kiçildəcək üsullara əl at. Bəs bu zülmü kiçik görmək üçün nə etməliyik? Həzrət (ə) buyurur: «**Çünki o bu zülmü ilə öz**

zərərinə və sənin xeyirinə çalışır». Əgər bütün bunları unutmasanız, başqalarını asanlıqla bağışlaya bilərsiniz. Məbada, qarşı tərəfin zülmünü gözünüzdə böyüdəsiniz. Bu halda aranızdakı düşmənçilik daha da dərinləşə bilər.

Vəsiyyətnamənin bu hissəsində Həzrət (ə) digər bir əxlaqi və ictimai tövsiyyəsini bəyan edir: **«Səni şad edən kəsin mükafatı ona pislik etmək deyil».** Bizə xidmət edənlərə münasib mükafat verməliyik. Məbada, dostların xidmətini nəzərdən qaçıraq və onlarla pis rəftar edək.

OTUZ YEDDİNCİ DƏRS

RUZİNİN NÖVLƏRİ

«Ruzi iki qismdir: birini sən axtarırsan, biri isə səni axtarır və sən onun ardınca getməsən, o sənin ardınca gələsidir. Bil ki, oğlum, dövran dəyişməkdədir. Məzəmməti ağır, xalq yanında üzrü az adamlardan olma. Ehtiyacı olanda təvazö, varlı olanda sərtlik necə də pisdir».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Vəsiyyətnamənin bu hissəsində Əmirəl-mö'minin Əli (ə) imam Həsənə (ə) buyurur: **«Ruzi iki qisimdir: birini sən axtarırsan, o biri isə səni axtarır və sən onun ardınca getməsən, o sənin ardınca gələsindir»**. Tövsiyyənin bu hissəsində Qur'ani-kərimdə və Əhli-beyt (ə) rəvayətlərində dəfələrlə xatırladılmış e'tiqadi mövzulara toxunulur. Başqa sözlə, bu hissə həmin e'tiqadi bəhsin əməli nəticələrindəndir. Buyurulur ki, Allah-təala bəndələrinin hər biri üçün ruzi müəyyənləşdirmişdir. Beləcə, əvvəlcə həmin e'tiqadi məsələnin müxtəsər şərhini verir, sonra isə onun əməli məqamlarını araşdırır.

İLƏHİ QƏZAVÜ-QƏDƏR

Dinimizin qəti bildirişlərindən biri Allah-təalanın hər bir mövcud üçün ruzi müəyyənləşdirməsidir: **«Yer üzərində elə bir canlı yoxdur ki, Allah-təala onun ruzisini verməmiş olsun»**.¹ Əslində bu e'tiqadi nöqtə ilahi hikmətin birbaşa əsərlərindəndir. Allahın hikməti tələb edir ki, xəlvə olunmuş mövcudun həyat şəraiti tə'min olunsun. Əgər Allah-təala hansısa bir mövcudu yaradıb, onun həyat şəraitini tə'min etməsəydi, həmin mövcudun yaradılması yersiz olardı. Bu isə ilahi hikmətlə, tədbirlə uyuşmur. İlahi hikmətə əsasən, yaradılmış mövcudun ehtiyacları da tə'min olunmalıdır. Allah-təala ən xəlvət guşələrdə xəlvə etdiyi mövcudların da həyat şəraitini tə'min etmişdir. Eləcə də, yer üzünün ən ucqar nöqtələrində yaşayan insanların həmin əraziyə uyğun bitki örtüyü, heyvanları, yeraltı və yerüstü sərvətləri mövcuddur. Əgər soyuq şimalda da insanlar yaşayırsa, demək, onların da həyat şəraiti tə'min olunmuşdur. Xəlvə olunmuş hər bir canlının həyat şəraiti əvvəlcədən nəzərdə tutulur. Bu məsələyə e'tiqad ilahi hikmətə e'tiqadın şərtidir.

Allah-təala istər insan, istər heyvan, bütün mövcudların ruzisini müəyyənləşdirmişdir. Allah-təala yer üzünü elə xəlvə etmişdir ki, müxtəlif canlılar həyatını davam etdirə bilsin. Hər bir yaranmış üçün xüsusi ruzi, xüsusi həyat şəraiti yaradılmışdır. Bütün bunlar ilahi hikmətin tələbləridir. Yə'ni hər bir canlının özünəməxsus ruzisi mövcuddur. Sual oluna bilər ki, əgər Allah-təala hamının

¹ «Hud» surəsi ayə 6.

ruzisini müəyyənləşdirmişdirsə, ruzi üçün çalışmaq nəyə lazımdır? Müəyyənləşmiş ruzidən ötrü çalışmaq nə üçündür? Əsas sual isə budur ki, Allahın qəzavü-qədəri insanın ixtiyarı ilə zidd deyilmi?

Ümumi şəkildə belə cavab vermək olar ki, insanın ixtiyarı da ilahi təqdir vasitələrindəndir. Allah-təala belə müəyyənləşdirmişdir ki, hər kəs xüsusi bir yolla çalışaraq müəyyən edilmiş ruzini əldə etsin. Əcəl çatana qədər müəyyən olmuş ruzi sahibinə çatasıdır. Demək, ilahi təqdir nəinki insanın çalışması ilə zidd deyil, hətta bu müqəddərat onun təlaşi ilə gerçəkləşir. Əslində təqdir odur ki, məhz müəyyən bir yolla ruzi əldə edilsin. Deyilənlər bütün hallara tətbiq ediləsi ümumi bir cavabdır.

Allah-təalanın qəzavü-qədərinin digər bir nümunəsi bizim əməllərimizdir. Əgər bir şəxs avtomobil qəzasına düşüb, bədən üzvünü itirirsə, həlak olursa, deyə bilərikmi ki, bu qəzavü-qəddərdir və həmin şəxs müqəssir deyil? Bəli, belə bir sonluq əvvəlcədən müəyyən olunmuşdur. Amma o sizin vasitənilə həyata keçir. İnsan, məsələn, yol qaydalarını pozaraq, belə bir hadisəyə düşər olur. Bu hadisə hökmən kiminsə ehtiyacsızlığı üzündən baş verir. Demək, bu hadisədə həm qəzavü-qəddər var, həm də sizin ixtiyarınız. Demək, insanın ixtiyarı ilə qəzavü-qəddər arasında ziddiyyət yoxdur. İnsanların seçimi və təlaşi qəzavü-qəddərin tərkib hissəsidir. Beləcə, ruzi də müəyyən olunmuşdur və rəvayətlər bu məsələni israr edir.

Müqəddəratlardan biri də əcəl, həyatın sona çatmasıdır. Hər bir insan üçün müəyyən müddət dünya həyatı nəzərdə tutulmuşdur. Müqəddəratlardan biri də səhhət və xəstəlikdir. Rəvayətlərdə bu mövzuda da geniş şəkildə danışılmışdır. Nümunə olaraq, Həzrət İbrahimin (ə) Nəmruda cavabını xatırlayaq. Nəmrud soruşur ki, sən Allahın kimdir? Həzrət İbrahim (ə) cavabında buyurur: **«Məni yedirən də, içirən də Odur; xəstələndiyim zaman mənə yalnız O şəfa verir; məni öldürəcək və sonra dirildəcək də odur»**.¹ Bəli, həyat da, ölüm də, xəstəlik də, şəfa da, ruzi də Onun əlindədir. Bu məsələlər rəvayətlərdə geniş şəkildə zikr olunmuşdur. Amma diqqətli olmalıyıq ki, bu müqəddəratların

¹ «Şuəra» surəsi, ayə 79-81.

sadalanması insanın azad olmamasının göstəricisi deyil. Mövzuya giriş üçün deyilənlər kafidir. Əvvəldə zikr olunmuş məsələləri dərinədən öyrənmək üçün uyğun mövzuda ədəbiyyatlara, Qur'anın təfsirinə müraciət edə bilərsiniz. Qəzavü-qədər məsələsinin incəlikləri bir çox ədəbiyyatlarda geniş şəkildə izah olunmuşdur.

QƏZAVÜ-QƏDƏRİN TƏRBIYƏVİ ƏHƏMIYYƏTİ

Belə bir sual da yaranır ki, nə üçün Qur'anda və rəvayətlərdə müqəddərat məsələsi üzərində bir bu qədər dayanılmışdır. Məsələn, nə üçün Allah-təala buyurur ki, bütün baş verənlər onun müqəddəratıdır, yazısıdır? **«Yer üzərində cərəyan edən və sizin başınıza gələn elə bir iş yoxdur ki, onu biz yaratmamışdan əvvəl bir kitabda yazılmamış olsun».**¹ Nə üçün digər mövzu və məsələlərdə tə'kidlə buyurulur ki, bu işlər Allah-təala tərəfindən tə'yin olunmuşdur və Onun qəzavü-qədərindədir? Yalnız müəyyən işlərin tə'kid olunmasının sirri nədir? Məgər bütün işlər Onun tərəfindən müqəddər olunmamışdırmı?

Cavab budur ki, belə ayə və rəvayətlər insanın tövhid mərifətini möhkəmləndirir, onun vahid Allaha inamını sabitləşdirir. İnsanın kamilliyi tələb edir ki, Allahı yaxşı tanımaq lazımdır. İnsan zati tövhidi, ibadət və əməl tövhidini tanıdıqda Allaha daha diqqətli olur. Əməli tövhidin nümunələrindən biri budur ki, bütün işlərin Allah-təalanın əlində olduğuna inanaq. Bu işlərdən nə qədər çox xəbərdar olsaq və bilsək ki, Allahın bütün işlərdə iştirakı var, Onu daim yadda saxlayırıq. Həyatını, ruzisini və müqəddəratını Allahdan asılı bilən insan Allahı unutmur. İnsan Allah-təalanı yaxşı tanıdıqca onun kamilliyi artır. Çünki insanın kamilliyi Allahı, Onun sifətlərini və tədbirlərini tanımasından asılıdır. Allaha mərifət kamillik olmaqla yanaşı, əməli tə'sirlərə də malikdir. Ayə və rəvayətlərdəki uyğun bəyanatlar isə həmin bu mərifəti gücləndirir. Əmirəl-mö'minin (ə) öz vəsiyyətində rəftar qaydalarını açıqladıqdan sonra buyurur: **«Ruzi iki qismdir».** Belə bir sual yaranır ki, nə üçün Həzrət (ə) müəyyən əməli göstərişlərdən sonra belə bir mövzuya keçir? **«Ruzi iki qismdir: birini sən axtarırsan, biri isə səni axtarır».** Bu da qeyd olunur ki, insan bu ruzinin ardınca getməsə, ruzi onun ardınca gələsədir.

¹ «Hədid» surəsi, ayə 22.

Uyğun suala cavab tapmaq üçün bir çox problemlər doğuran gündəlik ehtiyaclarımızı yada salmalıyıq. Əgər diqqətlə baxsaq, görürük ki, müəyyən bir yolla ruzi qazanmaq istəsək də, bə'zən Allah-təala onu başqa yolla yetirir. Hər birimizin həyatında belə hallar baş verir. Çox vaxt Allah-təala bizə ruzini ağılımıza gəlməyən bir yerdən yetirir. Bu gerçəklik bizə xatırladır ki, ruzi əldə edilməsində təkəcə özümüzdə güvənməyək. Ruzi Allahın əlindədir və ruzidən sarı onun-bunun qapısında üzülməyə dəyməz. Ruzinin əldə edilməsində yalnız öz qüvvəsinə arxalanan insan bir az da hərisləşir və daha çox qan-tər axıdır. Əslində belə bir ruhiyyə dünyapərəstlərə məxsusdur. Onların bütün fikri-zikri daha çox var-dövlət toplamaqdır. Belələri dünya malı ardınca qaça-qaça öz dini vəzifələrindən uzaq düşürlər. Əxlaq qaydalarına əməl etmək, insani münasibətləri qorumaq onların yadına da düşmür. Şübhəsiz ki, belə bir ruhiyyə bütün bəşəriyyət üçün, xüsusi ilə müsəlmanlar və müsəlmanlara rəhbərlik edənlər üçün çox təhlükəlidir. Yalnız var-dövlət toplamaq fikrində olan insan heç vaxt ali hədəflərə çata bilməz. Hətta bir tələbə bu xəstəliyə yoluxsa, təhsilini davam etdirmək fikrindən daşınar. Ruzinin yalnız insan əlində olmadığına və ilahi iradə ilə bağlılığına diqqətin yönəldilməsi səbəbi insanın hərislikdən çəkindirilməsidir. Bu tövsiyələr insanı tamahkarlıqdan uzaqlaşdırır, onda təvəkkül ruhiyyəsi yaradır. Bu mövzuda xeyli maraqlı nümunə göstərmək olar. Olsun ki, sizlər də bu mövzuda əhvalatlar eşitmiş, maraqlı hadisələrin şahidi olmusunuz. Bəşər tarixində böyük bir zəhmət çəkmədən misilsiz var-dövlətə çatmış insanlar az deyil.

Əlbəttə ki, ruzi təkəcə qidadan ibarət deyil. İnsanın bu dünyada və axirət dünyasında istifadə edəcəyi hər şey ruzi adlanır. Ruzinin təkəcə şəxsi sə'yərdən asılı olmadığına inanan adam başqaları ilə münasibətdə ifrata varmır. Orta həddi gözləyir. Çünki o inanır ki, başqalarını sıxma-boğmaya salmaqla, hərislik göstərməklə ruzini artırmaq mümkünsüzdür. Çoxları qan-tər axıtsalar da, heç nə əldə edə bilmir, bə'zən sərmayəni də əldən çıxarırlar. Kimi az zəhmətlə böyük sərvət qazanır, kimi də gecə-gündüz çalışmasından asılı olmayaraq, heç bir şey əldə edə bilmir.

Digər bir tərəfdən vasitələrin də öz rolu var. Məsələn, böyük var-dövlət əldə etmək üçün böyük planlar cızıla bilər,

hesablamalar aparırlar. Amma bütün bunlara baxmayaraq, işin sonunda qazanc əvəzinə zərər ortaya çıxar. Sırf özünə güvənib, Allaha təvəkkül etmədən meydana girən insan məğlub olduqda dərin sarsıntı keçirir. Belə bir hal insanın psixoloji durumuna çox zərərli dir. İşin uğursuzluğuna tab gətirməyib, həyatını əldən verənlər də olur. İşdə yalnız özünə güvənənlər zərərə düşdükdə ruhi tarazlıqlarını itirirlər.

Məsələn, insan bir şəxslə ailə həyatı qurmaq üçün min bir plan cızıb, Allaha təvəkkül etmədən illər uzununu zəhmət çəkərsə, nəhayətdə mənfi cavab aldıqda, böyük zərbə alıb, rahatlığını itirir. Amma ruzinin qədərləndiyinə inanan və bu inam əsasında çalışan insan zərərə düşdükdə heç vaxt sınırmır. Ümumiyyətlə, Allaha təvəkkül edənlər heç vaxt uğursuzluqdan əzab çəkmirlər. Onlar Allahın məsləhətini üstün tutur və inanırlar ki, bu uğursuzluqda da bir fayda var. Ola bilər ki, uğursuzluğun səbəbi hansısa günah olsun. Dünyada günaha görə uğursuzluğa düşər olan insan həmin günaha görə axirətdə cəzalanmır və qiyamətdə əzab yükü yüngül olur. Axirət əzabının dünya uğursuzluğu ilə əvəzlənməsi Allahın öz bəndəsinə mərhəmətidir. Allah-təala bə'zən müəyyən çətinliklər vasitəsi ilə insanın günahlarını yuyur. Bə'zən isə həyatdakı çətinliklər insanın təkamülünə səbəb olur. Çətinliklə üzləşən insan səbr etsə, onun diqqəti Allaha yönəlir və bəndəlik məqamı ucalır. Mö'min insan Allahın razılığını qazanmaq üçün bütün problemlərə səbrlə yanaşır. Müəyyən uğursuzluqlar insanın mə'nəvi məqamını ucaldır. Çətinliyə dözməklə ali məqama çatanların sayı ibadət yolu ilə ali məqama çatanların sayından az deyil. Allah-təala bir çox bəndələrinə çətinliyə səbr müqabilində mə'nəvi məqam əta etmişdir. Qarşımıza çıxan acılı-şirinli hadisələrin arxasında ilahi hikmət dayanır. Allah-təala buyurur ki, başımıza gələn bütün müsibətlər ilahi müqəddəratdır. Yer üzündəki bütün bəlalar, zəlzələlər, daşqınlar, tufanlar və ya çeşidli xəstəliklər əvvəlcədən yazılmışdır. Bəs bunun hikməti nədir? Yoxsa Allah-təala səbəbsiz yerə öz bəndələrinə əziyyət vermək istəyir?

Bütün bu işlərin dəlilləri və hikmətləri vardır. Biz nadanlılığımız səbəbindən bu hikmətlərdən xəbərsiz də ola bilərik. Düşünəndə ki, bu işlər Allahın qəzavü-qəderidir, insan rahatlıq tapır, şikayətlənmir və imanını qoruya bilir. Bir çoxları bu nöqtəni

nəzərə almadıqlarından imanlarını əldən vermişlər. Şeytan insanda vəsvəyə yaradır ki, varlıq aləmini hikmət sahibi olan Allah xəlq etmişdirsə, nə üçün bir bu qədər müsibətlər baş verir?! Zəif imanlı insanlar bütün bu çətinlikləri Allahın hikmət sahibi olmaması ilə əlaqələndirirlər. Amma hadisələrin mahiyyətinə varanlar dərk edirlər ki, bütün bu işlərin köklü səbəbləri vardır. Olsun ki, insanın dayaz düşüncəsi bu həqiqətləri dərk etməkdə aciz qala. Amma bu həqiqətləri anlamasaq da, inanmalıyıq ki, Allah hikmət sahibidir və bütün baş verən hadisələr səbəbsiz deyil. Belə düşüncə tərzini öz imanını qorumaqda insana yardımçı olur və insan təkamül yolunda irəliləyir. Allah-təala bu e'tiqadın iki əməli nəticəsinə işarə edərək buyurur: «**Bu qəzavü-qədr yazıları əlinizdən çıxanlara kədərlənməməyiniz və əlinizə gələnlərə qürrələnməməyiniz üçündür**».¹ Beləcə, çətinliyə düşdüyünüz vaxt imanınızı qoruyun. Həddən artıq narahat olmayın və bilin ki, hikmət sahibi olan Allah belə məsləhət görmüşdür.

MÜQƏDDƏRAT VƏ ŞƏR'İ VƏZİFƏLƏR

Bilməliyik ki, ilahi müqəddəratla yanaşı olan dini vəzifələr özü də bir mövzudur. Məsələn, əgər qonşunuza bir müsibət üz verərsə, öz dini vəzifənizə əsasən, onun köməyinə tələsməlisiniz. «Allah belə istəyib» deyə, başqalarının müsibətinə rahatca tamaşa etmək mövhumatçılıqdır. Ətrafdakı problemlərin həlli ilahi müqəddəratdan fərqli bir məsələdir. Əgər bir məntəqədə zəlzələ baş verirsə, minlərlə insan çətinliyə düşər olursa, onlara yardım əli uzatmaq bizim dini və insani vəzifəmizdir. Zəlzələnin baş verməsinin hikməti isə tamamilə ayrıca bir sualdır.

İnsanın öz başına gələn hadisələrdə də çıxış yolu eynidir. Bə'ziləri çətinliyə düşən kimi şikayətlənməyə başlayır və «Allah bu bəlanı bizim başımıza nə üçün gətirdi» deyə, gileylənirlər. Amma insan əmin olsa ki, ətrafda baş verən bütün hadisələr Allahın hikmətinə əsaslanır, heç vaxt şikayətlənməz. Allah üçün hadisələrin müəyyənləşdirilməsi onları öncə görməkdən daha asandır. Düşünməyin ki, bizim üçün çətin olan işlər Allah üçün də çətinidir. Allah-təala üçün heç bir iş çətin deyil: «**Bir şeyi istədiyi**

¹ «Hədid» surəsi, ayə 23.

zaman Allahın buyuruğu yalnız «ol» deməkdir; o da dərhal olar».¹ Bütün hallarda alim və qadir Allahın hikmət və tədbirlərinə diqqət problemlərə münasibətdə insanı dözümlü edir və onun nigarançılığını aradan qaldırır. Eləcə də, əlinizə bir ne'mət gəldikdə qürrələnməyin. Çünki dünyanın həm xeyirləri, həm də zərərləri bir imtahandır. **«Biz sizi xeyir və şərlə sınağa çəkərik».**² Əgər həm çətinliklər, həm də rahatlıqlar insanın sınaq vasitəsidirsə, demək, əlimizə ne'mət gəldikdə qürrələnilib, Allahı unutmamalıyıq. Çətinliklə üzləşdikdə isə təəssüf etməməliyik. Allahın sizə verdiyi ne'mətləri özünüz üçün sərvət hesab edib, şadlanmağa tələsməyin. Onların olub-olmaması əslində fərq etməməlidir. Elə bir mə'nəvi məqama çatmalısınız ki, dünya ne'mətləri sizin halınızı dəyişməsin. Bütün ne'mətlərə və zərərlərə imtahan vasitəsi kimi baxın. Bütün ne'mətlərin Allah tərəfindən verildiyinə inanan insan heç vaxt özünü itirib, qürrələnmir. Eləcə də müxtəlif bəlalar onun imanını sındırır, küfrə sövq etmir. Unutmamalıyıq ki, çətinliklər də sınaq vasitəsidir.

Belə düşüncə tərzinin faydalarından biri budur ki, insan dünya malı ardınca qaçmır. Belə bir e'tiqadın əxlaqi bəhrəsi isə budur ki, insan ruzi qazanarkən ölçü-biçili hərəkət edir, hər qapını döymür, hər kəsə ağız açmır, bu işdə həd gözləyir. Bu düşüncənin digər bir bəhrəsi odur ki, insan əxlaqi fəzilətlərdən və dini vəzifəsindən uzaq düşmür. Bu cür düşünən insan bütün güc və aqlını var-dövlət qazanmaq üçün sərf etmir. İnsan inananda ki, ruzi yalnız çalışmaqla əldə olunmur və bə'zən özü insanı tapır, artıq bu yolda özünü həlak etmir. Belə bir baxış insanın hərisliyinin qarşısını alır, onu orta yolla getməyə sövq edir.

KEŞMƏKEŞLƏRDƏ RUHİ TARAZLIQ

İnsanın ruhu da onun cismi kimi eyni halda qalmayıb, təbəddülatlar keçirir. İstər ruhdakı, istər cisimdəki dəyişikliklər qəbul olunmuş bir gerçəklikdir. Məzəmmət olunan isə kiçik bəhanələr səbəbi ilə ruhun sarsılmasıdır. Əgər bu dəyişikliyə ciddi səbəb varsa, o məzəmmət olunmur. Amma heç bir ciddi səbəb olmadan ruhun böhran keçirməsi bəyənilməmiş bir haldır.

¹ «Yasin» surəsi, ayə 82.

² «Ənbiya» surəsi, ayə 35.

Bə'zilərinin əhvalı körpə uşaqlarda olduğu kimi bir anda dəyişir. Onlar ciddi dəlil olmadan şadlanır və ciddi dəlil olmadan qəmlənirlər. Əhəmiyyətsiz bir hadisə onları sevindirir və xırda bir problem qanlarını qaraldır. Başqalarının kiçik bir köməyinə görə qula çevrilir və bu köməkdən imtina edildikdə onunla düşmənçiliyə başlayırlar. Belə insanlar həyatda heç vaxt ruhi tarazlıq əldə edə bilmirlər. Hansı ki, mö'min şəxs aram olmalıdır. Əlbəttə ki, insan eyni bir ruhiyyədə ola bilməz. Amma bu da düzgün deyil ki, ruh daim haldan-hala düşsün. Bə'ziləri kimdəsə kiçik bir yaxşı iş gördükdə onu mələy hesab edir və az sonra həmin şəxs bir qüsura yol verdikdə onu şeytan sayırlar. Belə bir mühakimə forması mö'minə yaraşmır.

İnsan öz ruhunu tarazlıq vəziyyətində saxlamaq üçün bir sıra biliklərə yiyələnməlidir. Əvvəla, həqiqətlər yaxşı dərk olunmalıdır və insan bilməlidir ki, vücudun müxtəlif halları təbii bir prosesdir. Məsələn, bə'zən insanda ibadət əhvalı güclənir, bə'zən isə bu əhval zəifləyir. O, bə'zən ünsiyyətə meyl göstərir, bə'zən isə ünsiyyətdən qaçır. Ümumiyyətlə, müxtəlif şəraitlərdə insanın maraqları dəyişir. Gəncliyin öz əhvalı, qocalığın öz ruhiyyəsi, orta yaşın öz durumu olur. Belə bir hal dəyişkənliyi həminin qarşısına çıxır. İnsan gah sağlamdır, gah da xəstə, gah varlıdır, gah da yoxsul.

Ünsiyyətdə olduğumuz insanların da halı dəyişkəndir. Onlar da bir gün şad, o biri gün qəmgindirler. Bu ruhiyyə onların rəftarlarına da tə'sir göstərir. «Bil ki, oğlum dövrən dəyişməkdədir». Dövrən hamı üçün dəyişməkdədir və insan öz mühakiməsini bu dəyişkənliklərlə çiyin-çiyinə əvəz etməməlidir. İnsan nisbi də olsa, sabit rəftara malik olmalıdır.

Dövrən dəyişdikcə insan öz ətrafındakıları tanımaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə etməli, insanların keçmişini araşdırmalıdır. Əgər bir şəxslə uzun müddət dostluq etmişsinizsə, bu dostluq yolunu nəzərdən keçirməlisiniz. Yalnız bir istəyinizə əməl etməyib deyə, onun haqqında nahaq mühakimə yürütməyin. Olsun ki, onun bu dəfə sizə kömək etmək imkanı olmayıb. Bizim mühakimələrimiz səthi və şəraitin tə'siri altında olmamalıdır. Əksinə, rəftarlarımız nisbi sakitlik halına malik olmalıdır. Əgər bir şəxsdən mənfi əməl müşahidə etmişiksə, dərhal mühakimə yürütməməliyik. Bir qədər səbr edib, düşünmək lazımdır. Həzrət

(ə) buyurur: «**Məzəmməti ağır, xalq yanında üzrü az olanlardan olma**».

Əgər bir şəxsin gördüyü iş bizə pis görünürsə, bu heç də o demək deyil ki, həmin iş həqiqətən də pisdır. Hətta bu iş pis iş olmuş olsa da, bu bir işə görə həmin şəxsin üzərindən qara xətt çəkməməliyik. Səbr etməli, araşdırma aparmalı və olsun ki, onun bu işinə göz yummalıyıq. Məbada, bir əmələ görə qarşı tərəfə münasibətimizi dəyişmiş olaq. Müxtəlif halları nəzərinizdə canlandırın və əsəbi halda heç bir iş görməyin. Ən əsası isə budur ki, bizim ruhi vəziyyətimiz maddi dəyişikliklərdən asılı olmamalıdır.

Demək, dövranın dəyişikliyinə baxmayaraq, insan nisbi ruhi tarazlıq halına malik olmalıdır. Mö'min şəxs aram ruhi vəziyyət əldə etmək üçün sə'y göstərməlidir. Əgər şərait dəyişdikcə insanın rəftarı dəyişsə, insanın iman məqamı tənəzzülə uğrayar. İnsanın həyatında eniş-yoxuşlar çox olur. Bə'zən insan yoxsulluğa düşür, hətta zəruri ehtiyaclarını da tə'min edə bilmir. Belə bir məqamda qəfildə ələ sərvət gələrsə, insan qürrələnilib, öz keçmiş dostlarını unutmamalıdır. Həyatın gözəlliyi ondadır ki, insan sərvətli olduğu halda təvazökarlıq göstərsin. Amma yoxsul halda ikən təvazö nəinki yaxşı deyil, hətta çox pisdır. Həzrət (ə) buyurur: «Ehtiyaclı olanda təvazö, varlı olanda sərtlik necə də pisdır».

İDEAL BİR DÜNYA

«Həqiqətən, dünya həyatından faydan odur ki, öz axirət evini abad edəsən. Yerində infaq (yardım) et və başqaları üçün xəzinədar olma. Əlindən çıxan üçün ağlayırsansa, bütün əldə etmədiklərin üçün ağla».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Müvəhhidlər mövlası Əli (ə) bu vəsiyyətnamədə dünyanın ötürülməsinə dəfələrlə işarə etmişdir. Bu gerçəklik müxtəlif təbirlərlə bəyan olunmuşdur. Bildirilir ki, dünyanın ləzzətləri axirət səadətinin qazanılmasındadır. Əks təqdirdə, o nə davamlıdır, nə də dəyərli. Bu həqiqətin xütbələrdə, məktublarda tez-tez təkrarlanması onu göstərir ki, bu olduqca əhəmiyyətli bir məsələdir. Çünki insan bu məsələyə münasibətdə o qədər diqqətsizdir ki, ona gecə-gündüz xatırladılması da azlıq edə bilər və dünyaya münasibətdə səhv mövqə tutar. Ona görə də düzgün yaşayış üsulu və dünyadan düzgün faydalanılması insanın səadəti üçün çox mühümdür.

YAŞAYIŞ TƏRZİ

İbtidai təsəvvürə malik insan elə düşünür ki, dünya ləzzətlərinin ardınca qaçmaq ən düzgün həyat tərzidir. Ona görə də öncə yemək və geyim, sonra iş ailə və məskən barədə düşünür. Hansı ki, imanlı bir müsəlman axirət həyatı üçün hazırlıq görməli, axirət səadətini tə'min etmək üçün yollar axtarmalıdır. Ən azı dünya nem'ətlərini əldə etməklə yanaşı, axirət haqqında da düşünməli, əməl naməməizə namaz və oruc da yazmalıyıq. Cəmiyyətimizin əksər insanları belə bir yolla gedir. Çox az adamlar dünya həyatının gedişində daim halal-haram barədə düşünür, ilahi hədlərə riayət edirlər. Şəxsiz ki, azlıq təşkil edən ikinci qrup saleh insanlardır və onlar Allah yolunda qədəm atırlar. Amma bilməliyik ki, Qur'an və Əhli-beyt (ə) məktəbində tərbiyənin son həddi bu deyil. İnsanın qarşısında olduqca uca və geniş üfüqlər də var. Əslində yalnız dini vəzifələrin icrası və əxlaqi göstərişlərə əməl edilməsi kamilliyin aşağı mərtəbələrindəndir. Vacib əməllərin yerinə yetirilməsi və haramların tərki bu yolda ilk addımdır. İnsanın sə'y və təlaş daha yuxarı olmalıdır. Ali mərtəbələrə ucalmaq üçün ilk addım budur ki, insan dünya həyatına baxışını islah etsin. Varlıq aləmində insan özünün və Allahının yerini düzgün tanımalı, öz yaranış məqsədini müəyyənləşdirməlidir.

E'tiraf etməliyik ki, adətən, uyğun məsələlərə münasibətdə mərifətimiz naqis olur. Bu mərifətin azlığı səbəbindən bir çox

zərərlərlə üzləşirik. Bə'ziləri isə hətta uçuruma yuvarlanırlar. «Bu dini vəzifələr nəyə lazımdır ki» deyənlər də tapılır. Onların nəzərinə, insanın öhdəsində vacib vəzifələrin qoyulması quldarlıq dövrünə aid bir işdir. Guya hazırkı əsrin insanları üçün heç bir məhdudiyyət və vəzifə yoxdur. Vəzifə kəlməsi insan üçün ögey olmuşdur. Bu gün Allah qarşısında vəzifələrindən boyun qaçıran insan Allahdan haqq tələb etməkdən də çəkinmir.

Belə bir dünyagörüşünün kökləri qərb mədəniyyətindən qidalanır. Bu iki baxışı müqayisə etməklə peyğəmbər mədəniyyəti ilə qərb mədəniyyəti arasındakı fərqi görmək olar. Əlbəttə ki, materialist baxış, yə'ni maddiyyətçilik həmişə mövcud olmuşdur. Nə qədər ki, şeytan var, bu baxış da yaşayasıdır. Əslində mübarizə ilahi mədəniyyətlə şeytani mədəniyyət arasında gedir. Bu gün qərb mədəniyyəti simasında zühur edən şeytani mədəniyyət durduqca durasıdır. Gecə-gündüz ilahi yolda çalışsaq da kifayət edəsi deyil. Çünki qərbin şeytani mədəniyyət təlqinləri hələ ki bəşəriyyətin başı üstündədir.

İLƏHİ BAXIMDAN DÜNYA HƏYATININ MAHIYYƏTİ

Bu iki baxış arasındakı ixtilafın əsasını onların dünya həyatına münasibəti təşkil edir. Bir baxışa görə, başlanğıc da, son da bu dünyadadır. Amma Qur'ani-kərimdə bildirilir ki, insanın dünya həyatı ana bətnində körpənin həyatı kimidir. İnsan başqa bir dünyaya çatmaq üçün bir müddət bu dünyada yaşamaq və yalnız sonra ikinci həyata qədəm qoymalıdır. Bətndəki körpə də belədir. O, bir müddət ananın bətnində qalır, inkişaf etdikdən sonra bu dünyaya qədəm qoyur. Dünyadakı insanın bətnindəki körpədən fərqi onun azad, körpənin isə məcbur olmasıdır. Körpə heç bir vəzifə daşmadığı halda, insanın bir sıra vəzifələri mövcuddur. O, kamilləşmə yolunda çalışmalı, sonra ikinci dünyaya qədəm qoymalıdır. Əslində bizim həyatımız elə buradan başlanır. Çünki dünyanı məhdud bilənlər axirət dünyasına qədəm qoyduqda: **«Kaş ki, mən həyatım üçün əvvəlcədən yaxşı əməllər edəydim»**¹. Maraqlıdır ki, mübarək ayədə Allah-təala məhz axirət həyatını «həyat» adlandırır. Başqa bir ayədə oxuyuruq: **«Bu dünya həyatı oyun-oyuncaqdan, əyləncədən başqa bir şey**

¹ «Fəcr» surəsi, ayə 24.

deyil. Axirət yurdu isə, şübhəsiz ki, əbədi həyatdır, kaş biləydilər!»¹ Bəli, həqiqi həyat yalnız axirət həyatıdır.

Beləcə, bu dünyanı həyat adlandıрмаğımız düzgün deyil. Bura həyat yox, sadəcə, «darül-ğürur»dur. Bəli, Allah-təalanın, Həzrət Peyğəmbərin (s), mə'sum imamların (ə) baxışı ilə bu günkü baxış arasındakı əsas fərq həmin bu nöqtədədir. Onlar həqiqi həyat axirət dünyasını hesab edirlər. Bə'ziləri isə məhz bu dünyanı həyat adlandırır. Bə'ziləri elə düşünürlər ki, bu dünya həyatından sonra ölüm və yoxluq gəlir. İlahi kəlamlar isə bunun əksini bildirir. Dünya həyatı bir göz qırpmı kimi anıdır. Bu dünyada məqsəd tərəqqi olmalıdır. Axirət həyatı isə həqiqi və əbədi həyatdır. Dünya həyatını axirət həyatına giriş saymaq daha düzgün olar.

Əgər bu həqiqətləri dərk edib, iman gətirsək, rəftarlarımız kökündən dəyişər. İnsanın dünyaya münasibətdə təsəvvürü dəyişdikcə onun istəkləri də dəyişir. Beləcə, insanın rəftar və əməllərində də dəyişikliklər baş verir. Hətta bu əməllərin kəmiyyət və keyfiyyəti də əvvəlki kimi qalmır. Amma baxışlarımız Allah buyuruqlarına uyğun olmasa, bütün arzu-istəklərimiz, əməl-rəftarlarımız o biri baxışa uyğunlaşasındır. Dünyaya baxışın əməl və rəftarlara tə'sirini nəzərə alaraq, tövsiyyə olunur ki, dünya və axirətin həqiqi dəyərində diqqətli olaq. Dünyanın və axirətin mahiyyətini dərk edin və onların hər biri üçün dəyəri qədərində çalışın. Təəssüf ki, əksəriyyət bu mahiyyətləri dərk etdikdən sonra belə əməl və rəftarlarını dəyişə bilmirlər. Yuxudan oyanan kimi maddiyyət haqqında düşünməyə başlayırıq. Əgər Allahın lütfü, İslamın bərəkəti, ata-anaların sə'yi nəticəsində sübhlər Allahı xatırlamaqla yuxudan oyansa, namaz qılsa, yalnız həmin bir neçə dəqiqəni axirət həyatı haqqında düşünə bilirik. Elə ki iki rək'ət sübh namazı başa çatdı, növbəti namazadək dünyanın ardınca qaçırıq. İslami tərbiyə alanlar belə edirsə, bu tərbiyədən məhrum olanlardan bir şey gözləməyə dəyməz.

Əgər bir qədər düşünsək, təsdiq edərik ki, bu gündəndən yaxşı ola bilərik. Həyatda gördüyümüz bütün işləri daha keyfiyyətli yerinə yetirmək olar. İstər təhsil, istər ruzi əldə edilməsində

¹ «Ənkəbut» surəsi, ayə 64

işimizə ilahi rəng versək, həm dünya işlərimiz gedər, həm də axirət səadətindən məhrum olarıq. Qur'ani-kərimdə buyrulur: **«O ancaq ən uca olan Rəbbinin razılığını qazanmaq üçün belə edər. And olsun ki, o, Rəbbindən razı qalacaqdır».**¹ Başqa bir ayədə oxuyuruq: **«Allahın razılığını qazanmaq üçün belə işlər görən şəxsə böyük mükafat verəcəyik».**² Çoxsahəli fəaliyyətlərimizdə Allahı razı salmaq niyyəti həmin fəaliyyətlərimizi gücləndirəsidir. Dünya və axirət əməli arasında yalnız niyyət fərqi var. İnsanın dünyaya baxışı dəyişdikdə onun məqsədləri də dəyişir, nəticədə, görülən işlərin niyyəti əvəz olunur. Yə'ni dünyadakı eyni fəaliyyətlərimizi ilahi niyyətlə yerinə yetirib, axirət səadətimizi əldə edə bilərik.

Demək, əvvəlcə dünyaya və insana münasibətimiz dəyişməlidir. İkinci pillədə inanmalıyıq ki, bu dünya həyatı axirət həyatının müqəddiməsidir. Bu dünya olduqca geniş bir aləmə aparan bətn kimidir. **«Rəbbinizin mərhəmətinə və genişliyi göylərlə yer üzü qədər olan, müttəqilər üçün hazırlanmış cənnətə tələsin».**³

Deyənlərdən dünya və axirətin tanınma zərurəti və bu mövzuların tez-tez təkrarlanma səbəbi aydın oldu. Söhbətlərdən mə'lum oldu ki, uyğun təkrarlar yersiz deyil. Bu baxışın tə'sir dairəsinin genişliyi və bütün sahələrdə dərin nüfuzu onun təkrar-təkrar nəzərə çatdırılmasını tələb edir. Ona görə də Əmirəlmö'minin (ə) öz vəsiyyətnaməsinin bir fəslini bu mövzuya həsr etmişdir. Bir çox məktub və xütbələrində olduğu kimi, bu vəsiyyətnamədə də şərh etmişdir ki, dünya nədir və insan nə üçün yaradılmışdır: «Həqiqətən, dünya həyatından faydan odur ki, öz axirət evini abad edəsən». Bu dünya ne'mətlərindən yalnız axirət həyatın üçün istifadə edəcəklərin faydalıdır. Amma yalnız dünya həyatın üçün istifadə etdiklərin puç olub gedəsidir. Dünya ləzzətləri üçün istifadə etdiklərini haram yolla əldə etmiş olsan, axirət cəzası da labüddür. Dünya həyatını qurmaqdan ötrü dini hökmləri ayaq altına alsan, şübhəsiz ki, həmin ötrü ləzzətlərin sənə ağırsı qalacaq.

¹ «Ləyl» surəsi, ayə 21.

² «Nisa» surəsi, ayə 114.

³ «Ali-İmran» surəsi, ayə 133.

QEYRİ-İLAHİ YAŞAYIŞIN AQİBƏTİ

Təkcə şər'i hökmlərə riayət edilməsi, halal ruzi qazanılması, haram işlərdən çəkinilməsi ali məqama çatmaq üçün kifayət etmir. Bütün bu əməllərin bünövrəsi dünya və axirətə ilahi baxışdan ibarətdir. Yalnız dini göstərişlərə əməl etmək ona bənzəyir ki, əlindəki çox qiymətli gövhəri verib, bir boşqab dadlı xörək alasan. Hansı ki, həmin gövhər ilə dəyərli bir imarət, səfalı bir bağ əldə etmək olardı. Uyğun alış-verişi ağıllı hesab edirsinizmi? Şübhəsiz ki, ağıllı insanlar belə bir alış-verişi məzəmmət edərtilər. Hər hansı xörək nə qədər dadlı olsa da, gözəl bir qəsrə və ya səfalı bir bağa əvəz edə bilməz.

Bizim dünyadakı əməllərimiz həmin bu məsələnin oxşarıdır. Biz dünya həyatımızın müqabilində əbədi axirətdə misilsiz bir qəsr ala bilərik. Hansı ki, günahdan qaçmaqla axirət əzabından qurtulmaq istəyirik. Beləcə, dünya həyatımız axirət həyatımız üçün faydasız olur. Yeganə qazancımız budur ki, axirət əzabından canımızı qurtaraq. Hansı ki, əldə edilməsi mümkün olan bir çox ne'mətlərdən məhrum oluruq. Aydın ki, yalnız zərərdən yaxa qurtarılması ağıllı iş deyil. İnsan xeyir tapa biləcəyi yerdə təkcə zərərdən qaçmaqla kifayətlənirsə, bu çox ağılsız bir hərəkətdir. Yalnız şər'i göstərişlərə əməl etməklə kifayətlənənlər əzabdan qurtulmaqdan savay bir xeyir gözləməsinlər. Belələri, şübhəsiz ki, böyük ne'mətlərdən məhrum olurlar.

Gerçək fayda odur ki, insan bütün həyatı boyu, bütün işlərində Allahın razılığını gözləsin. Çünki bütün şeylər fani olur, əbədi qalan isə axirət və ilahi razılıqdır. Hətta digər halal işlər də puç olub gedir. **«Sizdə olan tükənər, Allah dərgahında olan isə əbədidir».**¹ Digər bir ayədə buyrulur: **«Var-dövlət, oğul-uşaq bu dünyanın bərbəzəyidir. Əbədi qalan yaxşı əməllər isə Rəbbinin yanında savab və ümid e'tibarı ilə daha xeyirlidir».**² Bəli, dünya həyatı başa çatdıqda bir çox ne'mətlər əldən çıxıb fəna olur. Qur'ani-kərimdə oxuyuruq: **«Onlar üçün dünya həyatını misal çək. Bu həyat göydən endirilmiş su kimidir. Onunla yer üzündə otlar bitir və quruyub, küləklər vasitəsi ilə**

¹ «Nəhl» surəsi, ayə 96.

² «Kəhf» surəsi, ayə 46.

pərakəndə olur».¹ Söhbətimizin bu yerində Qur'ani-kərimdə xatırladılmış Qarunun əhvalatını yada salsaq, münasib olar.

QARUNSAYAĞI TİCARƏT

Allah-təala Qaruna elə bir sərvət vermişdi ki, bir dəstə güclü adam bu xəzinələrin açarlarını çətinliklə gəzdirirdi. O zaman isə əmanətləri yerləşdirmək üçün banklar yox idi. İnsanlar öz sərvətlərini məxfi xəzinələrdə yerləşdirərdilər. Bu xəzinələrin qapısında ağır qıfıllar asılandı. İnsanlar öz sərvətlərini quldurlardan bu yolla qoruyardılar. Qarunun isə sərvəti o qədər böyük idi ki, onun yerləşdiyi xəzinələrin açarlarını daşımaq çətin bir iş olmuşdu. Təbii ki, sərvət böyükdürsə, onu çoxsaylı xəzinələrdə yerləşdirmək lazım gəlir. Çoxsaylı xəzinələrin isə çoxsaylı açarları olur. Bəli, Qarun həmin dövrün ən böyük sərmayədarı idi və onun xəzinələrinin açarlarını ən güclü adamlar çətinliklə gəzdirərdilər. Mö'minlər Qarunu nəsihət etdilər: 1. Ona dedilər ki, çox məst və məğrur olma; dünya malından sərməst olanlar hər şeyi unudurlar; şübhəsiz ki, Allah-təala da onları dost tutmur. Qarun şadlandığı üçün yox, dünya malına görə şadlandığı üçün məzəmmət olunur. Qarunun məstliyi və məğrurluğu onun sərvətinin çoxluğundan doğur. Aydınadır ki, dünya malından yaranan qürur Allahın əmri ilə nəticəsiz qalasıdır. 2. Onların ikinci nəsihəti bu oldu ki, Allahın sənə verdiyi ne'mətlərdən axirətə çatmaq üçün istifadə et, bu sərvətin köməyi ilə öz axirət sarayını ucalt. 3. Onların digər bir tapşırığı bu oldu ki, dünyadan götürməli olduğun bəhrəni unutma.²

Bə'zi təfsirçilər buyururlar ki, mö'min insanlar Qaruna ilk nəsihət olaraq «axirət haqqında düşün» dedilər. Amma axirət işlərində ifrata varılaraq, dünyanın unudulması üçün xatırladılar ki, dünyadan götürəcəyin faydanı unutma. Axirət haqqında düşünmək o demək deyil ki, dünyaya arxa çevrilsin. İnsan dünya həyatından faydalanmalı, onun ləzzətlərini dadmalıdır. Bir şərtlə ki, axirət həyatı unudulmasın.

Bir qrup təfsirçi isə son cümlədə dünya həyatının tamam unudulmaması məsələsinin önə çəkildiyini bildirir. Yə'ni dünya həyatını unutma, amma əsil məqsədin axirət olsun.

¹ «Qəsəs» surəsi, ayə 76.

² «Qəsəs» surəsi, ayə 76-77

Başqa bir qrup təfsirçi bildirir ki, ayələrdə Qarunun nəzərinə çatdırılan dünya ne'mətlərindən axirət üçün istifadə edilməsidir. Yə'ni insan dünyadan faydalanmalı, ondan əbədi axirətə çatmaq üçün istifadə etməlidir. Əks təqdirdə, bu dünya ləzzətlərindən heç biri əldə qalası deyil.

«Allahın sənə verdiyindən özünə axirət qazan, dünyadakı qismətini də unutma» ayəsi haqqında təfsirçilərin rə'ylərindən sonuncu rə'y daha münasib görünür. Çünki Qarun dünya ləzzətlərindən faydalanmağı heç vaxt unutmurdu. Onun bütün sə'yləri bu ləzzətlərin əldə olunmasına yönəlmişdi. Qarunun unuduğu axirət həyatı idi. Bu səbəbdən də axirət həyatının ona xatırladılması yerinə düşür. Demək, Qarunun nəzərinə çatdırılır ki, dünya ne'mətlərindən öz axirəti üçün sərf etməyi unutmasın. İbadət qüvvəsi əldə etmək, axirət səadətindən məhrum olmamaq üçün bu ne'mətlərdən faydalanmaq lazımdır.

Həzrətin (ə) «**həqiqətən, dünya həyatından faydan odur ki, öz axirət evini abad edəsən**» buyuruğu uyğun ayə haqqındakı son təfsirlə uyuşur. Yə'ni dünyanın faydası odur ki, onun vasitəsi ilə öz axirətimizi abad edək. Bununçün də ayədə buyurulur ki, dünya həyatından qismətimizi unutmayaq. Qarun məhz belə bir faydanı unutmuşdu və bu məsələnin ona xatırladılması zəruri idi.

Qeyd olunduğu kimi, uyğun buyuruq bir növ həmin ayənin təfsiridir. Bəli, başqa təfsirlər də mövcuddur, amma son təfsir daha məntiqəuyğundur. Çünki bu təfsir Həzrət Əlinin (ə) kəlamı ilə də uyuşur. Həm uyğun ayənin, həm də Həzrətin (ə) buyuruğunun əsas qayəsi dünyadan axirət üçün faydalanması məsələsidir. Dünyadan istənilən bir başqa məqsədlə istifadə olunduqda insan zərərə düşür. Dünyadan yalnız dünyaları üçün faydalananlar böyük bir sərmayəni əldən çıxarırlar. Bu sərmayə yalnız axirət məqsədi ilə istifadə olunduqda xeyir gətirir. Yalnız əbədi hədəflər üçün istifadə olunan ne'mətlər faydalıdır.

İLAHİ RAZILIĞIN ƏLDƏ OLUNMASI

Bu qaydanın bəyanından sonra Həzrət Əli (ə) onun nümunələrindən birini açıqlayır. Həmin nümunə haqqında danışmazdan qabaq bir müqəddimə verilsə, münasib olar.

Əgər öz rəftarlarımıza diqqət yetirsək, görərik ki, əlimizdəki sərmayəni heç vaxt faydasız yerə sərf etmək istəmirik. Məsələn,

cibimizdə olan pulu haraya gəldi, necə gəldi xərcləmirik. Bu pul zəhmətlə əldə edildiyindən insan onu daha dəyərli bir yerə sərf etmək istəyir. Ona görə də istənilən bir sərmayə ələ düşdükdə insan onu daha çox xeyir götürəcəyi işə sərf etmək istəyir. Görən bu sərmayə Allah yolunda sərf olunsa, bir zərər görürükmi? Şübhəsiz ki, sərmayənin Allah yolunda xərci yeganə zərərsiz və təminatlı yoldur.

Belə bir təminatlı yolu görə-görə nə üçün pulumuzu Allah yolunda sərf edə bilmirik? Bəlkə düşünürük ki, bu sərmayəni dünyamıza xərcləmək yaxşıdır? Yoxsa sərmayənin toplanmasını onun xərclənməsindən üstün tuturuq? Bütün bu maneələri yaradan insanın dünyaya bağlılığıdır. Xəsisliyin qarşısını ala biləcək yeganə yol budur ki, axirət yolunda xərcləməyin faydasına əmin olaq. Ən xeyirli və əbədi iş Allah yolunda infaq etməkdir. **«Nəfsinin xəsisliyindən, tamahkarlığından qorunan kimsələr, məhz onlar nicat tapıb səadətə qovuşanlardır».**¹ Bu tə'birlər Qur'ani-kərimdə bir neçə dəfə işlədilmişdir. Allah-təala yalnız xəsislik və tamahkarlıqdan uzaq olanları xeyir əhli hesab edir. Xəsislik səbəbindən xərcləməyib, sərvət toplayanlar heç vaxt doğru yolu tapa bilmirlər. Doğru yol yalnız bu sifətlərdən uzaq olanların qismətidir.

Ayənin ərəb mətnindəki «şuhhə» kəlməsi ərəbcə «buhhə» kəlməsi ilə yaxındır. Səsin tutulmasını ərəblər «buhhə» adlandırır. Eləcə də, bir şəxs əlini sıxdıqda, bir növ əli tutulduqda onun haqqında «şuhhə» kəlməsini işlədirlər. Əlin tutulması tə'biri insanın dünyaya bağlılığına işarədir. Dünyaya bağlılıq isə insanın bədbəxtliyinə səbəb olur. Əbədi səadət soracağında olan insan belə bir xüsusiyyətdən qorunmalıdır. Amma bilmək maraqlı olardı ki, insan bu maneəni necə adlaya bilər? Əvvəlki söhbətlərə diqqət etsək, bu sualın cavabı aydın olar. İnsan dünyaya bağlılıqdan o zaman yaxa qurtara bilər ki, bəxşişlərini özü üçün faydalı bilsin. İnsanın öz dünyası üçün xərclədiyi pulların ömrü çox azdır. Çünki dünya və onda olanlar əbədi deyil. Amma insan əlində olanı Allah yolunda sərf etsə, dünya həyatında ləzzət almaqdan əlavə, Allah-təala ona əbədi bir sevinc ruhu bəxş edir. Allahın razılığı üçün başqalarına xidmət edən kəs dünya mükafatından əlavə axirət

¹ «Həşr» surəsi, ayə 9

mükafatı da alır. Ona görə də Həzrət (ə) öz vəsiyyətinin davamında buyurur: «**Yerində infaq et**». İnsan Allah yolunda infaq etməli, öz sərvətini doğru yolda xərcləməlidir. Sərvətini xərcləyib toplayanlar isə bir növ başqaları üçün xəzinədarlıq edirlər. Həzrət (ə) buyurur: «**Başqaları üçün xəzinədar olma**».

Bir ömür çalışıb, sərvət toplayanların aqibəti nə olur? Onların son məqsədi nədir? Onlar başqaları üçün xəzinədarlıq etmirlərmi? Bəli, belələri yalnız özgüləri üçün qalacaq xəzinələrə keşik çəkirlər. Belələrinin adı bir anbardardan fərqi nədir? Anbardakı mallardan anbardara bir şey çatmadığı kimi, sərvət toplayan adam da öz sərvətindən faydalana bilmir. Anbardar sadəcə keşikdə durduğu kimi, sərvət toplayan şəxsin də işi keşikçilikdir.

Əgər biz də sərvətimizi infaq etməsək, imkansızlara əl tutmasaq, eynən həmin anbardar kimi olarıyıq. Bir sözlə, yalnız xəzinə toplamaqla məşğul olanlar başqalarının xəzinədarıdırlar. Bə'zən bu insan adı bir anbardar qədər də qazanmır. Sərvət sahibi dünyasını dəyişdikdə onun varisləri bu sərvəti öz aralarında bölür və mümkündür ki, bu bölgüdə dava-dalaş da düşür. Hətta bu dava-dalaşa görə sərmayəni toplayanın ruhuna lə'nətlər də yağdırılır. Əgər dünyada infaq etməsəniz, axirətdə də lə'nətlərdən qurtula bilməyəcəksiniz. İndi özünüz düşünün, məgər başqaları üçün sərvət yığıb, lə'nət qazanmağa dəyərmimi?! Məgər insan bununçünmü xəlq olunub?! Həzrətin (ə) buyuruğu bu yerdə yerinə düşür: «**Yerində infaq et və başqaları üçün xəzinədar olma**».

ƏLİNDƏN ÇIXAN ÜÇÜN AĞLAMA

Vəsiyyətnamənin davamında təqvalılar imamı Əli (ə) imam Həsənə (ə) başqa bir moizə edir. Şübhəsiz ki, əldə etdiyi dünya ne'məti əlindən çıxan insan qəmgin olur, nigarançılıq keçirir. Olsun ki, bu narahatlığı hər birimiz hiss etmişik. Məsələn, bir kitab və ya üzük itirdikdə hətta namazda da bu barədə düşünürük. Öz nigarançılığımızla bə'zən başqalarının da rahatlığını əlindən alırıq. İtkisi olan insan hətta ədəb və əxlaq qaydalarını da pozur. Əgər kiçik bir şey itirən insan bu qədər narahatçılıq keçirirsə, dəryada gəmisi batmış tacirin narahatçılığından danışmağa dəyməz. Zəlzələdə, daşqında var-yoxunu itirənlərin əksəri ətrafındakıların başına oyun açır. Bə'zən təsbehini itirmiş şəxs

qəm dəryasına batır. İtki səbəbindən xəstəliyə düşənlər də var. İtkisi olan adamın gündəlik işdən əli soyuyur və fikri-zikri həmin itkiyə yönəlir. Bə'zən itki ağrısı insanı iflic edir və dünyanın şirinlikləri onun üçün zəhərə dönür. Hansı ki, dünyanın bəlasız və problemsiz olmadığını hər birimiz bilirik. İnsanın nəinki sərvətini, hətta əzizlərini də itirməsi təbii bir hadisədir. Bəli, bu itkilərə, acı hadisələrə münasibət mühüm bir məsələdir. Xırda bir şey əlindən çıxmış insan yasa qərq olsa, onun bütün qalan həyatı puça çıxar. Belə insan dini işlərini yerinə yetirə bilməz, iş və təhsildə geri qalar. Belələri hətta namaz vaxtı da fikirlərini bir yerə toplaya bilmirlər. Onlar çox vaxt ailə-övladla da pis rəftar etməyə başlayırlar.

Belə bir ruhiyyə, əlbəttə ki, xəstəlik əlamətidir. Ona görə də Həzrət Əli (ə) bu xəstəliyə əlac üçün buyurur: **«Əlindən çıxan üçün ağlayırsansa, bütün əldə etmədiklərin üçün də ağla»**. Tövsiyyə olunur ki, dünyada mövcud olan bütün ne'mətləri gözlərimiz önünə gətirək. Özünüz düşünün, bu ne'mətlərdən neçə faizi bizə qismət olub? Aydın məsələdir ki, insan dünyada mövcud olan bir çox şeylərdən məhrumdur. Bizim malik olduqlarımız dünyada olanların cüz'i bir hissəsidir. Yer altı qızıl, gümüş kimi xəzinələrlə dolu olsa da, bu dəryada bizə qismət olan bircə damla da deyil. Ağıllı adam narahat olarmı ki, dünyanın bir bu qədər sərvəti ona qismət olmayıb?! Şübhəsiz ki, heç bir ağıllı insan buna görə qüssə yemir. Əgər əlindən bir şey çıxmışsa, onu da bu vaxtadək əlinə düşməmiş şeylərdən hesab et. Təsəvvür et ki, heç həmin şey sənə qismət olmayıbmış. Bir şey ki sənə ixtiyarında deyil, qəmlənməyin yeri varmı?! Əlindən çıxan şeyə görə qəmlənmə, buna görə də ətrafdakıları acılama və həyatını zəhərə döndərmə. Əksinə Allaha şükr et ki, həmin şeydən bir müddət istifadə edə bildin. Bu gün o şey sənə əlindən çıxmışsa, elə təsəvvür et ki, heç əvvəlcədən sənə əlində olmamışdır. Çünki dünyada olanların böyük bir hissəsi sənə əlinə düşməyib. Məgər insan hər malik olmadığı şeyə görə təəssüf etməlidirmi?! Sadəcə, Allaha şükr etmək lazımdır ki, həmin ne'mətdən bir müddət istifadə edə bildin. İndi isə qoy, ondan başqaları istifadə etsinlər. Əgər ikinci dəfə həmin şey əlimizə düşsə, onu yeni bir ne'mət kimi qəbul etməli və bağışlayan, mehriban Allaha şükr etməliyik.

Bəli, əldən çıxmış şeylərə görə narahat olmamağın yeganə yolu onu da bu vaxtdək əldə etmədiyini şeylərdən saymaqdır. Dünyanın bir belə ne'mətindən məhrum olduğun səni narahat etmirsə, nə üçün əlindən çıxmış bir şeyə görə narahat olmalısan?! Yox əgər həmin bir şeyə görə ağlayırsansa, onda bu vaxtdək əlinə düşməmiş şeylərə görə də ağla. Əlindən çıxmış şey də əlinə düşməmiş şeylər kimidir. Hələ şükr et ki, həmin şeydən bir müddət istifadə edə bilmisən. Hansı ki, dünyanın bir çox ne'mətlərindən istifadə etmək fürsətin olmayıb.

OTUZ DOQQUZUNCU DƏRS

TARİXİN DƏRSLƏRİ (1)

*«Olmuşlardan hələ ki olmamışlar üçün nəticə çıxar. Çünki işlər bir-birlərinin oxşarıdır. Ne'mət sahibinə naşükür olma. Ne'mətə qarşı naşükürlük ən çirkin küfrdür. Üzrü qəbul edən ol».*¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

KEÇMİŞ GƏLƏCƏYİN YOLUNDA İŞİQDIR

Əmirəl-mö'minin Əli (ə) imam Həsənə (ə) vəsiyyətnaməsinin belə bir cümləsinə çatdıq: **«Olmuşlardan hələ ki olmamışlar üçün nəticə çıxar»**. Yə'ni keçmişdə baş vermiş hadisələri gələcək üçün işıq bil. Sonra isə buyurulur: «Çünki işlər bir-birlərinin oxşarıdır». Həzrət (ə) bu cümləsi elmi və fəlsəfi yox, moizə və nəsihət xarakterli bir cümlədir. Həzrət (ə) aşkar bir həqiqətə istinad edərək, qafil insanları moizə edir, qəflət yuxusundan oyatmaq istəyir. İnsan tarixdə baş vermiş hadisələri araşdırdığı zaman şahid olur ki, keçmişdə çox ibrətamiz hadisələr baş vermişdir. Bəşəriyyət çox böyük bir tarixi yol keçmiş və bu yol hələ ki başa çatmamışdır. Ən ümumi gerçəkliklərdən biri budur ki, bu dünyaya qədəm qoymuş bütün insanlar bir gün var-dövlətlərini qoyub, dünyadan köçmüşlər. Bu həqiqətə nəzər salaraq, anlamalıyıq ki, bir gün biz də bu dünyadan köçəsi, var-dövlətimizi kimlərəşə tapşırıyıq. Belə bir ayrılıq labüddürsə, dünya malı üçün tər axıtmağa dəyərmə?! Əldən çıxıb fani olası şeylərə görə halal-haram hədlərini pozub, başqalarının haqqına təcavüz etmək nə dərəcədə ağlabatandır?! Təəssüf ki, dünya var-dövlətinə və övladlarımıza o qədər bağlanırıq ki, hətta ilahi vəzifələrimiz də yaddan çıxır. Kamillik axtaran insan dünya malından ötrəi ən kiçik vəzifələrini də tərək etməz. Dünyaya könül verməyin ən kiçik zərərlərindən biri insanın mə'nəvi dəyərlərə biganə qalmasıdır. Hansı ki, insanın düşüncəsi daim kamillik məsələsinə məşğul olmalıdır. Aydınır ki, diqqətsiz, «hüzure-qəlb»siz ibadətler insanın qəlbini daha da daşlaşdırır. Necə ki, diqqətsiz mütaliə insanın düşüncəsini azaldır. Demək, dünyaya, ailə-övlada ifrat bağlılıq aqılanə bir iş deyil. Haram yolla olmayan bağlılıq da insanın təkamülünü ləngidir və insan labüd çətinliklərlə üzləşir.

Bundan əlavə, qiyamət günü hətta halal var-dövlətin hesabını vermək insanı məhşərdə yubandırır. Bütün bunlar insanı dünyaya bağlılıqdan çəkəndirməlidir. Həzrət Əli (ə) bu həqiqəti bəyan edərək buyurur: **«Olmuşlardan hələ ki olmamışlar üçün nəticə çıxar»**. Yə'ni keçmişdən ibrət götür, bil ki, bu dünya kimsəyə vəfa qılmamışdır. Dünyaya ifrat bağlananların, ona qul olanların

aqibəti çox ağırlı olur. Yaxşı aqibət isə Allaha təvəkkül edənlərin qismətidir. Bəli, bütün rəftar və əməllərimizdə keçmişlərdən ibrət götürək və bilək ki, gələcək taleyimiz keçmişdəkilərin taleyinə oxşar olasıdır.

İBRƏT GÖTÜRÜLMƏSİNİN MƏNTİQİ

Nəzərə almalıyıq ki, insanın tarixdən və keçmişin hadisələrindən ibrət götürülməsinin ölçüləri müxtəlifdir. Bə'ziləri səthi mə'lumatla kifayətlənir və ibrət götürəcək səviyyədə maraqlanmırlar. Belələri, adətən, nəfs istəklərinə tabe olur və bu istəklərə doğru can atırlar. Onlar bu istəklərin haradan yaranması ilə maraqlanmırlar. Acdıqda, susadıqda, ehtirasları alovlandıqda bu meyilləri doyurmağa çalışırlar. Onları işin nə ilə nəticələncəyi də maraqlandırmır. Bu sayaq düşüncəsiz hərəkət edənlərin şüursuz canlılara aid edilməsi təsadüfi deyil: **«Qoy kafirlər hələ yeyib-içsinlər, ləzzət alsınlar, arzuları-ümidləri başlarını qatsın. Sonra biləcəklər!»**¹

İnsanların bu hissəsi isə tarixdə baş verən hadisələrdən ibrət götürmək istəyirlər. Onlar üçün keçmişin hadisələri gələcək üçün işıqdır. Təəssüf ki, onlardan bə'ziləri ifrata varır və istənilən bir hadisəni bu günə tətbiq edirlər. Belə bir yanlış nəticə insana ictimai vəzifələrini də unutturur. Məsələnin aydınlaşması üçün bir nümunə göstərsək, yaxşı olar.

MƏNTİQSİZ İBRƏT

İnqilabdan əvvəl imam Rahil (r) zalımlarla mübarizə apararkən bə'ziləri deyirdilər: «Bu mübarizənin sonu yoxdur». Belələrindən dəlil tələb olunduqda bəhanə gətirirdilər ki, bu vaxtadək rejimə qarşı bir çox qiyamlar qaldırılıb və onların hamısı uğursuzluğa düşüb. Onların fikrincə, əgər əvvəlki qiyamlar məğlub olmuşdursa, demək, növbəti inqilabdan müsbət nəticə gözləməyə dəyməz.

Şübhəsiz ki, bu sayaq dəlillər ifrata varma nəticəsində ortaya çıxır. İnsan tarixi hadisələrə istinad edərək öz dini vəzifələrindən boyun qaçıra bilməz. Məsələn, müsəlmanların mühüm dini vəzifələrindən biri əmr be mə'ruf, nəhy əz münkər, yə'ni

¹ «Hicr» surəsi ayə 3.

yaaxşılığa əmr və pisliklərin qadağasıdır. Məsələn, elə adamlar var ki, nəsihətləri bir dəfə qəbul olunmadıqda, növbəti dəfə bu işi səmərəsiz sayırlar. Əlbəttə ki, bu sayaq dəlillər məntiqsizdir. Biri nəsihət qəbul etməyib deyər, əmr be mə'ruf və nəhy əz münkərdən üz çevirmək düzgün deyil. Əslində həyatda qazanılan uğurlar, adətən, bir neçə cəhddən sonra baş tutur.

Məsələn, ictimai vəzifələr haqqında söhbət düşərkən bə'ziləri «bu işdə ingilisin barmağı var» deyərək, bütün cəhdlərin boş çıxacağını proqnozlaşdırırlar. Guya ingilis hakimiyyətinin işlədiyi bir məkanda istənilən azadlıq cəhdi səmərəsizdir. Təəssüf ki, bə'zən e'tiqadlı insanlar da belə dəlillər gətirirlər. Onların nəzərinə, dünyanın zalım qüvvələri istədiyini edəsidir və hər hansı müqavimət yersizdir. Onlar zalımlara qarşı mübarizəni yumruğun qılınca qarşı mübarizəsi kimi qəbul edirlər. Guya düşmən silahlıdır və boş əllə müqavimət əbəsdir. Əslində belə düşüncə tərzini yalnız düşmənin xeyirinə işləyir.

Sual oluna bilər ki, oxşar hadisələrə münasibətdə dəlil göstərmək düzgün deyilsə, nə üçün Əmirəl-mö'minin (ə) buyurur ki, keçmişdən ibrət götürün? Uyğun buyuruğa görə, bugünkü hadisə keçmişdəki hansısa bir hadisəyə oxşadırsa, keçmişin nəticələrinə istinad etmək olar. Belə çıxır ki, zalımlara qarşı qiyam bir dəfə uğursuzluğa düşər olmuşsa, ikinci dəfə cəhd etməyə dəyməz. Bəs həqiqət haradadır?

Uyğun münasibətin yanlışlığının ən aydın sübutu budur ki, dəfələrlə uğursuz cəhdlərdən sonra müxtəlif xalqlar öz azadlığını əldə edir. Elmi şəkildə desək, bir hadisənin mümkünlüyü dəlili elə onun baş verməsidir. Mə'lum olur ki, hadisələrin baş vermə şəraiti fərqlidirsə, uyğun kəlamı tətbiq etmək olmaz.

BİR NÜMUNƏ VƏ BİR QEYD

Şəraitin dəyişməsinin sübutu və aydınlaşdırılması üçün bir nümunə göstərək. Şərqi ən dindar şəhərlərindən biri Yəzd şəhəridir. Bu şəhər «Darul-ibadət» adı ilə yad edilir. Yəzddə çoxsaylı dini mədrəsələr fəaliyyət göstərir və bu şəhər əhli dini məsələlərə çox diqqətli. Mö'təbər mənbələrə əsasən, bir zaman Yəzddə Qur'anı üzünə oxuya bilənlər çox az olub. Hətta müsəlman müəllimlər bu işdə yardım üçün zərdüşti müəllimlərə müraciət edəmişlər. Bu əfsanə yox, həqiqətdir. Demək, bu gün

«Darul-ibadət» adlandırılan Yəzd şəhərində bir zaman müsəlmanlar zərdüştilərdən Qur'an oxumağı öyrənmişlər.

Bir vaxt ingilis siyasətçiləri aşkar e'lan edirdilər ki, nə qədər ki Qur'an müsəlmanların əlindədir, onları tabe etmək mümkün olmayacaq. Onlar Qur'anı müsəlmanların əlindən almaq üçün böyük sərmayələr xərcləmiş, bir çox məkrli planlar həyata keçirmişlər. İş o yerə çatmışdı ki, hətta mədrəsə müəllimləri də Qur'an oxumaqda çətinlik çəkirdilər. Bu barədə bir lətifə də var. Deyirlər ingilislərin fəal olduğu dövrlərdə bir müəllimdən «Yasin» kəlməsini oxumasını xahiş edirlər. Müəllim «ya» və «sin» hərflərindən ibarət olan bu kəlməni «yes» kimi oxuyur. Bu lətifə olsa da, acı həqiqətdən danışır.

Bizim dövrümüzdə də Qur'ana münasibətdə eyni cəhdlər müşahidə olunur. İslam sayəsində əli müsəlman ölkələrindən çıxmış zalımlar nəyin bahasına olursa olsun, İslamı məhv etməklə millətlərə ağalığ etmək istəyirlər.

TARİXDƏ BİR SƏHİFƏ

Xalqın dini rəhbərlərinə e'tiqadına balta çalmaq, dini məhv etməkdən daha çətinidir. Əsrlər boyu çalışan istismarçılar xalqı Qur'andan ayıra bilməmişlər. Kimsədə cür'ət tapılmayıb ki, «Qur'an oxumayın» əmrini versin. Amma nə zamansa düşmən hiyləgərliklə öz məqsədinə çatıb. Şükürlər olsun ki, bu gün islami məmələkətimizdə beş yaşlı körpə Qur'an hafizi zirvəsinə ucala bilir. Hansı ki, bir vaxt 30-35 yaşlı müəllimlər Qur'an oxumaqda çətinlik çəkərdilər. Düşmən bir vaxt öz planını asta-asta həyata keçirmiş və dünyəvi dərş proqramını o qədər ağırlaşdırmışdı ki, Qur'an oxumağa vaxt qalmasın. Amma dini rəhbərlərə inamı aradan qaldırmaq asan iş deyil.

Müsəlman cəmiyyətini «vilayəte-fəqih», fəqih rəhbərliyindən məhrum etmək üçün iyirmi il plan cızdılar. Qismən də olsa, müvəffəq olmuşlar. Hətta universitetlərdə bu növ mövzuların tədrisinə cür'ət olundu. «Vilayəte-fəqih üçün dəlil yoxdur», dedilər. Yalnız konstitusiyada öz əksini tapdığı üçün onu qəbul etmək məcburiyyətində qaldılar. Konstitusiyada belə bir hakimiyyət təsbit olunmazdıda, onu bir kənara qoyardılar. Onların nəzərinə, bu hakimiyyətin qanuniliyi yalnız konstitusiya ilə tənzimlənir.

Onların nəzərinə, konstitusiya göydən enmiş bir vəhy kimidir. Hansı ki, vilayətə-fəqih inancı şiə məzhəbinin əsas e'tiqadlarındanıdır. Konstitusiyanı isə gündəmə çıxaran vəliyyə-fəqihdir. Əgər o, imza etməsə, nə konstitusiya e'tibarlıdır, nə də qanunlar. Din yolunda bizi canımızdan və malımızdan keçməyə çağıran vəliyyə-fəqihin hökmüdür. Onun göstərişi Allah göstərişidir. Əgər zalım rejim zamanı insanlar küçələrə tökülüb, sinələrini gülləyə verirdilərsə, bunun səbəbi əsrin imamının naibinin fərmanı idi. Bu gün də İslam vəliyyə-fəqihin göstərişlərinə əsasən qorunur. İnsanlarımız vəliyyə-fəqihini əsrin imamının naibi kimi qəbul edərək, onun göstərişini Allahın və Allahın Rəsulunun (s) göstərişi kimi vacib sayırlar. Əks təqdirdə, insan özünü nə üçün təhlükəyə atmalı idi?!

Düşmənlər vilayətə-fəqihin mahiyyətini müsəlmanlardan qabaq anladılar və onunla mübarizəyə qalxdılar. Onlar hər vəchlə xalqın e'tiqadını sındırmağa çalışırlar. Əfsus ki, bə'zən müvəffəq də olurlar. Günümüzün tələbi agah olmaq, siyasi və mədəni hücumlara cavab vermək, ilahi əzab üçün şərait yaratmamaq, özümüzü vilayət ne'mətindən məhrum etməməkdir.

Bu ne'mətin qədrini daha yaxşı bilmək üçün qonşumuz Əfqanıstana nəzər salın. Müsəlman əfqan xalqı zalımların və təcavüzkarların zülmündən qurtarmaq üçün illər uzununu mübarizə apardı. Onlar bu yolda bizdən az əziyyət çəkməyiblər. Bir sual yaranır: onların azadlıq yolunda verdikləri qanların qazancı nə oldu? İyirmi ildən artıqdır ki, əfqanlar parçalanaraq, vahid bayraq altıda birləşə bilmirlər. Çünki bu xalqın yekdil qəbul etdiyi vahid rəhbər yoxdur. Ölkəmizdə isə Əhli-beytin (ə) bərəkəti sayəsində vilayətə-fəqih prinsipləri qəbul olundu və bütün problemlər həllini tapdı. Əfqanıstanda isə xalqın əksəriyyəti sünne əhli olduğundan bu prinsiplər gündəmə gətirilmədi. Onlar bu gerçəkliyi qəbul etsələr də, uyğun məs'uliyəti öhdəsinə götürəsi dini rəhbərdən məhrumdurlar. Allah-təala ölkəmizin şüalarına onların arasında şəm də şö'lələnən ilahi rəhbəri ne'mət vermişdir. Hətta İslama e'tiqadı olmayanlar da, insafla yanaşsalar, e'tiraf etməlidirlər ki, bu rəhbərlik Allahın ne'məti və cəmiyyətin xoşbəxtliyinin zəmanətçisidir. Bu ne'mətdən məhrum olan hər bir ölkəni Əfqanıstanın taleyi gözləyir. Ölkəmizdə də müxtəlif xalqlar yaşayır və bu xalqlar arasında ədavəti qızıdırmaq

mümkünsüz deyil. Məmələkətimizdə Əfqanıstandakından da çox millətlər məskundur. Bu millətləri mövcud ilahi rəhbərlik vahid bayraq altında toplaya bildi. Əgər bu ilahi qüdrət olmasaydı, hansı təşkilat mövcud birliyi yarada bilərdi?! Bu gün ölkəmizin ziyalıları millətçilik hissələrini qızıqdırmağa çalışırlar. Belə hərəkatlər, əlbəttə ki, naşükürlükdür. Ən böyük naşükürlük isə ilahi prinsiplər əvəzində oyuncaq demokratiyanın bərqərar olmasıdır. Bu məsələ ilə bağlı Əmirəlm'ömininin (ə) buyuruğunu xatırlamaq yerinə düşür: «**Ne'mət sahibinə naşükür olma. Ne'mətə qarşı naşükürlük ən çirkin küfürdür**». İnsan nə qədər naşükür olmalıdır ki, belə bir ne'mətin qədrini bilməsin. Dünya və axirət səadətinin tə'minatçısı olan bir ne'mətdən imtina etmək necə də böyük naşükürlükdür. Bə'zi alimlər də bu cahil düşüncəyə münasibət bildirmirlər. İlahi rəhbərliyin məsxərəyə qoyulmasına göz yummaq olarmı?! İlahi hakimiyyətə şübhə yaradılması qarşısında susmağımız nə dərəcədə düzgündür?!

NE'MƏTƏ QARŞI KÜFRÜN CƏZASI

Söhbətimizin bu yerində münasib olar ki, Qur'ana bir qədər nəzər salıb, ne'mət qarşısında şükr və küfrün nəticələrini araşdıraq.

Allah-təala Qur'ani-kərimdə müxtəlif məqamlarda ne'mətə qarşı küfrü nəzərimizə çatdırır və onun mənfi tə'sirlərini bəyan edir. Ayələrdən birində buyurulur: «**Əgər şükr etsəniz, sizə olan ne'mətimi artıracağam, yox əgər nankorluq etsəniz, mənim əzabım, həqiqətən şiddətlidir**».¹ Ayədə Allah-təala bu məsələni ciddi şəkildə vurğulayır ki, verilmiş ne'mətlərin qədrini bilək. Ne'mət qarşısında nankorluq edəcəyimiz təqdirdə ilahi əzabla üzləşəcəyimiz labüddür. Şükr edənə ne'mətin artırılması, küfr edəndən ne'mətin alınması Allahın qəti sünələrindəndir. Tarixdə insanların naşükürlük səbəbindən ne'mətlərdən məhrum olması haqqında nümunələr kifayət qədərdir. Bu mövzu olduqca genişdir. Amma Allahın iki böyük ne'mətinin xatırladılmasını zəruri bilirik. Bunlardan biri ölkəmizdə baş vermiş inqilab, digəri isə ilahi rəhbərlik ne'mətidir. Bu iki ne'mət Allah-təalanın bizə əta etdiyi ən böyük ne'mətlərdəndir.

¹ «İbrahim» surəsi, ayə 7.

Əgər bu iki ne'mət olmasaydı, bugünkü izzətimizdən əsər əlamət görünməzdi. Bütün qazanlarımız həmin iki ne'mət sayəsində əldə olunmuşdur. Bu ölkədəki maddi və mə'nəvi tərəqqi həmin iki ne'mətin bərəkətindəndir. Unutmayaq ki, bu ne'mətlər min illərin zəhməti sayəsində əldə olunmuşdur. Mücahidlərin və alimlərin bu yoldakı zəhmətləri unudulmamalıdır. Mərhum Mirzayi Şirazinin məşhur hökmünü yada salaq. Mərhum alim tütünü haram edib, onu imam-Zamanla (ə) müxalifətçilik kimi tanıtdırdığı vaxt bütün xalq yekdil olaraq itaət etmişdi. Çünki xalq inanırdı ki, alimlər əsrin imamının (ə) naibləridir. Onların əmrinə itaət olunması vacib sayılırdı. Elə həmin vaxt düşmənlər İslamın gücünü anladılar. İnsanların qəlbindən bu sayaq e'tiqadları çıxarmaq üçün planlar cızıldı, böyük kapitallar xərcləndi. Onlar elə düşünürdülər ki, pəhləvi rejimindən sonra xalqın qəlbində bu e'tiqadı sütləşdirə biləcəklər. Amma anlamırdılar ki, əsrin imamının (ə) naibinin eşqi xalqın qəlbində dərin köklər atmışdır və bu kökləri heç vəchlə qoparmaq olmaz. Bu ne'mət və həmin əqidə getdikcə çiçəklənməkdədir və bütün dünyada bərpa olmaqdadır. (İnşaəllah)

QIRXINCI DƏRS

TARIXİN DƏRSLƏRİ (2)

*«Olmuşlardan hələ ki olmamışlar üçün nəticə çıxar. Çünki işlər bir-birlərinin oxşarıdır. Ne'mət sahibinə naşükür olma. Ne'mətə qarşı naşükürlük ən alçaq küfrdür. Üzrü qəbul edən ol».*¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

Vəsiyyətnamənin bu hissəsinin daha da aydınlaşması üçün ötən söhbətdə ortaya çıxmış suallara cavab verək. Qeyd etməliyik ki, tarixdə baş vermiş bə'zi hadisələrin gələcək üçün dəlil götürülməsi düzgün deyil. Bu barədə misallar da göstərildi. Nümunələrdən biri bu oldu ki, bir ölkədə baş vermiş azadlıq hərəkatlarının dəfələrlə məğlubiyyətə uğraması o demək deyil ki, növbəti hərəkat da səmərəsiz olacaq. Dünya ölkələrində baş verən hadisələr bunun əyani sübutudur. Yə'ni hərəkat bir dəfə məğlub olmuşsa, imam Əlinin (ə) uyğun tövsiyyəsini əsas götürüb, insanları növbəti hərəkatdan çəkəndirmək olmaz. Ötən söhbətlərdə bu məsələ ətraflı şəkildə araşdırıldı. İndi isə digər qaranlıq nöqtələri araşdıraq.

HADİSƏLƏRİN TƏKRARI VƏ YA OXŞARLIĞI

İmam Əli (ə) öz vəsiyyətində buyurur ki, keçmişdə baş vermiş hadisələri gələcək üçün əsas götürün, çünki hadisələr oxşardır. Belə bir sual yaranır ki, uyğun tövsiyyəni bütün məqamlarda tətbiq etmək olarmı? Doğrudanmı, hadisələr o qədər oxşardır ki, onların nəticələri də eyni olsun? Şübhəsiz ki, hadisələr dəqiq oxşar deyil. Həzrətin (ə) tövsiyyəsi bütün hallara tətbiq edilmək üçün buyurulmayıb. Hadisələr oxşar olmaya da bilər. Bir çox hallarda keçmişdə baş vermiş hadisələrlə bugünkü hadisələr arasında fərqlər nəzərə çarpır. Əgər belədirsə, nə üçün Həzrətin (ə) kəlamı bu sayaq ümumi şəkildə bəyan olunmuşdur? Uyğun suala iki şəkildə cavab vermək olar:

1. Əvvəla, Həzrətin (ə) bu kəlamı «xıtabə» formasında bəyan olunmuşdur. Mübahisə zamanı bir neçə növ dəlil gətirilə bilər. Bu dəlillərə nümunə olaraq, «bürhan», «cədəl», «xıtabə», «ş'e'r» və «müğalıtə»ni göstərə bilərik. Bu beşlik əsaslandırmanın yollarını göstərir. Xıtabə dəlilinin xüsusiyyəti budur ki, bu üsulda zənni dəlillərdən istifadə olunur. Xıtabə dəlilinin məqsədi müraciət olunan şəxsi əmələ sövq etməkdir. Moizələr də bu qəbildəndir. Nəsihət verən şəxs dəlil gətirmək məqsədində deyil. Onun söhbəti öz dinləyicisini əmələ sövq etməkdir. Ona görə də belə bəyanlar ümumi olmaya da bilər. Danışanın nəsihətlərindən dinləyicinin istifadə edə bilməsi bu sayaq bəyanda kafi hesab olunur. Dinləyici

deyilənləri yadda saxlayır və yeri düşdükcə onlardan istifadə edir. Demək, xitabədə zənni-dəlillərə əsaslanılır və o bütün hallara tətbiq olunmur. Məqsəd yalnız və yalnız dinləyicini yaxşılığa sövq etməkdir. Vəsiyyətin bu hissəsində imam Əlinin (ə) məqsədi budur ki, dinləyici bugünkü işlərində keçmişi nəzərə alsın. Dinləyicinin nəzərinə çatdırılan budur ki, dünya əbədi deyil və keçmişdə pisləklə nəticələnmiş hadisələr gələcəkdə də belə nəticələnəsidir. Hər birimiz təcrübədə görmüşük ki, çətinliksiz müvəffəqiyyət olmur. Rahatlığa gedən yol çətinlikdən keçir. Beləcə, nəticə çıxarıyıq ki, gələcəkdə də belə olasıdır. Gözləməməliyik ki, bütün işlərimiz çətinliksiz ötüşəcək. Hətta əldə edilən şeylər də əbədi olmur, bir vaxt əldən çıxır. Həzrətin (ə) məqsədi öz dinləyicisini keçmişin hadisələrindən ibrət götürməyə sövq etməkdir. Deyilir ki, keçmişə nəzər sal. Bəli, keçmişlə gələcək həmişə oxşar olmur. Elə Həzrət (ə) də yalnız oxşar hadisələri nəzərdə tutur.

Demək, uyğun sualın cavabında birinci qeydimiz budur ki, Həzrətin (ə) bəyanı bir xitabdır və moizə şəklində bəyan olunur. Qaydaya görə moizə və nəsihətdə əsas məqsəd dinləyicinin işə sövq olunmasıdır. Nəsihətdə bəyan olunan qayda bə'zən özünü doğrultmaya da bilər. Yə'ni nəsihət yolu ilə təqdim olunan qayda üçün istisna hallar da var.

2. Uyğun sualın cavabında ikinci qeydimiz budur ki, Həzrət (ə) «çünki işlər bir-birlərinin oxşarıdır» deyərkən, hadisələr arasında müəyyən həddə oxşarlığın olduğunu nəzərdə tutur. Məqsəd bu deyil ki, bütün hadisələr dəqiq şəkildə oxşardır. Hamıya aydındır ki, min il bundan öncə yaşamış insanlar bir daha bu dünyaya qayıdası deyil. Ona görə də keçmişin hadisələrini bugünkü hadisələrlə tam eyniləşdirə bilmərik. Sadəcə, bildirmək istəyirik ki, keçmişdəki hadisələrlə bugünkü hadisələr arasındakı oxşarlıqları tapıb, onlardan istifadə edə bilərik.

Demək, dövrün hadisələri arasında oxşarlıqlar mövcuddur. Amma bu oxşarlıqları kəşf etmək lazımdır. Unutmamalıyıq ki, oxşarlıq uyğunluq deyil. Uyğunluq odur ki, hadisələr tam şəkildə həmahəng olsun. Oxşarlıq isə hadisələrin müəyyən cəhətdən uyğun olmasıdır və yalnız bu oxşar nöqtələrə istinad edilə bilər. Məsələn, keçmişdə baş vermiş bütün hadisələr dayanaqlı olmamış, fəna olub getmişdir. Həmin bu davamsızlıq, ötürülmə

xüsusiyyətini gələcəyin hadisələrinə də tətbiq etmək olar. Yə'ni keçmişdəki hadisələrin ötürülməsini nəzərə alaraq, qərar çıxarmaq olar ki, bugünkü hadisələr də ötürülməyə keçəndir. Məhz bu cəhətdən bütün hadisələr bir-birlərinin oxşarıdır. Qur'ani-kərimdə buyrulur: **«Sizdə olan tükənər, Allah dərgahında olan isə əbədidir»**.¹ Bu dünyada olan bütün şeylər fəna olasıdır. Bu cəhətdən bütün işlər oxşardır.

Qur'ani-kərimdə bütün cəmiyyətlərdə və məqamlarda təsadüf olunan oxşar cəhətlər sadalanmışdır. Bu səbəbdən də ötənləri nəzərdən keçirərkən həmin oxşar cəhətlərə əsasən gələcəkdə nələrin baş verəcəyini müəyyən edə bilərik. Məsələn, naşükür insanların hansı aqibətlə üzləşdiyini tarixdən öyrənmək olar. Haqq itirən, ne'mətə qarşı naşükürlük edən insanların nəhayətdə bədbəxt olduğu göz qabağındadır. Demək, Allah-təala bütün naşükürlük edənlərdən öz ne'mətini geri alır: **«Əgər şükr etsəniz, sizə verdim ne'mətləri artıracağam. Yox əgər nankorluq etsəniz, mənim əzabım, həqiqətən, şiddətlidir»**.² Bəli, ayədə göstərilənlər aşkar bir həqiqətdir və bütün hallarda özünü doğruldu.

Demək, hadisələr arasındakı oxşarlıqları tapa bilsək, bu oxşarlıqlardan öz gələcəyimiz üçün istifadə edə bilərik.

GƏLƏCƏK KEÇMİŞDƏN FƏRQLİDİRMI?

Söhbətimizin bu yerində bə'zilərinin iradlarına cavab vermək lazım gəlir. Bə'ziləri keçmişdə baş vermiş hərəkətlərin uğursuzluğa düşər olduğunu əsas götürüb, növbəti hərəkətlərin nəticəsini şübhə altına alırlar. Belələri əslində bəhanə gətirərək, öz ictimai və dini vəzifələrindən boyun qaçırlar.

Qeyd etməliyik ki, onlar hadisələr arasındakı oxşar cəhətləri düzgün müəyyən edə bilməmişlər. Onlar bilmirlər ki, hadisələr arasında fərqli cəhətlər də mövcuddur. Məsələn, hadisənin baş verməsi üçün mövcud şərait nəzərə alınmalıdır. Əgər hansısa hərəkət uğursuzluğa düşər olmuşsa, demək, həmin dövrün şəraiti münasib olmamışdır. Sual oluna bilər ki, bugünkü şərait həmin dövrün şəraiti ilə eynidirmi? Hansısa dövrdə kütlələrin siyasi aktivliyi zəif olmuşdursa, bu o demək deyil ki, bu gün də həmin

¹ «Nəhl» surəsi, ayə 96.

² «İbrahim» surəsi, ayə 7.

şərait davam edir. Keçmişdəki hərəkətin uğursuzluğa düşər olmasının əsas səbəblərindən biri insanların siyasi şüurunun yetərsizliyidir. Bu günkü siyasi şüur isə tamam fərqli ola bilər. Demək, eyni bir hadisə bir dövr və şəraitdə baş tutmamışsa, başqa bir dövr və şəraitdə baş tuta bilər.

Bə'zən cəmiyyətdə hansısa azadlıq hərəkətinə qarşı elə güclü təbliğət olur ki, insanlar aldadılır və siyasi meydandan kənarlaşdırılır. Həmin təbliğət istənilən bir dövrdə ictimai fəallığı zəiflədir. Bu gün keçmişdən fərqlənə də bilər. Əsrimizin insanları həqiqətdən çox tez xəbər tutur və düşmənin təbliğatlarını dəqiq qiymətləndirməyi bacarırlar. Bu gün keçmişdəki məğlubiyyətləri əsas götürüb, insanları süstləşdirmək yanlış hərəkətdir. Çünki keçmiş dövr ilə bugünkü dövr arasında fərqlər mövcuddur. Əvvəlcə keçmişdəki və bugünkü hadisələr arasında oxşar cəhətlər tapılmalıdır. Yalnız müştərək xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, mühakimə yürütmək olar. Oxşar cəhətlər yalnız o vaxt faydalı olur ki, fərqli cəhətlər də nəzərdən qaçırılmasın.

Həzrət (ə) buyurmur ki, bütün hadisələr eynən oxşardır. Aydın məsələdir ki, istilik sevən bitki soyuq şəraitdə inkişaf edə bilməz. Bu məsələdə torpağı əsas götürmək lazımdır. Yə'ni «torpaq torpaqdır» deyib, eyni nəticələr intizarında olmaq sadələşmədir. Hər bir ağac xüsusi bir mühitdə becərilməlidir ki, barlı-bəhərli olsun.

Əgər müşahidə ediriksə ki, keçmişin bə'zi hadisələri bugünkü hadisələrdən fərqlənir, demək bir çox cəhətlər nəzərə alınmamışdır. Hadisələr arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər dəqiq müəyyənləşdirilməlidir. Yalnız bir oxşar cəhəti əsas götürüb, fərqli cəhətləri nəzərdən qaçırsaq, müsbət nəticə əldə edə bilmərik. «Torpaq torpaqdır, ağac da ağac» deyərək şimal bitkisini cənubda becərmək ağılsız bir cəhddir. Eyni bir hadisə bir şəraitdə müsbət, digər bir şəraitdə isə mənfi nəticələnə bilər. Diqqətli olmalıyıq ki, bə'zən şərait və səbəblər dəyişir. Bütün bunları nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, Həzrətin (ə) buyuruğu ümumişlək bir qaydadır. Amma bir şərtlə ki, hadisələrdəki oxşarlıqlar və fərqlər dəqiq müəyyənləşdirilsin. Nəhayət, Həzrətin (ə) kəlamının izahında deyə bilərik ki, Həzrət (ə) ya moizə məqamında olmuşdur, ya da bu bəyan «xitabə» bəyanıdır.

İCTİMAİ HADİSƏLƏRİN QANUNİLİYİ

Görən ictimai hadisələr də təbiət hadisələri kimi təkrarlana bilərmə? Məsələn, təbiət qanunlarına görə yanma qabiliyyəti olan hər bir şey oda düşdükdə yanır. Bu qaydanı əsas götürərək başqa hallarda ondan istifadə edə bilərik. Məsələn, baharda yağış yağır və ağaclar cücərir. Bu hadisəni əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq mümkündür. Görən ictimai hadisələr də belədirmi? Bu sual sosioloji baxımdan daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, deyirlər ki, ictimai hadisələr təkrarlana bilməz. Ona görə də ictimai hadisələrə münasibətdə sabit qanunlar nəzərdə tutulmur. İctimai hadisələri öncədən proqnozlaşdırmaq üçün isə həmin qanunlara ehtiyac var. Sosiologiyanın bu prinsipi Həzrətin (ə) buyuruğu ilə uyuşurmu?

Nəzərimizcə, təbiət qanunları ilə ictimai qanunlar arasında fərqlər mövcuddur. Təbiət hadisələrindən fərqli olaraq, ictimai hadisələr arasında tam oxşarlıq tapmaq mümkünsüzdür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz sosioloji baxış da düzgün deyil. Çünki hadisələr arasındakı oxşarlığı tamam inkar etmək yanlışdır. Qur'ani-kərimdə buyrulur: **«Güman edirsiniz ki, imtahana çəkilməmiş behiştə daxil olacaqsınız?!»**¹ Bəli, bütün insanlar sorğudan keçəsidir və kimsə üçün imtiyaz nəzərdə tutulmamışdır. Keçmişdəki insanlar sınağa çəkildilər, bir çox bələlarla rastlaşdılar. Yalnız imtahandan alınacaq çıxanlar behiştə daxil oldular. Bəli, biz də müxtəlif çətinliklərlə imtahana çəkiləsi, bu imtahanın nəticəsindən asılı olaraq, aqibətimizi tə'yin edəsiyik.

Bu mövzuda kifayət qədər hədislər də vardır. Hədislərdən birində həzrət Peyğəmbər (s) müsəlmanlara buyurur: **«Tarixdə Bəni-İsrailin başına gələnələr sizin də başınıza gələsidir. Hətta onlar kərtənkələ yuvasına daxil olmuşsa, siz də daxil olasınız»**.² Həzrət Peyğəmbərin (s) kəlamından mə'lum olur ki, tarixdəki hadisələr ən son incəliyində təkrarlana bilər. İctimai hadisələr kamil şəkildə təhlil olunsa, müştərək xüsusiyyətlərə əsasən, onların yenidən təkrarlanacağını proqnozlaşdırmaq olar. İctimai hadisələrin amili tək-cə fərd deyil. Bu hadisələrin də qanunları vardır. Sadəcə, bu qaydaları arayıb, üzə çıxarmaq

¹ «Bəqərə» surəsi, ayə 214.

² «Biharul-ənvər», 53-cü cild, səh.127.

çətindir. Hər hansı bir hadisənin törəmə səbəblərini bilmək, onun reallaşma şəraitini öyrənmək çətin olur. Təbiət hadisələrinin təhlili xeyli asandır. Onların başvermə şəraitini dəqiqləşdirmək bir o qədər də çətin olmur. Bununla belə, ictimai hadisələr arasındakı oxşarlığı inkar edə bilmərik. Keçmişdəki hadisələri dəqiq təhlil etdikdən sonra gələcək hadisələr haqqında fikir yürütmək olar.

Hadisələrin təkrarı o demək deyil ki, bu hadisələr eynən oxşar olmalıdır. Götürək Həzrət Peyğəmbərin (s) oxşatmasını. Bizim bəni-İsrail yox, müsəlman olduğumuz aydındır. Amma hansısa müştərək nöqtələrə əsasən bu hədisdə müsəlmanlar bəni-İsrailə oxşadılır. Əslində isə biz öz səciyyəvi xüsusiyyətlərimizlə onlardan fərqlənirik. Onların peyğəmbəri Musa (ə), bizim peyğəmbərimiz isə Məhəmməd (s) olmuşdur. Amma aramızdakı oxşar cəhətlər səbəbindən onların başına gəlmiş bə'zi hadisələr bizim də başımıza gələ bilər. Bəni-İsrail Həzrət Musanın (ə) qırx gün qeybindən sonra danaya pərəstiş etməyə başladılar. Həzrət Musanın naibi onları tövhidə nə qədər də'vət etdisə, sözlərini dinləyən olmadı. İslam aləmində də belə hadisələr baş vermişdir. Həzrət Peyğəmbərin (s) vəfatından çox keçməmiş Əmirəl-mö'mini (ə) atıb onun dediklərinə qulaq asmadılar. Əlinin (ə) peyğəmbər naibi olmasına baxmayaraq, onun dedikləri qulaq ardına vuruldu. Musa (ə) öz naibi Harundan soruşduqda ki, nə üçün bəni-İsrailin yolunu azmasına imkan verdin, Harun cavab verdi ki, bəni-İsrail arasındakı ixtilaflarda müqəssir sayılacağımdan qorxdum. Bu hadisənin oxşarı İslamda da baş vermişdir. Əmirəl-mö'minin Əli (ə) müsəlmanlar arasında ixtilafın düşməməsi üçün susmaq yolunu seçmiş və 25 il müddətində səbr etmişdir.

Müxtəlif rəvayətlərdə də bildirilir ki, bəni-İsrailin başına gələn hadisə sizin də başınıza gələsindir. Olsun ki, məhz oxşarlıq səbəbindən bəni-İsrailin əhvalatı Qur'anda təkrar olunmuşdur. Bəni-İsrailin başına gələn bir çox hadisələr müsəlmanlar üçün ibrətamizdir. Müsəlmanlar bu hadisələrdən nəticə çıxarmasalar, bəni-İsrailin aqibəti ilə rastlaşa bilərlər.

SÖHBƏTİN XÜLASƏSİ VƏ NƏTİCƏSİ

Əmirəl-mö'mininin (ə) buyuruqlarının bu hissəsinin izahında dedik ki, keçmişdə və gələcəkdə baş vermiş hadisələr arasında müştərək nöqtələr tapılırsa, bu hadisələrin oxşar cəhətləri sübuta yetərsə, birinci hadisəyə aid olan hökmü oxşar məqamlarda ikinci hadisəyə də tətbiq etmək olar. Buna əsasən də Həzrət (ə) buyurur: **«Olmuşlardan hələ ki olmamışlar üçün nəticə çıxar. Çünki işlər bir-birlərinin oxşarıdır»**. Daha sonra oxuyuruq: «Ne'mət sahibinə naşükür olma. Ne'mətə qarşı naşükürlük ən alçaq küfrdür». Qeyd olunduğu kimi, ne'mətə münasibətdə küfr hadisələr arasındakı oxşar nöqtələrdən biridir. Naşükürlük edənlər keçmişdə necə bədbəxt olurdularsa, gələcəkdə də bədbəxt olasıdırlar. Biz də ne'mətə qarşı küfr etmiş olsaq, həmin bəlalarla üzləşəsiyik. Ne'mət dedikdə yalnız geyim, qida, məskən kimi maddi ne'mətlər nəzərdə tutulmamalıdır. Bütün ne'mətlərdən üstün mə'nəvi ne'mətlərdir və bu məsələni unutmamalıyıq. İslam, ilahi rəhbərlik kimi ne'mətlərdən qəflətdə qalmaq bədbəxtlikdir. Bu ne'mətlər heç bir ne'mətlə müqayisə oluna bilməz. Onlar mücahidlərin və alimlərin qanı bahasına əldə olunmuşdur. Bu məfhumların xalqın düşüncəsində möhkəmlənməsi üçün alimlər məs'uldurlar. İncilərin ne'mətlərindən biri də Qur'ana və müqəddəs dinimizə yetərincə diqqət göstərilməsidir. Əlbəttə, bu iddiada deyilik ki, ölkəmizdə günahdan əsər-əlamət yoxdur. Belə bir arzu həqiqətdən uzaq olardı. Çünki insanlar mə'sum deyillər. Sadəcə, bizlər cəmiyyətin islahı üçün çalışmalı və ne'mətlərin şükrünü yerinə yetirməliyik ki, bu ne'mətlər günbəgün artsın. Allah eləməmiş, bu ne'mətlərin qədrini bilməsək, ilahi rəhbərlik kimi bir ne'mətdən qəflətdə qalsaq, elə bir insanın rəhbərliyi altına düşərik ki, müqəddəs dinimizə bütün qapılar bağlanar. Əgər belə bir xoşagəlməz hadisə baş versə, bütün dini və bəşəri dəyərlər əlimizdən çıxasındır. Belə bir mənfi nəticənin məs'uliyəti yalnız bizim üzərimizdədir. «Şura» surəsində buyrulur: **«Sizə üz verən hər bir müsibət öz əllərinizlə qazandığınız günahın ucbatındandır»**.¹

¹ «Şura» surəsi, ayə 30.

QIRX BİRİNCİ DƏRS

İNSANLIQDAN

«O adamlardan olma ki, yalnız məcbur edildikdə nəsihətdən bəhrələnirlər. Həqiqətən, aqıl şəxs nəsihəti ədəblə qəbul edir, dərdayaqlı isə yalnız qamçı ilə».

İNSANIN RƏFTARINDA MEYLLƏRİN ROLU

Belə bir sual çoxlarına cavabsız görünə bilər ki, nə üçün insan nəsihətlərə, ayə və rəvayətlərin göstərişlərinə bir o qədər də əməl etmir? İnsanın heç bir öyüd-nəsihətsiz doğru yolu seçib, bu yolda hərəkət edilməsi üçün nə etmək lazımdır? Bu sual həyati əhəmiyyət daşıdığından ona cavab verilməsi çox mühümdür.

Şübhəsiz ki, bütün canlılar kimi, insanın da əməl və rəftarları hansısa məqsəd daşıyır. Əgər heyvan ot yeyirsə, onun məqsədi tox olmaqdır. Əgər insanda da belə bir xüsusiyyət varsa, demək, onun da belə bir məqsədi var. İstənilən bir əməl hansısa meyldən yaranır.

Eyni bir hədəfə doğru müxtəlif meyllərlə hərəkət edilməsi mümkündür. Bə'zən bir neçə meyl eyni hədəfə doğru aparır. Amma heç bir əməl məqsədsiz olmur. Hətta bir şəxs parkda gəzirsə, onun da hansısa məqsədi var. Bu insandan soruşduqda ki, onun gəzişməsinin məqsədi nədir, cavab verməkdə çətinlik də çəkmə bilər. Amma onu gəzməyə vadar edən daxili bir tələbat vardır. Allah-təala bütün insanların daxilində belə bir meyl qoymuşdur. Bu meyl başqa canlılarda da müşahidə olunur. İstər insan, istərsə də digər canlılar qidalanmaqdan ləzzət alırlar. İnsanın daxilində onu müxtəlif işlərə sövq edən çeşidli meyllər mövcuddur. İnsanın meyli bir şey istəyirsə, o yubanmadan bu istəyin ardınca gedir. Əlbəttə ki, belə bir istəyin həyata keçməsinə maneçilik yoxdur. Bir neçə meyl eyni zamanda baş qaldırırdıqda bu meyllərdən biri qabağa düşür. Məsələn, insan həm ləzzət almaq, həm də rahat olmaq istəyir. Ləzzətə çatmaq üçün əziyyətə düşmək lazım olduğundan insan rahatlıq meylini üstün tutub, ləzzət ardınca getmir. Rahatlıq istəyində olan adamlar bir çox meyllərini susdururlar. Macəraçı adamlar isə əksinə, daim öz meyllərini tə'min etmək ardınca qaçırlar.

MEYLLƏRİN OYANMASINDA VƏ GÜCLƏNMƏSİNDƏ TƏ'SİRLİ OLAN AMİLLƏR

İnsanla heyvan arasında müştərək meyllər mövcuddur. Bu meyllərin yaranmasında da müxtəlif amillər vardır. Məsələn, təcrübədə sübut olunmuşdur ki, insanda cinsi meyli oyadan fizioloji səbəblərdir. Amma elə meyllər də vardır ki, onların oyanması hansısa orqanla əlaqəli deyil. Bu meyllərin oyanmasında psixoloji amillər fəaldır. Məsələn, insan hörmət umacağında olur. Bu meyl insan orqanizmindəki hansısa üzvün tələbi ilə yaranmır. Hörmət istəyini yaradan psixoloji amillər mövcuddur. Demək, bə'zi meyllər orqanizmlə, bə'zi meyllər isə ruhla bağlıdır.

İnsanın Allahla ünsiyyətə ehtiyacı qeyri-üzvi, ruhani meyllərdən yaranır. Allahla ünsiyyət meylinin ruhla bağlı səbəbləri vardır. Bə'zən bu meyl o qədər qüvvəli olur ki, insan uğur qazanmaq üçün bütün çətinliklərə, o cümlədən aclığa, yuxusuzluğa, min bir əzab-əziyyətə dözməyə hazır olur.

MEYLLƏR ARASINDAKI TƏZAD

İnsanın təbii meyllərə nə dərəcədə tabe olması mövzusu geniş vaxt tələb etdiyindən bu barədə danışmaq fikrindən daşınıraq. Amma qeyd etməliyik ki, bu meyllərin güclənməsində və ya zəiflədilməsində insan mühüm rol oynayır. Demək, bu meyllərə nəzarət etmək mümkündür. Məsələn, moizə dinləmək, dualar oxumaq insandakı ilahi meylləri gücləndirir. Əxlaqi göstərişlərə əməl olunması, müqəddəs dinin ayinlərinə bağlılıq insandakı ilahi meyllərin çiçəklənməsi ilə nəticələnir.

«Şəbaniyyə» münacatında çox ibrətamiz bir tə'bir vardır: **«Ey mənim Allahım! Məndə elə bir güc olmadı ki, sənə itaətsizlikdən kənarlaşa bilim. Yalnız dostluq və məhəbbətin üçün məni oyatmağın həmin məqamda yardımçım oldu»**. Bu tə'birdə insan vücudundakı iki qüvvə xatırladılır. Bunlardan biri günaha, o biri isə savaba doğru çəkən qüvvədir.

Qur'ani-kərimdə də insanı iki müxalif qütbə doğru çəkən qüvvələr haqqında danışılır. Bu cəhətlərdən biri Allaha, digəri isə onun əksinə yönəlmişdir. Daxili bir qüvvə insanı Allaha doğru cəzb edib, onun qəlbinə ilahi məhəbbətlə doldurur. Digər bir qüvvə isə insanı nəfs istəklərinə doğru çəkən şeytani qüvvədir. Bu

qüvvə insanda vəzifə, var-dövlət, firavan həyat həvəsi yaradır. Yuxarıda zikr olunmuş münacatda insanı Allaha doğru çəkən qüvvə əks qüvvədən böyük tanıtılır. Bu qüvvə insanı nəfis istəklərindən uzaqlaşdırıb, Allaha doğru sövq edə bilir. Əgər bu amil güclənərsə, insan qeyri-ilahi qüvvələrin əsarətindən rahatlıqla qurtula bilər.

Elmi araşdırmalar da təsdiq edir ki, insan müxtəlif qüvvələrin tə'sir mərkəzindədir. Bu qüvvələrin hərəsi insanı bir tərəfə çəkir, onu hansısa fəaliyyətə sövq edir. İlahi məhəbbət cazibəsində olanlar heç vaxt şeytana uymur, onun vəsvəsələrinə təslim olurlar. Peyğəmbərin göndərilməsi, ilahi kitabların nazil olması insanın vücudundakı meylləri tarazlamağa xidmət edir. Sadalanan vasitələr insandakı ilahi meylləri dirçəldir və onların cazibəsini gücləndirir ki, insan qeyri-ilahi qüvvələrin hücumlarından qoruna bilsin.

İnsana bu keşməkeşlərdə yardımçı olan amillərdən biri yaranış aləminin əvvəlinə diqqət göstərilməsidir. Əgər insan inansa ki, varlıq aləminin yaradıcısı Allahdır və bütün işlərin tədbiri Onun əlindədir, Ona təvəkkül edir. Bəli, bə'zən insan bu həqiqətə inansa da, əməl məqamında öz inamını unudub, başqa cür hərəkət edir. Məhz bu vaxt vaizlərin və əxlaq müəllimlərinin nəsihətləri ona köməkçi ola bilər. Moizənin rolu odur ki, insandakı inamları diri saxlasın və bu həqiqətləri daim ona xatırlatsın. Uyğun həqiqətləri daim xatırlayan insan heç vaxt itaətsizlik göstərmir.

İNSANLIQLA HEYVANLIQ ARASINDAKI SƏDD

İnsanı heyvandan fərqləndirən əsas cəhət onun öz meyllərinə tə'sir göstərə bilməsidir. İnsan öz meyllərini idarə edə bilirsə, heyvanlarda belə bir qabiliyyət yoxdur. Əslində elə insanın insanlığı da bundadır ki, o öz meyllərini tənzimləyə bilər.

İnsan edə bilər ki, öz ilahi meyllərini dünyəvi meyllərindən üstün tutsun və bu ilahi meylləri gücləndirsin. İnsan moizə və nəsihətdən, elm və bilikdən faydalanaraq, öz meyllərini idarə edə bilər. Hansı ki, heyvanlarda belə bir istə'dad yoxdur. Heyvana onun meylləri hakimdir və onun meyllər ardınca getməkdən savay yolu yoxdur. Məsələn, heyvan üçün fərqi yoxdur ki, qida haradan və hansı yolla əldə olunub. O yalnız özünü doyurmaq məqsədindədir. Əgər insan da eyni şəkildə hərəkət etmiş olsa,

heyvandan fərqlənməz. Qur'ani-kərimdə buyrulur: «**Kafir olanlar eynən heyvanlar kimi yeyir, bəhrələnilər və onların yeri atəşdir**».¹ Kafirlər, əqidədən məhrum olanlar eynən heyvanlar kimi qidalanırlar. Əlbəttə ki, mö'minlər də dünya ləzzətlərindən istifadə edirlər. Amma kafirlər bu işdə Allahın razılığını nəzərə almır, mö'minlər isə hədd gözləyirlər. İlahi və mə'nəvi dəyərləri ayaq altına almış kafirlər əslində heyvandan da alçaqdırlar.²

Öz insanlığımızı dərk etmək üçün araşdırmalıyıq ki, vücudumuzdakı hansı meyllərə üstünlük verməliyik? İlahi meyllər heyvani meyllərlə ziddirsə, hansı yolla hərəkət etməliyik? Ümumiyyətlə insan heyvan istəklərin caynağından qurtula bilərmə? Bəli, insanlıqla heyvanlıq arasındakı sərhəd bu nöqtədən ötüb-keçir. Təəssüf ki, bə'zən heyvanlar öz heyvani istəklərindən çəkinsələr də, insan həmin istəklərin əsiri olduqda ifrata varır. Əkin sahəsinə daxil olmuş heyvan əkin sahibini gördükdə baş götürüb qaçır. Amma bə'zi insanlar min dəfə cəzalandırılısalar belə, öz pis əməllərindən əl çəkmirlər. Bə'zi heyvanlar müəyyən üsullarla tə'lim olunurlar. Bə'zi insanlar isə peyğəmbərlə təmasda olmalarına baxmayaraq, tərbiyə olunmurlar. Əslində heyvanlar bə'zi insanlardan daha asan tərbiyələnilirlər. Məgər belə bir heyvan insandan üstün deyilmi?!

Qeyd etməliyik ki, bir çox bəlalardan sonra günahdan əl çəkən insan da heyvandan üstün sayılmamalıdır. Çünki heyvan da bir yerdə palçığa batdıqda ikinci dəfə həmin yerdən keçmir. Əsl insan odur ki, Allaha məhəbbətin sayəsində öz rəftarlarını islah etsin. Yalnız bəlalardan sonra islah olmaq isə əsil insanlıq sayılır.

Vəsiyyətnamənin bu hissəsində Əmirəl-mö'minin (ə) buyurur ki, əgər heyvanlıq səddini aşıb insanlıq məqamına ucalmaq istəyirsinizsə, nəfs istəklərinizə qalib gəlməyə çalışmalısınız. Moizə və nəsihət, ilahi sevgi, Əhli-beytə (ə) məhəbbət yolu ilə öz səadətinizi tə'min edin. Məbada, heyvanlar kimi qamçı gücünə nəsihət eşidəsiniz. Aqıl insan yalnız öz aqlının köməyi ilə nəsihətləri qəbul etməli və ali məqsədə çatmalıdır.

¹ «Muhəmməd» surəsi, ayə 12.

² Qur'an «Furqan» surəsi, ayə 44

QIRX İKİNCİ DƏRS

HAQŞÜNASLIQ

«İstər uca, istər alçaq məqamli şəxs sənin haqqını tanıyırsa, onun haqqını tanı. Səbr və əminliyə könül verməklə, sorağına gəlmiş qüssələri özündən uzaqlaşdır».¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

HAQŞÜNASLARIN HAQQINI TANIMAQ

İndiyədək Allah-təalanın yardımı ilə vəsiyyətnaməni müxtəsər şəkildə açıqladıq. İndi isə Həzrətin (ə) başqalarının hüquqlarının qorunması haqqındakı buyuruğunu araşdıracağıq. **«İstər uca, istər alçaq məqamlı şəxs sənin haqqını tanıyırsa, onun haqqını tanı»**. İnsanların hüquqlarının qorunmasında onların ictimai mövqeyi nəzərə alınmamalıdır. Başqalarının hüquqlarına riayət olunmasında insanların məqamı nəzərə alınmamalıdır. Həm vəzifəli və sərvətli, həm də sıradan və yoxsul insanın hüquqlarına riayət etməliyik. Bu işdə yeganə ölçü həqiqətdir. Hər bir insanın haqqı ödənilməlidir. Bu dürlü kəlamda işlədilmiş bə'zi ifadələr bə'ziləri tərəfindən düzgün anlaşılmaya bilər. Çünki Həzrət (ə) buyurur ki, sənin haqqını tanıyanın haqqını yerinə yetir. Bə'ziləri belə bir nəticə çıxara bilər ki, əgər bir şəxs haqqa riayət etmirsə, onun haqqını pozmaq olar. Doğrudanmı belədir? Söhbətimizin çərçivəsi imkan verən həddə bu haqda danışacağıq.

«HAQQ» KƏLMƏSİNİN HÜQUQİ MƏ'NASI

Yuxarıdakı suala cavab vermək üçün «haqq» kəlməsinin mə'nasını müəyyən etməliyik. Qeyd etməliyik ki, bu söz iki tərəf arasındakı münasibətlərin göstəricisidir. Bu tərəflərdən hər biri «həqiqi» və ya «hüquqi» şəxsdir. Bu hüquqların bir hissəsi ilahi hüquqlardır ki, Xaliqlə onun məxluqu arasında bərqərarlıdır. Digər bir qrup hüquq ictimai hüquqlardır və insanlar arasında bərpədir. Demək, haqq anlamı iki tərəf arasında reallaşa bilər. Məsələn, qonşunun haqqını nəzərimizə gətirək. Qonşular bir-birləri qarşısında vəzifəlidirlər. Yə'ni bu münasibət birtərəfli deyil. İki qardaş, iki bacı, iki tələbə arasında uyğun hüquqlar mövcuddur. Ərin arvad, arvadın isə ərin boynunda haqları, hüquqları vardır.

Bə'zən elə görünür ki, haqq birtərəfli məfhumdur. Ailənin və ya cəmiyyətin üzvlərindən birinin başqalarının öhdəsində hüquqları olur. Elə hallar ola bilər ki, qarşı tərəfin boynunda haqqı olan insanın öz həmin tərəf qarşısında vəzifəsi olmasın. Məsələn, atanın övlad qarşısında vəzifələri vardır. Başqa sözlə, övladın ata boynunda haqları vardır. Bu iki deyiliş məfhumca eynidir. Hətta

ata dünyadan gedərsə, həmin vəzifələrə ailənin böyük oğlu məs'ul olur. Məsələn, böyük oğul vəfat etmiş atanın qəza namazlarını qılmağa borcludur. Belə hüquqlar birtərəfli hüquqlardır. Çünki ata həyatda olmadığı halda da oğul onun qarşısında vəzifə daşıyır. Atanın övlad qarşısında vəzifəli olması övladın ata qarşısında vəzifəli olmasından asılı deyil. Hətta kafir atanın da haqları yerinə yetirilməlidir. Məsələn, istənilən bir halda ona ehtiram göstərilməlidir. Qur'ani-kərimdə oxuyuruq: «**İnsana sifariş etdik ki, ata-anasına yaxşılıq etsin**».¹ Digər bir ayədə isə belə buyrulur: «**Əgər valideyn səni şirkə də'vət edirsə, qəbul etmə**».² Mö'min bir övladın atası kafirdirsə, ata övladın haqqını yerinə yetirməsə də, övlad atanın haqqını yerinə yetirməlidir. Bu haqq zahirən birtərəfli haqdır.

ƏXLAQİ CƏHƏTDƏN HAQLARA RİAYƏTİN ME'YARI

Ata-ananın hüquqları kimi bə'zi hüquqlar istisna olmaqla, elə hüquqlar da vardır ki, onlar qarşılıqlıdır. Bu halda hər tərəf qarşı tərəfin hüquqlarını qorumursa, həmin tərəf üçün də uyğun tərəfin hüquqlarının qorunması vacib olmur. Məsələn, yoldaşlardan biri o biri haqqında sərtliyə yol verirsə, qarşı tərəf ona mehribanlıq göstərməyə də bilər. Bir tərəfli qaydada mehribanlıq göstərilməsi qarşı tərəfin sərtliyini bir az da dərinləşdirə bilər. Demək, elə hallar vardır ki, qarşı tərəfin hüquqlarına onun rəftarından asılı olaraq əməl edilir. Bir çox hallarda insanın hüquqlarına ona görə riayət olunur ki, onun vəzifəsi və pulu vardır. Vəzifəsi və pulu əldən çıxmış adamın hüquqları da unudulur. Sanki bu adamlar arasında heç əvvəlcədən münasibət olmamışdır. Həzrət (ə) məhz belə halları nəzərə alaraq buyurur: «**Sənin haqqını tanıyırsa, sən də haqqını tanı**».

Həzrətin (ə) bu kəlamı insanı təbii şəkildə baş verən bir qəflətdən oyadır. Bə'ziləri yalnız məqamı olan adamlara hörmətlə yanaşırlar. Hansı ki, mö'min belə olmamalıdır. Mö'min haşşunas olmalı, bütün hallarda başqalarının hüquqlarına riayət etməlidir. Qarşı tərəfin heç bir ictimai mövqeyi olmasa da, onun haqlarını gözləyin. Başqalarının hüquqlarının qorunmasında yeganə şərt onların sizin hüquqlarınıza riayət etməsidir.

¹ «Ənkəbut» surəsi, ayə 8.

² «Loğman» surəsi, ayə 15.

PROBLEMLƏR BƏŞƏRİYYƏTLƏ YAŞIDDIR

İnsan istər-istəməz həyatda növbənöv ruhi sarsıntılarla üzləşir. Gah işi düşünə düşür, gah bir əzizini əldən verir, gah da gələcəkdə baş verəsi hadisə onu narahat edir. Hər kəs öz tutumu həddində problemlərlə üz bəüzdür. İctimai mövqeyi üstün olan insanların qarşılaşdığı çətinliklər adi insanların çətinliklərindən daha dərin olur. Dünyaya könül verənlərin dünya ilə bağlı çətinlikləri daha çoxdur. İlahi vəzifələrə məs'ul insanlar isə daha çox öz uğursuzluqlarından qorxurlar. Bə'zən bu nigarançılıqlar o qədər şiddətli olur ki, adamın əli işdən soyuyur və əsəbləri zəifləyir. Narahatçılıqlar orqanizmdə, ruhdə çeşidli xəstəliklər yaradır. Problemlərin çoxluğu insanı iflic vəziyyətinə gətirir. Əlbəttə ki, bu vəziyyət arzuolunmazdır. Belə bir insan nə dünya, nə də axirət işlərini yerinə yetirə bilmir, daim qəm-qüссə içində olur. Belə bir insan ibadət qüvvəsini də itirir və namazda da diqqətini bir yerə toplaya bilmir.

PROBLEMLƏRLƏ MÜBARİZƏ YOLU

Deyildi ki, insan ömrü problemlərsiz ötürmüşür. Bütün dünyəvi və dini fəaliyyətlərin nəticəsi onu narahat edir. Bəs bu problemlərdən amanda qalmaq üçün nə etmək olar?

Bəli, həyat problemlərlə, nigarançılıqlarla müşayiət olunur. Bu çətinliklərin insanı fəaliyyətdən saxlamaması üçün tədbirlər düşünmək mühüm bir məsələdir. İnsan çətinliklərə qalib gəlməli və problemlərə təslim olub, süstləşməməlidir.

Daha bir mühüm nöqtəyə diqqət yetirmək lazım gəlir. Təbii ki, həssas insanlar bu bəlalardan daha çox əziyyət çəkirlər. Bə'ziləri problemləri soyuqqanlı qarşılayır, bə'ziləri isə ciddi nigarançılıq hissi keçirirlər. Həssas insanlar psixoloji xəstəliklərə daha tez düşər olurlar. Keçirilən iztirablar onların sağlamlığına qənim kəsilir. Belə hallardan qorunmaq üçün nə etmək lazımdır? Təqvalılar imamı Əli (ə) bu barədə buyurur: «Səbr və əminliyə könül verməklə, soruğınə gəlmiş qüссələri özündən uzaqlaşdır. Bəli, bu nigarançılıqlardan qurtulmaq üçün insan öz vücudundakı

iki qüvvəni diriltməlidir. Bunlardan biri səbr və dözümlü, digəri isə əminlikdir.

a) Səbr

Səbr mühüm bir əxlaqi keyfiyyətdir. İnsan özündə səbr xüsusiyyətini müxtəlif üsullarla yarada bilər. Səbrli insan ən ağır problemlərə müqavimət göstərə bilər, asanlıqla təslim olmur. Əxlaq kitablarında bu mövzu ətraflı şəkildə şərh olunmuşdur. Biz isə belə bir xüsusiyyətin qazanılmasının mümkünliyünü qeyd etməklə kifayətlənirik. Problemlər insanda nigarançılıq yaradır. Səbrli insan isə səbr vasitəsi ilə bu problemlərə müqavimət göstərir, çətinliklərlə mübarizə aparır. İnsan müxtəlif üsullarla səbr xüsusiyyətini gücləndirərsə, çətinliklərə asanlıqla qalib gələ bilər.

b) Əminlik

Bu kəlamda əminlik deyilərkən insanın Allahın tədbirinə e'timad göstərməsi nəzərdə tutulur. Ötən söhbətlərimizdə bu məsələyə toxunmuşduq. İlahi dinlərdə, eləcə də, ayə və rəvayətlərdə qəzavü-qədər məsələsi diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Söhbət alın yazısına ifrat bir inamdan yox, ilahi maarifdə nəzərdə tutulmuş həqiqi qəzavü-qədər e'tiqadından gedir. İlahi qəzavü-qədər bizim tədbirlərimizdən üstün bir ilahi tədbirin mövcudluğuna inamdır. Biz öz tutumumuz səviyyəsində plan çıxır, müəyyən işləri yerinə yetirir, bununla belə bədrəyirik. Bu təcrübə sübut edir ki, heç də hər şey insanın tədbirindən (plan çıxmasından) asılı deyil və daha ali bir tədbir mövcuddur. Bə'zən ciddi sə'y göstərən insan məqsədinə çata bilmir, bir o qədər də çalışmayan insan isə gözləmədiyi nəticələr əldə edir. Bə'zən xeyir axtaran insan şərlə üzləşir, bir başqası isə gözləmədiyi halda xeyir tapır. Müxtəlif təbii fəlakətlər minlərlə insanın həyatına son qoyur. Bütün bunlar əyani şəkildə sübut edir ki, həyatda insanın istəyindən çox-çox üstün olan istək mövcuddur. İnsan bilməlidir ki, varlıq aləmində baş verən bütün hadisələrin gedişi Allahın əlindədir. Bə'ziləri elə güman edir ki, varlıq aləmində baş verən təbii fəlakətlərin səbəbi onun nizamındakı çatışmazlıqlardır. Amma kainatdakı ideal nizam göstərir ki, bizim xəbərsiz olduğumuz daha mühüm və qlobal məsələlər mövcuddur. İnsan varlıq aləmində baş verən bir çox hadisələrin mahiyyətindən xəbərsizdir. Unutmamalıyıq ki, bu hadisələrin arxasında insanın

imtahan məqsədi dayanır. İnsan bütün hadisələrin mahiyyətini bilsə, imtahan qayəsi pozulmuş olar. Mö'min insan öz imanı vasitəsi ilə inanır ki, baş vermiş hadisələr əbəs deyil. Bu hadisələrin Allahdan xəbərsiz baş verdiyini düşünmək yanlışdır. Belə də düşünmək olmaz ki, Allah-təala bəşəriyyəti çətinliyə salmaq istəyir. Allah bağışlayan və mehribandır. Acı hadisələrin baş verməsi isə varlıq aləmindəki nizamın zərurətlərindəndir. Əgər insan bu hadisələrin mahiyyətini anlasaydı, onların zəruriliyini də qəbul edərdi.

Allahın hikmətinə inam, onun işlərinin ağıllı qəbul olunması insanı hadisələr qarşısındakı nigarançılığına son qoyur. Allahın tədbirinə e'timadlı olan insan rahatlıq tapır. Ana xəstələnmiş uşağına bə'zi xörəkləri qadağan edir. Uşaq narahat olur, ağlayır və qadağan olunmuş xörəklərdən tələb edir. O anlamır ki, anası onun üçün xeyir arzusundadır. Uşağın ağzına acı dərman qoyulduqda o elə zənn edir ki, onunla düşmənçilik edirlər. Çünki uşaq ananın tədbirindən, gördüyü işdən arxayın deyil. Amma o, yaşa dolduqca anlayır ki, acı dərmanların qəbulu insanların sağlamlığı üçün zəruridir. Yalnız bundan sonra övlad anasının tədbirini qəbul edir. Uşaq yaşa dolduqca onun dərmana qarşı müqaviməti azalır. O başa düşür ki, bütün tədbirlər onun xeyiri üçündür. Uyğun təsəvvür valideynin rəftarlarına münasibətdə də müşahidə olunur. Yə'ni ilk əvvəl valideynin məhdudiyətlərinə müqavimət göstərən körpə yaşa dolduqdan sonra bu münasibətlərin mahiyyətini qavrayır. O dərk etməyə başlayır ki, bu məhdudiyətlər onun xoşbəxtliyi üçündür. Bə'zi şagirdlər müəllimin tapşırıqlarını həvəslə qəbul etmirlər. Amma imtahandan üzüağ çıxdıqdan sonra başa düşürlər ki, müəllimin ciddiliyi onların xeyiri üçün imiş. Mö'min şəxs də öz növbəsində varlıq aləmindəki tədbirlərə e'timad göstərdikdə hansısa acı hadisədən sarsılmaz. O, anlayır ki, bütün hadisələrin səbəbi var və bu hadisələr nəticə e'tibarı ilə insanın xeyiri üçündür. Allaha aid biliklərini artıran insan bir o qədər də narahat olmur və baş verənləri rahatlıqla qəbul edir. Məsələn, zəlzələ baş verdiyi vaxt o süstləşib oturmur, başqalarının köməyinə tələsir. Mö'min insan hadisələr baş verdiyi vaxt yalnız vəzifələri haqqında düşünür. O qəbul edir ki, Allahın məsləhət bildiyi hər bir iş onun xeyirindədir. Dünyada baş verən acı hadisələrə belə münasibət insanı yersiz

narahatçılıqlardan xilas edir və o öz fəaliyyətini əvvəlki tempdə davam etdirir. Allahın işlərinə şübhəli yanaşanlar isə qəm-qüssəyə batıb, iztirab keçirirlər.

QIRX ÜÇÜNCÜ DƏRS

FƏZİLƏTDƏN RƏZALƏTƏDƏK

*«Orta həddi gözləməyən şəxs zülmə gedir. Qənaət insan üçün necə də xoş bəhrədir. İnsan üçün ən pis yoldaş həsəd və ümitsizliklə süslükdür. Xəsislik məzəmmət gətirər».*¹

¹ «Nəhcül-bəlağə».

İş, himmət əhli üçün Əhli-beytin (ə) kəlamı gözlərin işığı, qəlbin qüvvəti və qolların gücüdür. Allahın yardımı ilə təqvalılar imamı Əli ibn Əbu-Talibin (ə) qüdsi kəlamlarını izah etdik. Vücudumuzun tutumu həddində bu moizələrdən faydalandıq. İndi isə Allah-təalanın yardımı ilə imamın (ə) digər bir kəlamını araşdırırıq.

Həzrət (ə) buyurur: «**Orta həddi gözləməyən şəxs zülmə gedir**». Bu kəlamın ardınca buyurulmuş digər qısa kəlamlar əvvəlki kəlamın bir növ nümunələrindəndir. Nümunə kimi təqdim olunan kəlamlar «Nəhcül-bəlağədə» nəql olunmamışdır. Çünki mərhum Seyyid Rəzi Həzrətin (ə) kəlamlarını seçmə qaydasında toplamışdır. Amma «Biharul-ənvar»da uyğun kəlamın ardınca bir neçə cümlə bəyan olunmuşdur.

ORTA HƏDDƏ, RİAYƏT FƏZİLƏT ÖLÇÜSÜDÜR

«İşlərin xeyirlisi orta həddə olandır» kəlamı xalq arasında çox məşhurdur. Bütün xeyirli işlərdə ən yaxşı hədd orta hədddir. İslam alimləri qədim yunan fəlsəfəsində nəql olunmuş bə'zi qaydaları qəbul etmişlər. Bu qaydalardan birində deyilir: «Hər bir əxlaqi fəzilətin iki rəzil sonluğu var: biri ifrat digəri təfrit». Bizim əxlaq kitablarında da bu qayda əsas götürülür. Demək, hər hansı bir yaxşı işdə ifrata və təfritə varılması həmin işi xoşagəlməz hala salır. İş o zaman fəzilətli olur ki, orta həddə riayət edilsin. Əxlaq fəlsəfəsində uyğun buyuruq bir qayda kimi götürülür. Amma sual oluna bilər ki, uyğun qayda bütün hallarda özünü doğruldurmu? Görən bütün işlərdəmi ifrat və təfrit məzəmmət olunmalıdır? Yalnız orta həddin yaxşı olmasının dəlili nədir? Bu qayda axtarıqların, yoxsa məntiqin nəticəsidir? Bütün «məşhur» qaydalar mübahisəsiz qəbul olunduğundan bu əxlaqi qayda da mübahisə doğurmamışdır. Əksər əxlaqi qaydalar məşhurluq dəlili ilə qəbul olunduğundan başqa dəlillərə ehtiyac duyulmamışdır. Amma bu məsələdə də sair məsələlər kimi dəlil istəyənləri qane etmək bir qədər çətin olur. Çünki orta həddin fəzilət ölçüsünü olduğunu qəti əqli dəlillərlə sübut etmək olar.

Hələ eramızdan əvvəl yunanlar arasında belə bir mübahisə gedərdi ki, orta hədd həmişəmi yaxşıdır? Məsələn, elm və bilik

təhsilində orta hədd gözlənilməlidir? Yoxsa insan elm yolunda bacardıqca hərəkət etməlidir? Uyğun qaydanı qəbul etməyənlər elm təhsilini misal çəkərək deyirlər ki, kimsə elmdə ifratı məzəmmət edə bilməz. Hər halda bu qaydaya düzgün təfsir vermək mümkündür. Bu təfsirdən öncə zəruri olan bir müqəddimə veririk:

İnsan vücudunda müxtəlif qüvvələr mövcuddur. Əməl zamanı bu qüvvələr bir-birlərinə mane olurlar. Məsələn, bir şəxs həm oxumaqdan, həm ibadətdən, həm də ailəsi ilə ünsiyyətdən zövq alır. Amma o, hər üç işi eyni vaxtda görməkdə acizdir. Demək, bu işlərin hər biri üçün xüsusi vaxt ayrılmalıdır.

Həzrət Peyğəmbərin (s) və mə'sum imamların (ə) həyatından mə'lum olur ki, onlar bir tərəfli qaydada yaşamamışlar. Qur'an da insanın yalnız bir işlə məşğul olmasını fəzilət saymır. İnsan üçün namaz, əmr və mə'ruf, təhsil, cihad və digər işlər müəyyənləşdirilmişdir. Demək, İslam tə'liminə görə insan özünü bir işə həsr edə bilməz. Müxtəlif işlərlə məşğulluq insan həyatının zərurətidir. İnsan fərdi, ibadi, siyasi, mədəni, ictimai səhnələrdə öz vəzifəsini yerinə yetirməlidir. Amma bu fəaliyyətlərin hər birinin öz həddi var. Bir işlə çox məşğul olunması o biri işə maneçilik törədir. Hətta namaza da ifrat şəkildə aludə olmaq məzəmmət olunmuşdur. Məsələnə aydınlaşdırmaq üçün bir misal çəkək:

Cihad ən dəyərli və ən fəzilətli ilahi vəzifələrdəndir. Cihadın zəruriliyi bə'zən elə bir həddə çatır ki, bütün digər fəaliyyətlər dondurulmalı olur. Amma digər fəaliyyətlərdə orta hədd gözlənilməlidir. Qeyd etməliyik ki, cihadın da özünəməxsus orta-«e'tidal» həddi var. Məsələn, döyüşə nə qədər qüvvə sərf olunması, nə vaxt hücumla keçilməsi, döyüşün hansı müddətdə aparılması müəyyənləşdirilməlidir. Demək, cihadın da özünəməxsus normaları, hədləri vardır. Müdafiə olunmaq münasib olduğu vaxt hücumla keçmək cihadın ifrat həddi hesab oluna bilər.

Bir neçə işin görülməsi zəruri olduğu vaxt insan bu işlərdən birini seçmək məcburiyyətində qalır. Əsas odur ki, hər bir işin ən səmərəli nəticə verdiyi bir hədd vardır. Ümumi şəkildə qəbul etmək olar ki, fəaliyyətlərdə ən gözəl hal orta həddin

gözlənilməsidir. Rəzalətdən qaçmaq üçün ən gözəl me'yar məhz orta həddir.

«E'TİDAL», «ORTA HƏDD» MƏFHUMU

Zəruri hədləri müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Əgər orta həddə əməl etmək lazımdırsa, bəs bu orta hədd hansı həddir? Fəaliyyətlər və imkanlar müxtəlif olduğundan sabit bir rəqəm göstərmək mümkün deyil. Ümumiyyətlə, orta həddin təyin olunması asan iş deyil. Məsələn, yeməkdə orta hədd odur ki, süfrədən doymamış durasan. Ayırı-ayrı adamlar üçün eyni bir konkret rəqəm göstərmək olmaz.

İnsanların enerji tələbatı müxtəlif olduğundan konkret qida miqdarı təyin edə bilmərik. Ayırı-ayrı adamlar fərqli enerji sərf etdiklərindən onların enerji tələbatı da fərqlidir. Amma hər bir insan üçün müəyyən orta hədd mövcuddur. Yeməkdə orta hədd qarınqululuqla az yemək arasındakı həddir. Orta hədd konkret rəqəm deyil. Sadəcə, hər hansı işlə elə bir həddə məşğul olmalıyıq ki, bu iş o biri işlərə mane olmasın. İş elə bir səviyyədə icra olunmalıdır ki, onun müsbət tə'siri olsun.

Bir sözlə orta hədd qaydası ümumi şəkildə məqbuldur. Amma bu qayda o zaman faydalı olur ki, onun ölçüsü düzgün təyin olunsun. Bə'zən əqli dəlillərə istinad edərək bu həddi müəyyənləşdirmək mümkün olur. Bə'zən isə nəqli dəlillərdən də faydalanmaq mümkündür. Məsələn, müəyyən yaşlarda tibbi müayinələrin nəticəsinə əsasən qidalanma rejimi tərtib oluna bilər. Belə hallarda elm insanın köməyinə gəlir. Amma ibadət kimi əməllərin miqdarını elmi yolla təyin etmək mümkün olmur. Belə hallar müqəddəs dini mənbələrə müraciət olunmalıdır.

Bəli, orta hədd fəzilət ölçüsü ola bilər. Amma ən xeyirli həddi təyin etmək bir qədər çətinidir.

QUR'AN VƏ HƏDİSLƏRDƏ E'TİDALIN ZƏRURİLİYİ HAQQINDA

Rəvayətlərdə insanlar orta həddin gözlənilməsinə dəvət olunurlar. Rəvayətlərdən birində Həzrət Əli (ə) orta həddin gözlənilməsini iman əhlinin əxlaqı kimi tanıtdırır.¹ Qur'ani-kərimdə də orta hədd haqqında danışan ayələr mövcuddur.

¹ «Mizanul-hikmət», 8-ci cild, səh.139.

Ayələrdən birində Həzrət Loğman öz oğlunu orta həddə də'vət edir.¹

Ərəb dilində «qəsd» və «iqtisad» kəlmələri «orta hədd» mə'nasını daşıyır. «Qəsd» kəlməsi başqa mə'nalara malik olsa da, ilkin mə'na «orta həddir». Həzrət Loğman oğlunu orta həddə də'vət edərkən yerişdən danışır. Belə başa düşmək olarmı ki, Həzrət Loğman yalnız orta sür'ətli yerışı nəzərdə tutur? Qeyd etməliyik ki, orta sür'ətli yeriş bir çox digər işlərimiz üçün də faydalıdır. Elə həmin surədə Loğman öz oğluna tövsiyyə edir ki, danışarkən səsini çox qaldırmasın. Demək, insan öz səsinə də bir hədd qoymalıdır. Səs həm eşidilməli, həm də başqalarına mane olmamalıdır.

«Maidə» surəsinin 66-cı ayəsində oxuyuruq: **«Kitab əhli arasında orta həddi gözləyənlər də var, onların çoxu isə pisrəftarlıdır»**. Həzrət Peyğəmbərə (s) Allah-təala buyurur: **«Həç vaxt əllərini boynuna salma (yə'ni bağışlamaqdan qalma) və həddən artıq açma ki, məzəmmət olunarsan, işindən qalarsan»**.² Bağışlayarkən də orta hədd gözlənilməlidir.

Qur'an ayələrinə istinad edərək, deyə bilərik ki, orta həddin gözlənilməsi əxlaqi fəzilət qaydasıdır. Bu qayda yaxşı və pis işlərin tanınmasında insana kömək edir.

ORTA HƏDD, YOXSƏ AZĞINLIQ?

Qur'anda mübarək «Nəhl» surəsinin ilkin ayələrində ilahi ne'mətlər zikr olunarkən buyurulur: **«Dördəyahlıları sizin üçün qərar verdik ki, onlara süvar olasınız...»**

Qur'ani-kərimin uyğun ayələrində bir mə'nadan daha üstün bir mə'naya keçilərkən xüsusi bir üsuldan istifadə olunur. Bu ayələrdə də həmin üsul tətbiq olunmuşdur. Ayələri izləyək: **«Sizin minməyiniz və sizin üçün bəzək olsun deyə, atı, qatırı və uzunqulağı O yaratdı. Allah hələ sizin bilmədiyiniz neçə-neçə şeylər də yaradacaqdır; doğru yolu göstərmək Allaha aiddir. Haqdan əyilən yol da vardır. Əgər Allah istəsəydi, sizin hamınızı doğru yola yönəldərdi»**.³

¹ «Loğman» surəsi, ayə 19.

² «İsra» surəsi, ayə 29.

³ «Nəhl» surəsi, ayə 8-9.

Əvvəlcə söhbət yalnız uzun yolların rahat vasitələrlə qət olunmasından gedir. Sonra isə həyatdakı doğru yol haqqında danışılır. Şübhəsiz ki, Allah məntəqələrarası yollardan danışmır. Doğru yol buyuruğunun arxasında həyat yolu nəzərdə tutulur. Əfsus ki, bə'ziləri orta, doğru yolu qoyub, azğın yolu seçirlər. Allah-təala xəbərdarlıq edir ki, göstərilən doğru yolu seçməyənlər azğınlıq yolunu gedəsidirlər.

Beləcə, doğru yolun əksi həmin azğın yoldur. Həzrət (ə) isə öz vəsiyyətində belə buyurur: «**Orta həddi gözləməyən şəxs zülmə gədir**». Qur'ani-kərimin uyğun ayəsi ilə Həzrətin (ə) kəlamı arasında paralellər mövcuddur.

Həzrət öz tövsiyyəsinin davamında azğınlığın nümunələrini sadalayır və buyurur: «**İnsan üçün ən pis yoldaş həsəd və ümitsizliklə süstlükdür. Xəsislik məzəmmət gətirər**». O insan qənaətcil hesab olunmalıdır ki, həm ifrat, həm də təfritdən çəkinir. Başqa sözlə, qənaət e'tidal nümunəsidir. Əmirəl-mö'minin (ə) belə bir insanı xoşbəxt hesab edir və bildirir ki, həmin şəxs fəzilət sahibidir. Demək, e'tidalın iki sonucu var: təfrit və ifrat. Ona görə də buyurulur ki, insanın ən pis yoldaşlarından biri həsəddir. Həsəd aparmaq orta yoldan çıxmaqdır. Allah hər bir insan üçün məxsus ne'mətlər qərar versə də, həsədcil şəxs öz payı ilə kifayətlənmir. Bu isə zülmə aparan yoldur.

ARZU VƏ İSTƏKLƏRDƏ ORTA HƏDDİN GÖZLƏNİLMƏSİ

İnsanda öz gələcəyi haqqında üç ruhiyyə ola bilər: Bə'ziləri ifrat xəyala dalaraq, əlçatmaz arzularla yaşayırlar. Onlar öz xəyallarında göydələn binalar tikir, onu gəlin tək bəzəyir, yüksək vəzifələr arzusu ilə yaşayırlar. Hansı ki, onların arzuları xam xəyaldan başqa bir şey deyil. Ağıllı insan nəinki belə xəyallara qapılmır, hətta başqalarında belə arzular müşahidə etdikdə təəccüblənir. Başqa bir qrup isə heç vaxt qəti qərara gələ bilmir. Onlarda uğur və inkişafa zərrəcə ümid yoxdur. Belə bir ümid olmadığından heç bir iş görməyib, yerlərində oturub qalırlar. Belələri canlı müqəvva kimidirlər.

Arzulara münasibətdə ifrata və təfritə varanlar haqqında danışdıq. Arzulara münasibətdə orta hədd odur ki, insan öz imkanlarına, reallığa uyğun xəyallara qapılsın və varlıq aləminin hakimi olan Allaha təvəkkül etməklə qərar çıxarsın. Belə

insanların arzuları gerçəklikdən uzaq olmur. Onlar əlçatmaz şeylər haqqında düşünmür, bədbinləşib tənhalığa çəkilmirlər. Onlar orta yolu seçmişlər.

Bu yolda hər birinizə müvəffəqiyyət diləyirik.

Mündəricat

DOSTLUĞUN BƏLASI.....	3
İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS.....	7
HƏYAT NORMALARI, YAŞAYIŞ QAYDALARI.....	7
GEDƏRLİ DÜNYA.....	9
ZÖHD HƏYAT QANUNUDUR.....	10
DÜNYA MALI ƏLDƏ ETMƏK YOLU.....	14
İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS.....	16
LAYİQLİ YOLDAŞ.....	16
ÜNSİYYƏTƏ FİTRİ MEYL.....	17
ORTA HƏDDƏ RİAYƏT.....	18
FAYDALI ÜNSİYYƏT ÖLÇÜSÜ.....	19
DOST SEÇİMİNDƏ ÖLÇÜ.....	20
DOST SEÇMƏK YOLU.....	23
İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS.....	25
ZƏRƏRLİ İCTİMAİ ƏLAQƏLƏR.....	25
BƏDGÜMANLIQ, SUİ-ZƏNN NƏDİR?.....	26
SUİ-ZƏNN RUHİYYƏSİNİN QADAĞANI.....	27
BƏDGÜMANLIQ (SUİ-ZƏNN) VƏ XOŞGÜMANLIĞIN (HÜSNƏ-ZƏNN) SƏRHƏDDİ.....	29
İYİRMİ ALTINCI DƏRS.....	33

QƏLBİN PAK SAXLANILMASI	33
DÜNYA MALINDAN BƏHRƏLƏNMƏYİN ME'YARI	34
ƏN PİS ZÜLM.....	35
QƏLBİN CİLOVU	37
HƏM GÖZÜN, HƏM QƏLBİN ƏLİNDƏN AMAN	37
BİR QILINC DÜZƏLDƏK TİYƏSİ POLAD.....	38
İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS	45
UZUN-UZADI ARZULAR.....	45
MÜQƏDDİMƏ.....	46
ARZULARIN GÜCƏ UYGUNLUĞU.....	50
XƏYAL BAZARININ RÖVNƏQİ.....	52
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ DƏRS.....	56
SAF QƏLB	56
QƏLB VƏ ONUN FƏALİYYƏTLƏRİ	57
QƏLBİN QİDALANMA MƏNBƏSİ	57
RUHUN DAİMİ ŞÖ'LƏLƏNMƏSİ ÜÇÜN	59
BƏZİ ƏXLAQİ VƏ İBADİ ƏMƏLLƏRİN TƏKRARLANMASININ HİKMƏTİ	59
ELM YOLUN ÇIRAĞIDIR	60
MƏQSƏDDƏN YAYINMA AMİLLƏRİ.....	62
HAQŞÜNASLIQ	63
CƏHALƏT YOLU İLƏ KAMALA ÇATMAQ OLMAZ.....	63
İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS.....	65
İNSAN HƏYATINDA TƏCRÜBƏNİN ROLU	65
AQİLLİK NİŞANƏSİ.....	66
HƏYATDA TƏCRÜBƏNİN ROLU.....	67
DOSTLUĞUN ACILIĞI VƏ ŞİRİNLİYİ.....	69
TƏ'XİR MÜVƏFFƏQİYYƏTİN BƏLASIDIR.....	71
OTUZUNCU DƏRS.....	75
QIZILI (NADİR) FÜRSƏTLƏR	75
HƏR AX TARAN AX TARDIĞINI TAPMIR	76
FÜRSƏTİ NECƏ QƏNİMƏT SAYAQQ?.....	78
TƏQVASIZ MÜSAFİR DÜNYADA DA NAKAMDİR.....	79
ÜZÜRXAHLIQ TƏ'XİRƏ SALINMAMALIDIR.....	80
DÖVRÜN İMKANLARINDAN FAYDALANMADA ORTA HƏDD-E'TİDAL.....	81
OTUZ BİRİNCİ DƏRS	83
ÜSTÜNLÜK TƏLƏBİNİN KÖKLƏRİ	83

İSTƏKLƏRİN TƏ'MİNİNDƏ ORTA HƏDD-«E'TİDALIN»	
GÖZLƏNİLMƏSİ	84
İSTƏKLƏRİN TƏ'MİNİNİN TƏRBIYƏVİ TƏ'SİRİ	85
ÖZÜNƏMƏHƏBBƏT İSTƏYİNİN TƏ'MİNİNDƏ İFRATIN	
NƏTİCƏSİ.....	88
TƏRSLİYİN ÇARƏSİ.....	89
TƏRSLİK VƏ İNADKARLIĞIN KÖKLƏRİ VƏ NƏTİCƏLƏRİ	
.....	91
OTUZ İKİNCİ DƏRS.....	95
XƏTƏR VƏ HƏZƏR (TƏHLÜKƏ VƏ ONDAN QORUNMA)	95
ƏMANƏTDARLIQ.....	96
ƏMANƏTDARLIQ BÜTÜN HALLARDA YAXŞIDIR.....	97
ƏHDƏ VƏFA	98
TAMAHKARLIQ DÜŞÜNCƏSİZ ƏMƏLDİR.....	99
İNSAN HƏYATINDA SINAĞIN ZƏRURİLİYİ.....	100
TƏLAŞ VƏ TƏVƏKKÜL ORTA YOL, «E'TİDAL»	
YOLUDUR.....	101
TƏHLÜKƏNİN AĞILA UYGUN QƏBULU.....	102
OTUZ ÜÇÜNCÜ DƏRS	104
İCTİMAİ ƏLAQƏLƏR.....	104
TƏKAMÜLDƏ İCTİMAİ ƏLAQƏLƏRİN ROLU	105
İCTİMAİ ƏLAQƏLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏ ÖLÇÜSÜ.....	107
XƏSİSLİYİN NİŞANƏSİ	110
BAGIŞLAMAQ QAYDASI.....	112
CAĞLAM İCTİMAİ ƏLAQƏLƏRİN BƏLASI.....	115
OTUZ DÖRDÜNCÜ DƏRS	119
DOSTLUQ QAYDALARI (1)	119
DOSTLUĞUN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏ YOLLARI.....	120
İCTİMAİ HƏYATIN BƏLALARINDAN QORUNMA	
YOLLARI.....	127
OTUZ BEŞİNCİ DƏRS.....	130
DOSTLUQ QAYDALARI (2)	130
ÇİRKİNDƏN DƏ ÇİRKİN	131
DOSTLUĞUN SƏRHƏDDİ VƏ SƏMİMİYYƏT ÖLÇÜSÜ...	133
İTTİHAM MÖVQEYİNDƏN ÇƏKİNMƏK	135
HÖRMƏTİN QORUNMASI ZƏRURƏTİ.....	137
DOSTLUĞUN BƏLASI.....	138

MƏS'ULİYYƏTLƏRƏ MÜNASİBƏTDƏ ORTA HƏDD- «E'TİDAL».....	139
OTUZ ALTINCI DƏRS	142
DOSTLUQ QAYDALARI (3)	142
MEHRİBANLIQ YOXDURSA, YOLLARINIZ AYRIDIR	143
DOSTLUQ QIRILASI DEYİL.....	144
TƏZADLI MEYLLƏR.....	145
MƏHƏBBƏT BƏXŞİŞİ, YOXSА MEHRİBANLIQDA XƏSİSLİK?.....	147
NƏ VAXT BAĞIŞLAMALI, NƏ VAXT İNTİQAM ALMALI?	147
İNSANIN ÖZÜNƏ ZÜLMÜ.....	150
OTUZ YEDDİNCİ DƏRS	152
RUZİNİN NÖVLƏRİ	152
İLƏHİ QƏZAVÜ-QƏDƏR	153
QƏZAVÜ-QƏDƏRİN TƏRBIYƏVİ ƏHƏMİYYƏTİ.....	155
MÜQƏDDƏRAT VƏ ŞƏR'İ VƏZİFƏLƏR.....	158
KEŞMƏKEŞLƏRDƏ RUHİ TARAZLIQ	159
OTUZ SƏKKİZİNCİ DƏRS	162
İDEAL BİR DÜNYA	162
YAŞAYIŞ TƏRZİ	163
İLƏHİ BAXIMDAN DÜNYA HƏYATININ MAHİYYƏTİ...	164
QEYRİ-İLƏHİ YAŞAYIŞIN AQBƏTİ	167
QARUNSAYAĞI TİCARƏT.....	168
İLƏHİ RAZILIĞIN ƏLDƏ OLUNMASI	169
ƏLİNDƏN ÇIXAN ÜÇÜN AĞLAMA.....	171
OTUZ DOQQUZUNCU DƏRS	174
TARİXİN DƏRSLƏRİ (1)	174
KEÇMİŞ GƏLƏCƏYİN YOLUNDA İŞIQDIR	175
İBRƏT GÖTÜRÜLMƏSİNİN MƏNTİQİ.....	176
MƏNTİQSİZ İBRƏT.....	176
BİR NÜMUNƏ VƏ BİR QEYD	177
TARİXDƏ BİR SƏHİFƏ	178
NE'MƏTƏ QARŞI KÜFRÜN CƏZASI	180
QIRXINCI DƏRS	182
TARİXİN DƏRSLƏRİ (2)	182
HADİSƏLƏRİN TƏKRARI VƏ YA OXŞARLIĞI	183
GƏLƏCƏK KEÇMİŞDƏN FƏRQLİDİRMİ?	185

İCTİMAİ HADİSƏLƏRİN QANUNİLİYİ.....	187
SÖHBƏTİN XÜLASƏSİ VƏ NƏTİCƏSİ.....	189
QIRX BİRİNCİ DƏRS	190
İNSANLIQDAN	190
İNSANIN RƏFTARINDA MEYLLƏRİN ROLU	191
MEYLLƏRİN OYANMASINDA VƏ GÜCLƏNMƏSİNDƏ TƏ'SİRLİ OLAN AMİLLƏR.....	192
MEYLLƏR ARASINDAKI TƏZAD.....	192
İNSANLIQLA HEYVANLIQ ARASINDAKI SƏDD	193
QIRX İKİNCİ DƏRS.....	195
HAQŞÜNASLIQ	195
HAQŞÜNASLARIN HAQQINI TANIMAQ.....	196
«HAQQ» KƏLMƏSİNİN HÜQUQİ MƏ'NASI.....	196
ƏXLAQİ CƏHƏTDƏN HAQLARA RİAYƏTİN ME'YARI..	197
PROBLEMLƏR BƏŞƏRİYYƏTLƏ YAŞIDDİR	198
PROBLEMLƏRLƏ MÜBARİZƏ YOLU	198
QIRX ÜÇÜNCÜ DƏRS	202
FƏZİLƏTDƏN RƏZALƏTƏDƏK	202
ORTA HƏDDƏ, RİAYƏT FƏZİLƏT ÖLÇÜSÜDÜR.....	203
«E'TİDAL», «ORTA HƏDD» MƏFHUMU	205
QUR'AN VƏ HƏDİSLƏRDƏ E'TİDALIN ZƏRURİLİYİ HAQQINDA	205
ORTA HƏDD, YOXSƏ AZĞINLIQ?	206
ARZU VƏ İSTƏKLƏRDƏ ORTA HƏDDİN GÖZLƏNİLMƏSİ	207